ЛННБ України ім.В.Стефаника
01161830 (К)

2012

М. Ѳ. РАЄВСКІЙ

И

РОССІЙСКІЙ ПАНСЛАВИЗМЪ

СПОМИНКИ ЗЪ ПЕРЕЖИТОГО И ПЕРЕДУМАНОГО

списавъ

Корнило Н. Устіяновичь

Цѣна 80 кр. а. в.

У ЛЬВОВѢ

—

Накладомъ К. Беднарского

1884

В. 3217

М. Ѳ. РАЄВСКІЙ

И

РОССІЙСКІЙ ПАНСЛАВИЗМЪ

СПОМИНКИ ЗЪ ПЕРЕЖИТОГО И ПЕРЕДУМАНОГО

списавъ

Корнило Н. Устіяновичь

У ЛЬВОВѢ

—

Накладомъ К. Беднарского

1884

2р 40к

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 638

Съ друкарнѣ товариства им. Шевченка
подъ зарядомъ К. Беднарского.

Н. 13703

„И Коляра читаєте
Зъ усієи силы,
И Шафарика, и Ганку,
И въ славянофилы
Такъ и претесь, и всѣ мовы
Славянского люду,
Всѣ знаєте, а своєи
Дасть Бôгъ .."

Шевченко, „Посланіє".

„Щобъ усѣ Славяне стали
Добрыми братами,
И сынами сонця правды...
. . . . . .
Миръ мірови подарують
И славу во вѣки!"

Шевченко, „Посланіє Шафарику".

Дня 2 (14) мая 1884 померъ о. Михаилъ Ѳеодоровичь Раєвскій, протоєрей при амбасадѣ россійскôй у Вѣдни. Бувъ то чоловѣкъ незвычайный и вплывавъ глубоко на всѣ майже народности славянскй.

Я познакомивъ ся зъ нимъ передъ двадцять чотырма роками.

Часъ то далекій, давный. Вôдъ тои поры богато я звидѣвъ свѣта и много спôзнавъ людей; тожь и не дивниця, що я про о. Раєвского и єго кружокъ не буду мôгъ такъ всесторонно оповѣсти, якъ бы то належало. Вôнъ и єго часъ стоять на моихъ очахъ, ненічче якій чарôвный крайобразъ вечѣрній, въ котрôмъ зъ помѣжь западаючои мраки блыстять пôдъ заходячимъ сонцемъ тôлько загальнй формы; а глубокй тѣни не позволяють намъ вглянутись и розпôзнати подрôбности.

О скôлько менѣ вѣдомо, Раєвскій ще передъ 1848-мымъ рокомъ стоявъ въ дружныхъ зносинахъ до всѣхъ майже передовыхъ Славянъ и познакомлювавъ своє правительство съ кождымъ ударомъ живчика народностей славянскихъ.

На єго руки посылала Россія грошѣ и приряды церковнй православнымъ въ Турціи и Австріи; на єго руки йшли также запомоги московскихъ славянофилôвъ для сторонникôвъ панславизму по всѣхъ славянскихъ земляхъ.

Що недѣлѣ, а бувало и що четверга, сходили ся въ єго мешканю знакомй єму дѣячѣ славянскй, а зъ ними и молодѣжь, що пробувала у Вѣдни. Они толкували и спорили о своихъ народныхъ дѣлахъ, а привѣтный, симпатичный и освѣченый господарь прислухувавъ ся пильно всему, лагодивъ споры и познакомлювавъ всѣхъ зъ Россіею и єи передо-

выми слявянофилами, якъ Хомяковъ, Аксаковъ, Самаринъ, Погодинъ и иншй.

Высокій и показный ростомъ, хорошого лиця, съ кучерявымъ, уже трохи шпаковатымъ волосомъ, Раєвскій умѣвъ собѣ надати великои поваги, а его глубокій, сильный и приятный голосъ вкрадавъ ся кождому въ серце.

Розговоры велись въ мовѣ великорускôй; бували однакъ мѣжь нами часто и такй люде, що говорили тôлько по своему; а хто разъ провѣвъ вечѣръ у „батюшки“ — якъ мы кликали Раєвского — того певно закортѣло пôйти тамъ въ-друге, въ-третье и дальше. За кождымъ разомъ явилась тамъ якась знаменитôсть славянска, або учуло ся щось нового, цѣкавого для славянского патріотичного серця.

Въ тôмъ то живôмъ много-языкôмъ товариствѣ выголошувано поезіи на всѣхъ славянскихъ мовахъ. спѣвано народнй пѣсни всѣхъ земель „Славы“ и другъ другови жалувавъ ся на завзятыхъ, лукавыхъ ворогôвъ и на щербату долю. А розговоры були горячй, патріотичнй, цѣкавй и дуже поучаючй. Хто тамъ попавъ, почувъ ся вôдъ разу членомъ великои славянскои родины, а побачивши тамъ часто всѣхъ — не выключаючи и Полякôвъ — пôдъ одною стрѣхою, мусѣвъ затужити за чимсь, чого може й нѣколи не було, а забажати того, що Богъ знає чи коли й буде, — то єсть осущеня идеѣ всеславянства.

Въ тôй цѣли ставлялись всеможливй гороскопы и придумувались всякй способы и дороги. Федерація була, здавалось, найотвѣтнѣйшою формою осущеня паславизму. Однакъ були и такй, що не вѣрили въ злуку всѣхъ славянскихъ земель въ одну державу, а надѣялись тôлько на сполученье ихъ въ двѣ, т. є. россійску и юго-славянску — по тôй причинѣ, що Мадяры и Румуны, вбитй клиномъ въ семлѣ славянскй, дѣлили ихъ на двѣ части. Въ рахунокъ входивъ ту такожь сильно розвитый сепаратизмъ сербскій.

Але-жь именно тй сепаратистичнй тенденціи вôдроджуючои ся Сербіи, а до того безмысльнй споры Хорватôвъ съ Сербами и Словакôвъ съ Чехами, дальше гегемонистичнй змаганя Полякôвъ и вже тогды выявляючій ся народный розладъ мѣжь Русинами — убивали высокомѣрнй замыслы и надѣѣ славянскихъ федералистôвъ, роздували въ ихъ

горячихъ серцяхъ гнѣвъ на всю ту славянску мизерію и вызывали бажанье знаходу такои силы, котра бы всѣхъ вси-лувала до послуху, всѣхъ научила згоды.

Тои силы, того киту надѣялись одни вôдъ велико-рус-ского языка, другй вôдъ того-жь языка и вôдъ православія, а третй голосили просто заповѣдь свою: *одинъ царь, одна церковь и одна вѣра.*

До того послѣдного пересвѣду зайшли именно старй славянофилы тыхъ племенъ, що пôдъ перевагою будь Нѣм-цѣвъ, будь Мадярôвъ утратили надѣю выробити свôй рôдный языкъ и обезпечити житье своєи народности, котрй — якъ то кажуть — не мали вже нѣчого до утраты. Того пересвѣду були старшй представителѣ Словакôвъ, Словенцѣвъ и полаб-скихъ Сорбôвъ. Они боролись довгій часъ о бытъ свôй народный, але-жь стерявши силу въ тôй довгôй боротьбѣ, переконавши ся, якъ великй перепоны передъ ними а якъ низько стоить ихъ народъ, и побачивши майже неможливôсть конкуренціи съ чужою просвѣтою, покладали всѣ свои надѣѣ єдино на братню помôчь Россіи и на политичнй перевороты въ Европѣ. Якъ бѣдный чоловѣкъ, не маючій енергіи и вы-тревалости заложити власне господарство, бодай у спôлцѣ съ другими єму рôвными, а не хотячи валятись по свѣту — иде у наймы до богатого брата, такъ и тй Славяне, утративши енергію и вытревалôсть, утративши надѣю на будущу Федерацію Славянъ, присягли московскимъ славянофиламъ на панруссизмъ и записались въ горячй патріотичнй и жертво-любивй слуги Россіи.

До нихъ приставала по-малу и та молодѣжь, що не вы-несла зъ дому яснои народнои програмы, що не була доста-точно познакомлена съ плодами своєи рôднои словесности, котрои фальшива гордôсть не бачила въ минувшости свого на-рода нѣчого свѣтлого, котра утратила горячу любовь до своєи народности — молодѣжь, котрои патріотизмъ бувъ про те тôлько негативнымъ, — словомъ, котра кормила въ собѣ бôльше ненависти до ворогôвъ, анѣжь любови до свого рôдного.

По при тыхъ идеяхъ прозябла мѣжь Чехами такожь и нова идея вытвору одного словесного языка для всѣхъ Славянъ черезъ принятье кирилицѣ для всѣхъ мовъ славян-скихъ и при поспôльнôмъ зôлизу на поли словеснôмъ. Репре-

зентантами того змаганя були професоры Гаттала и Єзбера. Послѣдный трѣбувавъ навѣть выдавати въ тôмъ дусѣ часопись всеславянску.

До тои групы належавъ, здавалось, и Адольфъ Ив. Добрянскій; до неи зблизувались и молодшй галицкй Русины, котрй зъ досвѣду знали, що декотрй буквы кирилицѣ (ѣ, и, ѧ, ъ, о) кôлькома способами вымовляють ся у народôвъ славянскихъ, або остаточно можуть до якого-небудь выговору приложити ся; котрй вже зъ дому читали московскй книжки выговоромъ мало-рускимъ и розумѣли досыть добре. Тои самои гадки бувъ тогды и я — и роздумувавъ та агитувавъ за нею у всѣхъ кружкахъ славянскихъ, до котрыхъ я у Вѣдни належавъ.

Зародокъ идеѣ панславизму — вынѣсъ я ще зъ дому. У мого вôтця говорило ся до 1860 року переважно по польски, хотяй отець бувъ любимымъ рускимъ поетомъ и выховувавъ насъ всѣхъ въ рускôмъ патріотичнôмъ дусѣ. Дитиною прислухувавъ ся я, якъ отець читавъ матери Вальтеръ-Скота въ польскôмъ перекладѣ, я слухавъ поезій Мицкевича и драмъ Корженёвского, а по при те читавъ и спѣвавъ народнй рускй пѣсни Вацлава зъ Олеська, читавъ поезіи мого вôтця, спѣвавъ пѣсни Падуры, „Не згасайте ясній зорѣ!“ Шашкевича и переглядавъ вѣденьского „Вѣстника“. Въ библіотечцѣ мого вôтця найшовъ я такожь поезіи ческй и учивъ ся ихъ на память, найшовъ я и Кральедворску рукопись и силябизувавъ „Семейную Библіотеку“, Зубрыцкого „Исторію Галицко-Володим. княжества“ и повѣсть россійску „Старый домъ“, — все рѣчи писанй языкомъ велико-рускимъ. А читавъ я ихъ выговоромъ нашимъ и чудувавъ ся дуже, що Москалѣ не мають въ глаголѣ женьскои формы и говорять н. пр. „дѣвица сказавъ это“, а не „сказала это“, — не маючи и гадки, що „сказавъ“ стоить замѣсть „сказавши“. Додайте до того, що въ школахъ учили насъ языка церковного зъ выговоромъ мало-рускимъ, то и пôймете легко, що я понюхавши трохи тыхъ языкôвъ а не навчивши ся окрôмъ нѣмецкого, т. є. чужого — нѣ одного докладно, бувъ вôдличнымъ матеріяломъ на — панслависта.

Въ моѣй головѣ учинивъ ся хаосъ, а въ той хаосъ падали, якъ искры, слова Пушкина, голошенй Яковомъ Голо-

вацкимъ, моимъ недалекимъ родичемъ: „Славя́нскі-ль ручьѣ́ соллю́тса въ ру́сскомъ мо́рѣ, ано́-ль ізся́кнѣтъ — вотъ вапро́съ!“ Въ то̂мъ хаосѣ во̂дзывались часто слова поета Коляра, котрыми во̂нъ звыкъ бувъ ко̂нчити свои листы до Якова Головацкого: „Kdo neni panslav, ten je pes“.

Таки̂ речи мусѣли мати великій вплывъ на мою душу, мали вплывъ и на мого во̂тця, котрый помимо щирои любови до своеи народности не мо̂гъ не признати якои-такои раціи за мрѣями мужѣвъ, якъ Зубрыцкій, Головацкій и иншій, — дарма, що бувъ либераломъ и зъ удоволеньемъ рецитувавъ Пушкиновый епиграмъ:

„Чу́да, чу́да, нѣту словъ:
На престо́лѣ Нікала́й,
На верьо́вкѣ Муравйо́въ!
Перемѣнімъ мѣста словъ,
Будѣтъ въ зе́мляхъ Сла́вы ра́й:
На прѣсто́лѣ Муравйовъ
На верьо́вкѣ Нікала́й!

Однакъ во̂нъ читавъ сю поезійку нашимъ выговоромъ, — не знавъ московского, — и такъ якъ и я бравъ языкъ велико-рускій за нашь языкъ, а Москалѣвъ за Русино̂вь — бо прецѣ-жь они и писалися „русскими“.

По̂дъ конець моихъ гимназійныхъ студій попавъ я въ читальни библіотеки Оссолинскихъ на патріотичні повѣсти польскі̂, а въ польско̂й литературно̂й часописи „Przyjaciel domowy“ на декотрі̂ цѣкаві̂ для мене статіи и поезіи, що тыкали галицкои Руси и козацтва. Тепли̂ историчні̂ спѣвы за часы князѣвъ галицкихъ польского поета Моргенбессера вызвали въ моѣ̂й души бо̂льше патріотичного чутя, нѣжь Зубрыцкого „Исторія“, котру я лишь на силу читавъ, а польскі̂ повѣсти Чайковского (Садика-паши) якъ: „Hetman Ukraiiny“ и други̂ наповняли мое серце народною горделивостею и тугою за нашою славною хоть нещастною минувшостею. Тямлю добре, якъ я въ семо̂й клясѣ намовлявъ своихъ товаришѣвъ, Костева, Пѣсецкого, Блюса и иншихъ Русино̂въ, щобы почали розмовляти мѣжь собою по руски; тямлю якъ я и Адольфъ По̂дляшецкій писали руски̂ поезіи и хотѣли розо̂грѣти нашихъ соучениково̂въ до руского патріотизму. Не пове-

лось намъ — а свѣдкомъ професоръ Д-ръ Омелянъ Огоновскій, що я стрѣтивши у товаришѣвъ глумъ и рôвнодушнôсть, написавъ „Елегію надъ Днѣстромъ“, котру на пытанье, чи верне коли наша воля и слава, закôнчивъ стихомъ:

„И пукли струны, а зворы и боры
Озвались глухо: нѣколи, нѣколи!
И Бескидъ обôзвавъ ся на долы
Тымъ безнадѣйнымъ: нѣколи!“

Поезію сю написавъ я якъ-разъ тогды, коли арештували у Львовѣ Пашковского и Даниловича за политичный студентскій заговоръ польско-рускій. Я вправдѣ не почувавъ ще тогды ненависти до Полякôвъ, — я почувавъ до нихъ тôлько жаль великій; однакъ я не хотѣвъ съ Поляками въ нѣчôмъ вязатись, и молоденькй заговорцѣ, — котрыхъ каса складалась зъ кôлькохъ шѣстокъ, а арсеналъ зъ однои зôпсованои пистолѣ и старои зломанои шаблѣ, — мали за мало вѣдомостей и таланту, щобъ я мôгъ бувъ до нихъ пристати, — хоть я и знавъ добре, що се они починають и бувъ готовъ на всяке дѣло, коли-бъ бувъ мавъ бодай искру надѣѣ на осущенье вôдроды руского народа.

Професоръ Ом. Огоновскій сконфискувавъ ту поезійку — я написавъ ви замѣсть задачи шкôльнои — и перестерѣгъ мене — не писати такихъ рѣчей, коли не хочу попасти у вязницю, бо змѣстъ поезіи бувъ дуже революційный.

Оттакимъ то я поѣхавъ пôдъ конець 1858 року до Вѣдня.

Тамъ попавъ я вôдъ разу мѣжь академикôвъ ческихъ, научивъ ся швидко ихъ мовы и познакомивъ ся съ Хорватами и Сербами. Я полюбивъ ихъ, якъ братôвъ, и они полюбили мене. Зъ Русинами сходивъ ся я такожь, именно зъ Василемъ Зборовскимъ (Выслобоцкимъ), редакторомъ „Вѣстника“ и зъ Иваномъ Головацкимъ, его сотрудникомъ, а потôмъ зъ о. Крыницкимъ, префектомъ семинаріи рускои, зъ угорскимъ Русиномъ, ректоромъ Нодьемъ, зъ рускими академиками и богословами. Всѣ они говорили по руски (у Львовѣ говорила старшина руска такожь по руски) и те пôдняло упадаючій духъ мôй патріотичный.

Прийшла италіянска вôйна, прогулип ушки пôдъ Сольферином, затрясъ ся деспотизмъ правленя и зрадувались народы Австріи. Настали горячй часы. Всѣ Славяне почали

допытувати ся за своими правами, за свободою, и всѣ выказували ся значными поступами на поли словеснôмъ и народнôмъ. — Однѝ тôлько Русины — такъ думавъ я тогды — не поступили въ нѣчôмъ напередъ, ба навѣть почали абдикувати зъ горячихъ надѣй 1848 року и друкуючи свои словеснѝ плоды въ великорускôй мовѣ, не бачили, що черезъ те чимъ разъ бôльше тратять землѣ пôдъ ногами. Сю нашу нездарнôсть, се наше пониженье я вôдчувавъ глубоко, писавъ и вôдчитувавъ въ симинари горячѝ патріотичнѝ поезіи и написавъ листъ до батька, въ котрôмъ находивъ ся ось якій уступъ: „*Скажѣть менѣ, тату, що мы властиво є? Мы мыслимо по нѣмецки, говоримо по польски, а пишемо якъ? — по россійски!*“

Листъ той передавъ отець мôй Богд. А. Дѣдицкому редакторови „Слова“, однакъ не вôдписавъ на него, хоть и радъ бувъ зъ мого патріотичного настрою, зъ котрого зновъ смѣявъ ся добродушный Иванъ Головацкій, познакомившій мене съ поезіями Пушкина и Лермонтова. Вôнъ давъ менѣ такожь „Russisches Lesebuch“, зъ котрого я научивъ ся московского выговору, а черезъ те и розпôзнавъ, що рôжниця межи язykомъ нашимъ а великорускимъ єсть далеко бôльша, нѣжь я доти гадавъ. У Крыницкого дôставъ я Енгеля „Geschichte von Halicz und Wladimir“ и „Geschichte der Ukraine und der ukrain. Kosaken“ — и сѝ дѣла були для мене неначе якимсь объявленьемъ. Я кидавъ ся, я горячивъ ся, я готовъ бувъ конспирувати. Однакъ въ виду того, якъ мало у насъ було зроблено на поли народнôмъ; въ виду того, що нашѝ вôтцѣ тогды не мали и найменшого понятя о питомôмъ интересѣ своєи народности и церкви своєи, котрый лежавъ и лежить въ безъоблуднôмъ демократизмѣ; въ виду того, що мы, замѣсть хлопа пôдносити къ собѣ, старались вынести ся по надъ него всѣмъ а всѣмъ, навѣть и мовою; въ виду безчисленныхъ перепонъ, котрѝ менѣ кидали ся въ очи, — переслѣдуваный сарказмами, я не умѣвъ вôдповѣсти на нихъ, а бôльше всего за-для невѣдомости того, що закипѣло пôдъ той часъ въ львôвскôй молодѣжи, — въ виду всего того не могли зацвисти надѣѣ, котрѝ я кохавъ въ груди, и листокъ за листкомъ опадавъ зъ того дерева народнои свободы и будущины, що радувало мою молоду душу. Натомѣсть зеленѣло и цвило всѣми красками друге дерево —

будущины Славянъ. Я належавъ до всѣхъ товариствъ молодѣжи славянскои, говоривъ всѣми языками, радувавъ ся радостею кождого зъ нихъ и живъ ихъ надѣями. И пôдъ той то часъ познакомивъ ся я зъ М. Ѳ. Раєвскимъ.

У него побачивъ я старыхъ ветеранôвъ сербскихъ Вука Караджича и генерала Стратимировича; у него являвъ ся часто суперъ-интендантъ Словакôвъ о. Кузмані; тамъ познакомивсь я съ приѣхавшими до Вѣдня звѣстными провôдниками Словакôвъ, о. Гурбаномъ, авторомъ пѣсни: „Nad Tatrou sa bliska“, и о. Раковскимъ, завзятымъ панроссомъ, редакторомъ церковнои газеты печатанои въ мовѣ московскôй. Бачивъ я у Раєвского одного разу и славного Игнатьева и покôйного щирого россійского славянофила Аксакова. Украинця генерала Сулиму, автора брошуры „La Russie rouge“, послôвъ ческихъ и моравскихъ, Ригера, Пражака, Бравнера, Зеленёго и иншихъ, славныхъ-преславныхъ Чорногорцѣвъ и богато знаменитыхъ Славянъ, а мѣжь ними и живого, быстроумного а завзятого угорского Русина, Адольфа Ив. Добрянского.

Въ нашôмъ товариствѣ говорилось о братерствѣ Славянъ, о внутрѣшнôй политицѣ Австріи и о дорогахъ, якими намъ ити, щобъ зайти до спôльнои цѣли: *свободы для славянскихъ народностей и ихъ объединеня.*

И вчинило ся диво дивне. Коли вся галицка Русь приплеснула нашимъ посламъ, що зрадили Полякôвъ и станули въ радѣ державнôй поручь зъ Нѣмцями противъ Полякôвъ и Чехôвъ,— мы Вѣденцѣ одни каяли ихъ за те, бо мы стояли пôдъ вплывомъ идеѣ братерства Славянъ. Мы симпатизували съ политикою Чехôвъ и хотѣли привести нашихъ послôвъ и ческихъ до згôдного дѣланя въ радѣ державнôй. Въ тôй цѣли запросили мы послôвъ ческихъ на самъ Великдень въ церковь св. Варвары, а зъ вôдтамъ на свячене до пок. Яхимовича. Тямлю добре, якъ мы зъ ними стояли въ лѣвôмъ крилосѣ пôдчасъ службы божои, на котрôй читалось євангеліе въ дванадцяти языкахъ. Тямлю, якъ молодшй зъ нихъ (Зелені и иншй) допытували ся насъ о нашй взаємины съ Поляками, якъ спорили зъ нами и каяли Полякôвъ и Русинôвъ за нашй споры, якъ одинъ зъ нихъ назвавъ насъ „стадіонцями“ и якъ великій Ригеръ, котрый до нашои бесѣды не мѣшавъ ся, угамувавъ свого товариша. Нагадую собѣ, якъ я сердивъ ся, коли

нашь митрополитъ при свяченôмъ заговоривъ до Чехôвъ по нѣмецки, якъ я лютивъ ся за те, що не прийшло до компромису мѣжь нашими а Чехами.

Мы не боялись Мадярôвъ, а противно, надѣялись богато ôтъ ихъ прославленои свободы и я писавъ до вôтця, щобы Русины на пôдставѣ ревиндикаційного акту Галичины зажадали въ соймѣ прилученя насъ до Угорщины, надѣючи ся зъ того въ першôй линіи сполученя галицкихъ Русинôвъ зъ угорскими, а въ другôй — бôльшои свободы. Однакъ не довго мы були тои гадки, хоть и приѣзжй Москалѣ, котрй (знаючи о насъ Русинахъ стôлько, що мы о жителяхъ мѣсяця) похваляли єдино Полякôвъ и Мадярôвъ и радили намъ союзъ зъ ними. Але А. И. Добрянскій переконавъ насъ о великôй небезпецѣ, що грозила Славянамъ вôдъ Мадярôвъ, и привѣвъ насъ до иншого погляду.

Вôнъ гнѣвавъ ся на Полякôвъ за ихъ турко- и мадярофилство, каявъ ихъ голосно, що они цѣною неволѣ Славянъ хотять вôдбудувати Польщу и старавъ ся вôдвести Чехôвъ вôдъ того неприродного союза.

И бувъ я свѣдкомъ того, якъ вôнъ остерѣгавъ Ригера и Пражака, нынѣшного министра, передъ Мадярами и радивъ держатись Нѣмцѣвъ, радивъ помагати здавити давителѣвъ Славянъ, радивъ выкористати часъ, — перестерѣгаючи, що хоть намъ Шмерлингъ не батькомъ а тôлько вôтчимомъ, то все таки прийде по нѣмъ отвертый ворогъ Славянъ, — а той повднає Нѣмцѣвъ зъ Мадярами, стане противъ насъ, и Чехи переконають ся скоро, що ихъ политика була хибна и погубна.

Такихъ и много иншихъ важныхъ бесѣдъ слухавъ я пильно и бувъ, яко любимець кружка, неразъ на передъ познакомленый зъ неодною важною справою, котра мала пôзнѣйше явити ся свѣтови.

Я научивсь высоко цѣнити такихъ людей, якъ Ригеръ, Пражакъ, Бравнеръ и другй, однакъ я не подѣлявъ ихъ гадокъ, а прилипъ до А. И. Добрянского и до старыхъ панславистôвъ всею своею молодою душею, и я не счувъ ся, коли прийшовъ до ихъ пересвѣдчень.

Холодною каскадою спадала на мôй „рутенизмъ“ быстроумна діялектика старыхъ задудѣлыхъ панроссôвъ и приглушала незамѣтно голосъ нашои народнои индивидуальности.

Пожертвованье ѳи для величи и славы всеславянства вôдзывало ся въ души моѣй чимъ разъ голоснѣйше, а ѳзлична шовинистôвъ польскихъ негація Руси на Руси сыпала на неи грань и палила мене спрагою пômсты надъ ворогами.

Однакъ моя щира любовь до всѣхъ народôвъ славянскихъ не позволяла менѣ и тогды ще до-цѣла зненавидѣти Полякôвъ, тымъ бôльше, що тіи Поляки, съ котрыми я живъ, малярѣ Гротгеръ, Грабовскій, Лефлеръ и другѝ — були добрыми Славянами и не перечили Русинамъ правъ, ба навѣть и до Москалѣвъ вôдносились не онь-то ворожо.

Но що-жь? Ихъ було такъ мало, а представителѣ Полякôвъ, якъ н. пр. Кароль Рогавскій, бувшій президентъ республики кракôвскои, и многѝ иншѝ выдались менѣ такъ малыми и такъ нѣкчемными, ихъ демократизмъ такъ лицемѣрнымъ, ихъ зажерта ненависть до всего, що руске, такъ великою, а политика, мимо всего хитрого макхіявелизму, такъ слѣпою и нездоровою, що я утративъ всю надѣю на можливôсть якоись згоды съ Поляками и радо повторявъ за А. И. Добрянскимъ быстроумно и тенденційно мотивовану неправду, що Поляки то зовсѣмъ не Славяне, и що трактувати ихъ треба, якъ ворогôвъ.

И якъ-же менѣ було вѣрити въ славянизмъ Полякôвъ, любити ихъ и шанувати? Рогавскій — коли я у него бувъ съ маляремъ Грабовскимъ — не умѣвъ менѣ инакше вôдповѣсти на жалобу: „чого Поляки ѣздили до Пешту?“ — якъ тôлько банальною фразою: Węgier Polak — dwa bratanki; грозивъ, що насъ Русинôвъ належало бы всѣхъ вывѣшати; показувавъ на шаблю, съ котрою давъ фотографувати ся, що она буде мовою, котрою мы колись розмовимось; хваливъ ся, що бувъ ультра-демократомъ, а жалувавъ ся вôтцеви моему въ соймѣ на Мазурôвъ словами: „Ta tym łotrom zachciewa się wykupna propinacyi!“

Юрій князь Любомирскій зъ Ляхôвъ. Ляхъ не Русинъ, вымовлявъ ся передъ тымъ-же Грабовскимъ вôдъ датку на повстанье польске тымъ, що вôнъ не ѳсть обывателемъ Польщѣ, а тôлько Руси...

А фактôвъ ворожого настрою Полякôвъ до упадаючихъ Славянъ пôдъ ярмомъ Турціи — ѳдино за-для того, що имъ

помагала Россія, — було такъ много, спрага панованя надъ другими выказувалась по нихъ такъ наглядно, що я не мôгъ ихъ не признати за такихъ самыхъ ворогôвъ славянства, якъ Бисурманôвъ.

Однакъ надъ все поразила мене мизерія повстаньчого руху, выкликаного парижскимъ „ржондомъ народовымъ“, коли я учувъ у А. Гротгера вôдъ двохъ емисарѣвъ того „ржонду“ (були то Кайсевичь, заложитель ордена Змартвыхвстанцѣвъ, и его шкôльный товаришь Тхуржницкій), що въ Польщи гараздъ, що въ Франціи, именно въ Парижи, такій деспотизмъ и шпіонизмъ, якого нѣколи въ Россіи не бувало — и що выкликуеся повстанье для того тôлько, що за лѣтъ кôлька хлопъ польскій буде завдячувати Россіи свободу и повстаня бôльше не зробить — а зробить его теперь несвѣдомъ, бо ему кажуть спѣвати на-пôвъ церковнй, на-пôвъ политичнй пѣсни, за котрй попадае пôдъ бичь правительства и гине пôдъ кулями та багнетами вôйска въ ложнôмъ переконаню, що Москва напосѣлась на его святу вѣру...

То и много иншихъ рѣчей, котрыхъ згадувати — не личить, обмерзило менѣ Полякôвъ и Польщу и зближало до Москалѣвъ, — хоть и не чинило ще зъ мене „печеного“ Москаля. До того я бувъ за вольнодумный, а выхованый моимъ либеральнымъ, у всѣхъ галузахъ науки освѣченымъ вôтцемъ не такъ въ слѣпôмъ догматизмѣ католицизму, якъ бôльше — що такъ скажу — въ христіянизмѣ, не мавъ я великои симпатіи до православія, хоть и папизмъ бувъ менѣ противный и я маячивъ о особнôй славянскôй церквѣ. Я бувъ ще Русиномъ, — тôлько безъ яснои идеѣ, безъ надѣѣ на будуще и безъ програмы.

Мене ще тримавъ при народности моѣй прикладъ Сербôвъ и ихъ демократизмъ. Они хоть и любили и шанували свого „стрица“ (Москаля), однакъ бôльше любили свôй народъ и свôй языкъ. Мене застановляла ясна свѣдомôсть своеи цѣли у Чехôвъ, котрй хоть и голосили: „Mysme Slovane“, але за тымъ не менше гордо выповѣдали: „Mysme Češi“! Мене тримавъ польскій патріотизмъ великого генія Гротгера и горячого Грабовского, котрй хотѣли Руси на Руси, а съ тою Русею федераціи свого народа. Мене тримало щось — не знаю самъ, що такого въ моѣй души, котре менѣ велѣло

допытувати ся за всѣмъ, що дотыкало Украины и того всего, що тамъ дѣялось. Именно Гротгерови и Грабовскому завдячую я лучшѝ першѝ вѣдомости про житье Т. Шевченка, о котрого поезіяхъ я дещо чувавъ. Они мене завели до приѣхавшого въ Вѣдень Бронислава Залескаго. Той Залескій показавъ намъ свои рисунки зъ степôвъ Аральскихъ, оповѣдавъ о Т. Шевченку и о тяжкôй неволи, котру перебувавъ разомъ зъ нашимъ великимъ поетомъ и апостоломъ свободы. Оповѣданя тѝ, хоть я имъ прислухувавъ ся зъ великою недовѣрчивостею, не могли не пôддержати въ менѣ догаду, що намъ по Россіи раю не сподѣватись и що она такъ само вôддячує намъ за наше добро, що мы ѣй вôддали, якъ вôддячила намъ Польща. Нудьга мене томила.

Я ходивъ до всѣхъ передовыхъ Русинôвъ и наслухувавъ, якои они гадки. Одни зъ нихъ, якъ п. пр. многозаслуженый организаторъ Русинôвъ Куземскій, выдавались менѣ вузкоглядными „рутенцями“, иншѝ, якъ Литвиновичь, высказувались зъ найбôльшою погордою о рускôмъ народѣ и о его „ein Paar dumme Pfaffen“, Яхимовичь положивъ въ мою душу тôлько сумнѣвъ и жаль до судьбы — и все, все, що я чувъ вôдъ моихъ знаменитыхъ краянôвъ, доказувало стôлько клерикализму и австріяцизму, и выявляло таку недостачу народнои програмы и цѣли, такій бракъ надѣѣ на будуще, що мене ажь сумъ бравъ слухати ихъ мовы.

Натомѣсть вôдозвавъ ся до мене зъ поезій Хомакова (котрѝ я дôставъ вôдъ Раєвского) такій патріотичный огняный духъ всеславянскій, кипѣла въ нѣмъ такъ горяча любовь до всѣхъ народôвъ Славы — не выключаючи и Полякôвъ, — вѣяло зъ нихъ такимъ теплымъ вѣтромъ надѣѣ, а будучнôсть Славянъ сіяла зъ нихъ такимъ чарôвнымъ блескомъ, що они сталисъ вôдъ разу моимъ євангеліємъ, а Хомяковъ идеаломъ патріота, пророка всеславянства.

Даремнѝ були врозумлюваня Антона Могильницкого, даремнѝ сарказмы одного молодого Буковинця, даремнѝ насмѣшки сына о. Стефана Качалы, съ котрымъ я якійсь часъ мешкавъ, даремнѝ слова мого свѣтлого вôтця, що та идея у насъ не прийме ся, бо въ Галичинѣ знаючихъ трохи по россійски єсть ледви 2—3 люде; — ширша, высша, яснѣйша идея пожерла меншу, недоцвившу: я запалився до панрус-

сизму, а коли Коляра донька менѣ на однôй прогульцѣ — за рѣчь чи деклямацію патріотичну — вложила на голову вѣнець дубовый а А. И. Добрянскій назвавъ мене молодымъ апостоломъ панславизму, я бувъ готовъ ити хоть бы и на хрестъ за свою идею.

Мимо то лучались часомъ у мене — особливо пôдъ конець мого побуту у Вѣдни — хвилѣ тяжкого сумнѣву. А навѣщавъ вôнъ мене именно тогды, коли мôй ентузіязмъ повиненъ бувъ уступити безпечному и глубокому переконаню о спасенности идеѣ россійского панславизму.

Мати моя выправляла мене въ чужину словами: „десять разъ мѣрь, закимъ ударишь“, отець напоминавъ „non semper jurare in verba magistri“, а що вечера переходити въ памяти те, що пережилось днемъ, и здавати собѣ на тôй сповѣди рахунокъ зъ усего, що учую и побачу, або прочитаю.

И я робивъ такъ. Зъ-разу не спостерѣгавъ я нѣчого, немовь чоловѣкъ, що зъ темнои печеры учинить ся нечаянно передъ яснымъ свѣтомъ сонця. Однакъ пôзнѣйше, коли стававъ спокôйнѣйшимъ, находивъ я часто неодно, що побуджувало до критики. Менѣ не сподобалось, що Хомяковъ написавъ:

Арлы́ славя́нскіе взлѣтаютъ
Шіро́кімъ, дѣ́рзостнымъ кріло́мъ,
Но мо́щную ѓлаву́ склоня́ютъ
Прѣдъ ста́ршімъ сѣ́вѣрнымъ арло́мъ.

Hier zeigte der Engel den Pferdefuss. Я пытавъ себе: чи се конечно мусѣвъ вôнъ написати? и чимъ-же той орелъ сѣверный старшій? Культура и просвѣта стоять въ Россіи низше, чимъ у Чехôвъ и Полякôвъ, — те посвѣдчали-жь самѝ Москалѣ, що переѣздили черезъ Вѣдень. Хиба-жь вôнъ старшій любовію до Славянъ? Исторія выказувала всюды его власный интересъ въ тôй любови. До того проѣзжѝ Москалѣ звали Раѣвского по просту полицейскимъ шпіономъ свого правительства и остерѣгали насъ передъ нимъ.

Суспôльнôсть велико-руска — я читавъ тогды Гоголя — стояла въ очахъ моихъ низше вôдъ кождои зъ суспôльностей славянскихъ, и менѣ выдавались байкою оповѣданя Раѣвского и иншихъ о гнилизнѣ Заходу и о высшости цивилизаціи россійскои надъ цивилизацією другихъ Славянъ. При тôмъ я не мôгъ не задуматись надъ страшнымъ деспотизмомъ въ Россіи, котрого

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 638

зелѣзна безжалôстна стопа здавила Украину, що прилучилась до неи зъ вольнои волѣ и дала ѣй силу и з аченье въ Европѣ, такъ якъ дала ихъ колись вѣроломнôй и лицемѣрнôй Польщи. О тôмь деспотизмѣ говорили неразъ самѝ Москалѣ и кляли, проклинали своє правительство, а образець того брутального московского тиранства бачивъ я ще дитиною въ 1849 роцѣ власными очима на шляху зъ Сколёго до Стрыя, коли горде вôйско Николая ишло бити Угрôвъ. Я бачивъ, якъ одинъ жовнѣръ машеруючого пôдчасъ великои спеки россійского полку упавъ на землю змордованый. На него кинувъ ся офицеръ и ударивъ єго шаблею такъ, що той и простягнувъ ся. „Штó! ты умірaєшь?“ — запытавъ охрыплымъ голосомъ. „Умірaю, ваше блаʃародіє!“ — вôдповѣвъ конаючій салдатъ. Нагадавъ я и то, що оповѣдали Поляки, и рожева зáря, що осѣняла райскимъ облескомъ идеалы душѣ моєи, забагряла ся кровію и покрывалась чорною хмарою.

Але товариство, въ котрôмъ я обертавъ ся, не дало менѣ прийти до яснои свѣдомости моихъ помылокъ. Оно мене переконало, що деспотизмъ єсть именно та єдина сила, що може злучити Славянъ въ одно тѣло — и я зацытькавъ самъ свои сумнѣвы.

Я не мôгъ погодити — австрійскій патріотизмъ А. И. Добрянского зъ єго чимъ разъ яснѣйше рисуючимъ ся панруссизмомъ; я недовѣрчиво кивавъ головою на всѣ єго національно-политичнѝ парадоксы, я пôдозрѣвавъ єго и Раєвского о гипокризію и нещирôсть, коли они доказували, що литературный языкъ велико-рускій не єсть властиво велико-рускимъ, а питомымъ нашимъ, украинскимъ; мене щось наче укололо, якъ Раєвскій жалувавъ ся, чого я съ суперъ-интендантомъ Словакôвъ говорю въ єго рôднôй бесѣдѣ, коли той знає по московски...

Все то однакъ не могло на стôлько пôдкопати поважаня мого и привязаня до тыхъ мужѣвъ, щобы мене вôдвернути вôдъ нихъ.

Добрянскій бувъ для мене такъ добрымъ, такъ любячимъ, а мои взаємины зъ Раєвскимъ такъ идеальнои натуры, що я прощавъ имъ и очевидну неправду, выречену въ хосенъ принятои мною идеѣ и боронивъ Раєвского передъ єго краянами, котрѝ єго посуджували о дуже а дуже поганѝ рѣчи.

Тутъ мушу голосно заперечити поговôрку, бýдьто-бы Раєвскій тогды вже купувавъ Русинôвъ для Россіи. Того не було. Мы хоть и якъ бѣднѝ, а все таки не надавались до того. Вôнъ не пôдпомагавъ, о скôлько менѣ вѣдомо — а я мôгъ богато знати — нѣкого; а коли кто и óравъ зъ єго рукъ якусь заплату, то бувъ то грôшь добре и честно зароблены: грôшь посыланый ученými россійскими на оплату за копіи рукописей зъ публичныхъ библіотекъ и за вытяги зъ славянскихъ газетъ для россійскихъ выдавництвъ.

Мимо то менѣ щось наче говорило въ души часами, що я не гаразъ чиню, ходячи до Раєвского. Кружокъ нашъ, хоть не конспирувавъ противъ Австріи, а тôлько лучивъ ся для обороны правъ народныхъ противъ германизму, мадяризму и бисурманôвъ, — за мало покладавъ на власнѝ силы, за мало або й нѣчого не надѣявъ ся вôдъ Австріи, а за надто думавъ о Россіи и надъ мѣрку славословивъ царя и єго правленье. Я знавъ, що Австрія дещо доброго для Русинôвъ зробила; я чувствувавъ, що намъ не личить противъ неи конспирувати; а все таки я зацитькувавъ свои сумнѣвы бодай гадкою, що Австрія властиво до насъ Русинôвъ дуже проблематичне має право, або й зовсѣмъ нѣякого права не має.

Тôлько одного голосу не умѣвъ я зацытькати, — голосу Тараса Шевченка, про котрого оповѣдавъ менѣ одинъ Украинець, Яблоньскій чи Яблоновскій, и котрого отсѝ слова выголосивъ передо мною:

„А тымчасомъ *перевертнѣ* нехай пôдростають
И поможуть Москалеви господарювати
Тай зъ матери полатану сорочку здôймати!

Я застановлявъ ся: „Що? якъ? и я перевертень?“ — и бувъ часами такій розладъ въ моѣмъ серци, що я стававсь до всякои працѣ неспособнымъ, перестававъ ходити до Раєвского, не вчащавъ мѣжь Славянъ, не ходивъ до академіи, а мучивсь и бивъ ся зъ роями гадокъ, що неначе осы обсѣли мою душу.

Тогдѣ стававъ передо мною мôй добрый, честный и сумирный, а такъ нещастный народъ, стававъ у терновôмъ вѣнци, стававъ яснѣючій сумнымъ блескомъ свого тысячелѣтного мучеництва; народъ, котрого кровію богатились Ляхи Москалѣ, Мадяры и Румуны; котрого замучене тѣло обсѣли

и розгноювали жиды.... И я плакавъ, гôрко плакавъ; въ моѣй души пôднимавъ ся упôръ и завзятье и бажанье не датись, и спрага пômсты, и щось неначе шептало менѣ въ ухо: „Ты грѣшишь, ты тяжко грѣшишь! Не покидай свого народа!“

Въ такôмъ настрою выѣхавъ я 1863 року зъ Вѣдня, бачивъ у Краковѣ рухъ повстанчій въ самôмъ розгарѣ, позавидувавъ Ляхамъ патріотизму, пожалувавъ ихъ безплодного бунту, бачивъ вязницю Лянгевича, котрого що-тôлько були увязнили, и запевнивши революціонерôвъ, до котрыхъ завѣвъ мене малярь Грабовскій, що Русины не пôйдуть зъ ними, выѣхавъ я до Львова.

У Львовѣ я найшовъ своихъ товаришѣвъ шкôльныхъ, найшовъ Остапа Левицкого, Федора Заревича и Ксенофонта Климковича, говоривъ зъ ними много, — однакъ анѣ я ихъ, анѣ они мене не розумѣли. За те утѣшивсь я несказано тымъ патріотизмомъ, тымъ духомъ беспеки въ свою силу, котрымъ вôддыхали тогдѣшнѝ украинофилы.

Лайка „Kowbasiuk! Gonta! Żeleźniak! Hajdamaka!“ и безчисленнѝ инсульты сыпались на нашу молодѣжь що-дня градомъ, — а она не уступала нѣ на крокъ а йшла, йшла на передъ за звѣздою народнёю, що показала ся съ Тарасомъ на нашôмъ политичнôмъ небосклонѣ.

Я дрожавъ зъ радости, довѣдавши ся, що авторъ „Uciekinier-ôвъ“ вôдповѣвъ гордо директорови полиціи Гаммерови, котрый боявъ ся за его житье и радивъ выѣхати зô Львова: „Я не потребую полиціи, щобы мене боронила; вôдъ уцѣкиньерôвъ оборонюсь самъ!“ Я побачивъ въ тôмъ упадокъ рабского „рутенства“, побачивъ тую саму вѣру въ себе, що нею звершеняли ворогôвъ и другѝ Славяне. И хто-бъ не запаливъ въ собѣ свѣтла надѣѣ, коли-бъ побачивъ, що Русинъ, дитя неволѣ и знаруги, вôдважить ся на таке горде слово, пôдъ часъ коли въ очахъ полиціи заколено совѣтника полиційного Кучиньского? Кого-бъ примѣръ не урозумивъ, учувши, що той самъ авторъ „Uciekinier-ôвъ“, обскоченый нôчею инсургентами въ кавярни Юзя Миллера, скочивъ за буфетъ и вхопивши нôжь, крикнувъ на нихъ смѣло: „Panowie! Kto się chce zobaczyć z braćmi z pod Miechowa — proszę bliżej!“

Не дивниця, що и я мусѣвъ увѣрити, що и я мусѣвъ радуватись. Русь галицка ожила и двиглась.

Поезія Дѣдицкого „*Niema Rusi*“, ѳи заповѣтъ:

„Niema Rusi, niema, choć jest i być musi
Przeciw rządom Polski wieczny protest Rusi!“ —

голосила ся всѣми зъ ентузіязмомъ, а знаменитый стихъ Кс. Климковича:

„*Ruś będzie tańczyć!*“ —

. . . . . .

„Kozacy stoją — niech panowie zaczną!“ —

напувавъ смѣлостею кожду руску грудь.....

Приѣхавши въ горы, а осенею до Коломыѣ, де я пробувавъ два лѣта, я розглянувъ ся лучше и найшовъ всюды прозябаюче руске житье. Руска у к р а и н о ф и л с к а молодѣжь завела въ домахъ нашихъ рускій розговôръ и тымъ способомъ выховувалось руске товариство; посыпали ся щедрѝ патріотичнѝ жертвы, появились удачнѝ плоды народнои рускои музы, заснувавъ ся рускій театръ и выказавъ ся хорошими украинскими штуками, а патріоты академики украинофилы, що посвятились були ѳму, грали добре, грали вôдлично пôдъ дирекцією Бачинского и геніяльнои ѳго подруги. Ентузіязмъ бувъ великій, бувъ загальный, и все те не могло не зробити глубокого вплыву на мои переконаня. Вплывъ той и щоденнѝ споры съ польскими противниками, дѣяльне житье и горяча участь у всѣхъ народныхъ справахъ затирали поволи память о тôмъ зачарованôмъ кругу Раѳвского, зъ котрого я вырвавъ ся, и модификували набутѝ тамъ переконаня въ користь — н а р о д н о и м а л о р у с к о и и д е ѣ.

Я ще вправдѣ деклямувавъ поезіи Хомякова, я ще признававъ ся до идеѣ панруссизму, — однакъ я вже чувъ въ серцю, що и мы не послѣднѝ въ Славянщинѣ, що и мы щось значимо, и горделивôсть народна, що почала наливати мою душу, клонила ѳи чимъ разъ бôльше до уступокъ на користь славянского федерализму.

Въ поезіяхъ моихъ, импровизованыхъ для друкарнѣ Мих. Бѣлоуса въ Коломыи, высказавъ я, якъ то мене болить, що Москва давить Украину, и я зробивъ ѣй острый выговоръ за деспотизмъ надъ народомъ нашимъ, котрый давъ

ѣй силу и нынѣшне значенье въ Европѣ. Що бôльше, я не хотѣвъ — помимо рады вôтця — трагедію „Ярополкъ“ писати въ языцѣ великорускôмъ, хотяй и признававъ, що не умѣю такъ добре по малоруски, якъ по московски. А не хотѣвъ я разъ для того, що не вѣривъ въ те, щобы мои письма найшли признанье въ Россіи, а по друге менѣ видѣлось, що намъ належить працювати не для другихъ, а тôлько для себе.

Мимо то я любивъ Москву. Я любивъ ѥи, якъ любить ся надѣю, и я плакавъ зъ радости, читаючи бюлетины принятя славянскихъ гостей въ Москвѣ — и поѣхавъ пôдъ конець 1867 року до Холму запрошеный туда за заходомъ А. Шанковского, мого приятеля, княземъ Черкасскимъ малювати церкви.

Въ Холмѣ я стрѣтивъ много знакомыхъ Галичанъ. Въ Холмѣ пôзнавъ я холмске духовенство, професорôвъ Украинцѣвъ, московскихъ достойникôвъ высокихъ, въ Холмѣ пôзнавъ я и тамошныхъ Полякôвъ. Всѣ они жили въ враждѣ мѣжь собою и всѣ ворогували на Галичанъ.

А, бо-жь и погано поводились тамъ мои краяны! Понижувались и интригували, копали ямы другъ пôдъ другомъ, и всѣ зъ выимкомъ Крыницкого, Лаврôвского и двохъ професорôвъ Фединского и Бачинского, гонячи за грошемъ и почестями, маркували ся бôльше православными, чимъ православнѝ, бôльше Москалями, чимъ Москалѣ самѝ.

— „Якъ же вы тутъ живете?“ — пытаю одного зъ нихъ.

— „Отъ такъ бачишь“ — вôдповѣвъ менѣ, — „якъ тѝ вороны, що злетѣлись на польске стерво“.

И той цинизмъ такъ мене заболѣвъ, що я написавъ одному зъ нихъ на прощанье ось-якій стишокъ:

„Надъ Вислы берегами
Цариця нежива
Лежить, а надъ нею стадами
Лѣтáѥ гáйвороня.

И краче и клекоче
И крыльми воздухъ бьѥ,
Злѣтаѥ й сѣдаѥ на очи
Мерцеви — и очи клюѥ.

А пе́редъ тамъ займили
Вороны зъ Галича —
Якій же видъ гидкій, немилый:
Стерво́ на стервъ для стерва́!

Стихъ той илюструє наглядно мои тогдѣшнѣ переконаня.

Я хоть и ненавидѣвъ цѣлымъ серцемъ Полякôвъ галицкихъ за те, що починали насъ давити, высылати на Мазуры и заливати Русь нашу емиграцією своєю, а все таки — не мôгъ я ихъ не пожалувати въ Польщи, стогнучихъ пôдъ тяжкою рукою Россіи. Менѣ тымъ бôльше ихъ було жаль, що я вже тогды добачавъ, якъ они падуть жертвою не за свою народнôсть, а за католицизмъ и за спрагу панованя надъ нами.

На тогдѣшне правительство россійске я негодувавъ за те, що оно замѣсть всперти народнôсть холмско-руску, положило на ню, за порадою Галичанъ, свою медвежу лабу и убило въ самôмъ зародѣ прозябаючій тамъ націонализмъ рускій.

Я бувавъ у Холмякôвъ, говоривъ зъ ними и довѣдавъ ся, що они було подали петицію до В. князя Константина, щобъ имъ помôгъ двигнути — подôбно Галичанамъ — свою народнôсть зъ пôдъ переваги польского елементу. Не перечу, що були мѣжь холмскими попами и вôдкрытѣ сторонники Польщѣ — я и съ такими познакомивъ ся, — однакъ петицію до Константина пôдписала переважна часть духовенства, якъ посвѣдчавъ протоєрей Власевичь и о. Баньковскій (нынѣ Змартвыхвстанець у Львовѣ), и тôлько загонистости, безтактности, гроше- и чино-любію Галичанъ маємо завдячити, що драконскими мѣрами позаводжуванѣ реформы церковнѣ, а позаводжуванѣ зъ очевидною тенденцією переходу на православіе, зробили зъ Холмякôвъ — ворогôвъ Руси.

Народъ, що привыкъ до польскихъ проповѣдей, народъ, що привыкъ до „godzinek i różańców“, народъ, що засмакувавъ въ органахъ и многихъ иншихъ противныхъ духови рускои церкви а маловажныхъ нововведенихъ, однакъ народъ, котрый мимо то все почувавъ ся народомъ рускимъ, не польскимъ, — они, Галичане хотѣли въ однôмъ дни набити на своє копыто и подôбно византійскимъ иконокластамъ выкидали зъ церквей въ асистенціи жандармôвъ и войска латинскѣ образы, рожанцѣ, шкаплѣры и до-

рогѣ органы; позапускали бороды, понадягали колпаки и рясы, — однымъ словомъ, замѣсть поучати людъ, замѣсть взбудити въ нѣмъ любовь до свого и обмежитись на найконечнѣйшѣ реформы, — они розсыпались надъ дрóбницями, надъ глупыми формами и выпереджували другъ друга, гнучися въ три погибелѣ передъ леда чиновникомъ! Для того то свѣтлый ректоръ семинаріи холмскои, Галичанинъ о. Ип. Крыницкій схарактеризувавъ менѣ Галичанъ на пытанье, якъ они ведуть ся, такими словами, що и не годить ся менѣ ихъ повторити голосно. Вóнъ мене и перестерѣгъ, знаючи, що Москаль тóлько силу и гордóсть шанує, щобы я, запытаный: чи мы радо привитаємо ихъ войска въ Галичинѣ, вóдповѣвъ: „*Драть са будемъ противъ Васъ — вотъ што!*“ А вóнъ бувъ панроссъ, и панроссъ зъ переконаня.

Но оставмо ихъ на боцѣ. Они гóрко вóдпокутували за те, що зъ ролѣ борцѣвъ за свободу зóйшли на полицайникóвъ — и я не буду ширше вóдсланяти сеи картины.

Тамошнѣ Украинцѣ и Москалѣ менѣ вподобались бóльше, — хоть и они не були тымъ, чимъ суть Украинцѣ и Москалѣ въ своѣмъ краю.

Именно Украинцѣ, до котрыхъ я зъ Галичины вынѣсъ упередженье, що они суть сепаратистами и Богъ зна' якими ворогами Руси, показались менѣ лучшими россійскими патріотами, анѣжь я надѣявъ ся; а були при тóмъ либеральнѣ, народолюбнѣ и свѣтлѣ.

Москалѣ давали учути на кождóмъ кроцѣ, що они панами, однакъ я бувъ у нихъ, именно у Сѣдорского (вóнъ властиво Бѣлорусъ) „управляючого греко-уніятскими дѣлами въ Царствѣ Польскóмъ“ и у вплывового Кокошкина въ великихъ ласкахъ и хоть я ходивъ въ чамарѣ и въ сѣраку, то все таки не стоявъ пóдъ надзоромъ полиціи и менѣ, може единому, було вóльно явно и голосно выповѣдати свои не кождому приятнѣ переконаня и погляды.

Тямлю, якъ я разъ затриманый жандармомъ за те, що въ чамарѣ не вóльно було нѣкому ходити, вóдповѣвъ гордо: „Я Ґалічанінъ, чістаму вся чіста!“ И за се не мавъ я нѣякои неприятности.

По пожарѣ принявъ мене администраторъ діецезіи о. Войцицкій на мешканье и харчь въ епископску палату и я

стрѣчавъ ся у него неразъ зъ высокими достойниками державы. Тямлю, що разъ чи то губернаторъ Громека, чи хто иншій иронизувавъ галицкій патрістизмъ. Все, що́ було тому присутне, перепудилось, коли я ѥму вôдповѣвъ:

„Я собѣ представляю Россію якъ якого великана, богатого силою и маѥткомъ, до котрого прийшла галицка Русь и каже: „Дай! то твоя повинно̂сть!“ За те вы насъ и не любите. Однакъ коли-бъ Галичина прийшла до васъ съ плачемъ и жебручи, вытягнувши руку, молила: „Великій, сильный, благородный, помози!“ — то великанъ тогды-бъ и посунувъ руку въ карманъ и сказавъ ласкаво, выймаючи мѣдяка: *Вотъ тебѣ капѣечка!...* Але не дôждете того!“ — дадавъ я гнѣвно.

И се уйшло менѣ, якъ и богато, богато иншого. Я наводжу факты на те, щобъ выказати, о скôлько товариство велико-руске своѥю може и оправданою погордою Галичанъ — вплынуло на розбудженье мови національнои гордости съ шкодою панрусскои идеѣ, котрои я ще не бувъ вырѣкъ ся.

Товариство холмске, ѥго интриги, ѥго выставнѣ сибаритскѣ гостины, ѥго газардовѣ гры въ карты и крайна неморально̂сть — обмерзли менѣ скоро, и я зъ великою радостею кôнчу сей уступъ моихъ споминокъ, хоть и десятои части не списавъ тутъ зъ того, що тямлю.

Съ кôнцемъ грудня выѣхавъ я на Варшаву до Петербурга. Я бажавъ побачити обѣ столицѣ, побачити дѣла штуки, о котрыхъ чувавъ, и вступити въ одну зъ академій штуки.

Я не буду описувати подро̂бно всего, що я бачивъ и що менѣ приключалось въ Польщи, на Литвѣ и въ Петербурзѣ, такъ якъ и не описувавъ я пригодъ своихъ у Вѣдни, дѣлання въ Коломыи и интригъ въ Холмѣ, — хотяй все те дуже а дуже цѣкаве. Але позаякъ оно вôдносило ся бôльше-менше лишь до мене и до лиць, котрѣ зъ отсими моими споминками не мають стычности, — то й обмежуюсь тôлько на те, що дотыкаѥ прямо панславизму и мови душевнои боротьбы.

Уже зъ Холму вынѣсъ я те переконанье, що Москалѣ гордять нами, що насъ не признають за „русскихъ“, що навѣть глумять ся намъ, говорячи: „*Што это за народъ Галичане?... Палякі, не Палякі, Украінцы не Украінцы,.. ані особой народішка про себя*“. А князь Черкасскій мовлявъ о лучшихъ зъ

насъ, що Галичане не годять ся для Россіи, бо они червонѣ републиканцѣ и не памятають Николаѣвскихъ часовъ, а тѣ котрѣ и годились бы, то крайна дрянь и сволочь. И я вже въ Холму писавъ до вотця, щобъ Русины не надѣялись нѣ на чию помочь, а старались станути своєю власною силою:

„Мужайте ся, хотя до нынѣ
Не признають насъ Русею
Нѣ въ Петербурзѣ, нѣ въ Кремлинѣ,
Своєвъ мужайтесь силою!“

То переконанье, наповнивше горечею серце моє, утвердило ся въ столици Россіи.

Я тамъ воднайшовъ своихъ школьныхъ соучениковъ, воднайшовъ и Головацкого Якова и иншихъ, а ихъ оповѣданя — хоть и якъ россійско-патріотичнѣ — навповняли моє серце тымъ, чимъ они и не сподѣвались: наповняли сумнѣвами о правдивости и спасенности панруссизму.

Я найшовъ въ Петербурзѣ велику россійску цивилизацію, найшовъ высокоблагородного серця Москалѣвъ, зъ котрыхъ одинъ говоривъ на пр.: „У насъ парядочный человѣкъ не ходітъ служіть въ Польшу... Какъ можна нещастный народъ папрать нагамі!“ Я найшовъ и людей сприяючихъ сердечно Галичанамъ, — однакъ я и розпознавъ, що Костомаровъ, Миклошичь и другѣ ученѣ правду говорять, що єсть двѣ рускѣ народности, рожнѣ характеромъ, обычаями, мовою, а навѣть — помимо православія — и вѣрою.

Я приѣхавъ въ столицю Россіи безъ рекомендуючихъ листовъ отъ о. Раєвского и другихъ менѣ сприяючихъ высоко-поставленыхъ и вплывовыхъ лиць. Я не хотѣвъ водъ нѣкого брати рекомендаціи длятого, щобъ люде, съ котрыми я зойду ся, не були звязанѣ якимись взглядами и говорили зо мною отверто. И то було причиною, що я больше спознавъ и больше побачивъ, нѣжь другѣ мои краяны.

Галичане, котрѣ пробували въ столици Россіи, були иншого крою, нѣжь тѣ, котрыхъ я спознавъ въ Холмѣ. И они выйшли зъ Галичины за хлѣбомъ, але они выйшли по большой части за-для того, що не хотѣли поддати ся системѣ Голуховского, выселяючого Русиновъ на Мазуры.

Россія потребувала судейскихъ освѣченыхъ урядниковъ

и набирала ихъ тогды зѡ всѣхъ земель славянскихъ. Однакъ для ѥи правительства показався бу́йнымъ и либеральнымъ елементъ, котрого ѣй доставила галицка Русь, — и оно було зъ него невдоволене. Оно постановило — не дати Галичанамъ мѣсць въ правительственнѡ́й служѡ́ѣ, хоть они и поробили всѣ испыты, котрыхъ вѡ́дъ нихъ жадано. Оно казало имъ ще учитись и здавати испыты на учителѣвъ гимназійныхъ — и тымъ выкликало мѣжь ними негодованье.

Даремно жалувались Галичане министрови. Толстой вѡ́дправивъ ихъ зъ нѣчимъ, ще й крикнувъ на нихъ, коли опирались на своѣмъ контрактѣ: „Ради Бога! чи вы думаѥте, що тутъ въ Россіи венгерска конституція, що такъ до мене говорите?“

Яковъ Головацкій, котрого пѡ́дъ часъ московскои выставы на рукахъ носили, знаходивъ теперь всюды дверѣ запертѝ — и всѣмъ имъ кидано незаслуженый сарказмъ въ очи: „Хиба-жь вы надѣялись, що мы васъ поробимо министрами?“

То и неодно инше, що чувъ я вѡ́дъ мого товариша Блюса и вѡ́дъ другихъ приятелѣвъ, болѣло мене дуже, хотяй не мѡ́гъ я не признати и того, що такѝ Галичане, якъ Бучацкій и деякѝ иншѝ, поганымъ своимъ поведеньемъ шкодили своимъ краянамъ и оправдували внеохоченье благороднѣйшихъ Москалѣвъ до нашихъ емигрантѡ́въ. Слова: „Bleibe im Lande und nähre dich redlich“ и згадка пословицѣ „Добрый козакъ не покине для хлѣба громады, що бье ся зъ ворогами“, — вѡ́дзывали ся въ душѣ моѣй щоденно и я рѣшивъ ся вертати до дому. Въ тѡ́мъ замѣрѣ утверджували мене и Калужняцкого (нынѣшного професора черновецкото всеучилища) покѡ́йнѝ приятелѣ мои Блюсъ и Бачинскій, надѣючись, що якъ мы демонстративно вѡ́дъѣдемъ, то имъ всѣмъ лекше стане.

До того додамъ, якъ Галичане переконали мене, що я — котрый тогды безпечно лѣпше знавъ московску мову, чимъ нынѣшнѝ нашѝ панроссы у Львовѣ, — не умѣю того богатого и хорошого языка, и що потребувавъ бы ще много часу, щобъ его вывчитись докладно. Они и вѡ́двели мене вѡ́дъ гадки — познакомитись съ Костомаровымъ и другими Украинцями.

Кружокъ, въ котрѡ́мъ я обертавъ ся, бувъ чисто велико рускій. Москалѣ, съ котрыми я сходивъ ся, були для мене

приязнѝ и выбачали менѣ, помимо свого высокого становища, лайку на ихъ правительство за те, що оно Голуховскому, гнобителеви Русинôвъ дало ордеръ, и наводили мене самѝ на єдино-спасенну для насъ дорогу, на дорогу працѣ, на постановленье — не надѣятись на царѣ и князѣ земскѝ, а старатися о власнôй силѣ. А робили то завѣтными для мене словами: „Маєте конституцію — помагайте-жь собѣ самѝ!“

Мимо тои доброохотности для мене, они менѣ не вподобались за те, що надъ мѣру вывысшались по надъ другихъ Славянъ и не слухали слôвъ Хомякова:

Не ґардісь пєредъ Бєлґрáдомъ
Прáґа чешскіхъ странъ ґлавá!
Не ґардісь предъ Вішеґрадомъ
Златавéрхая Масквá!

Вспóмнімъ мы, радныѝє брáтья,
Дéті мáтєрі адноѝ:
Брáтямъ — брáтскія абъя́тья,
Къ ґруді ґрудь, рука съ рукóй!

Ихъ погорда выявлялась наглядно, коли они твердили, що Ригеръ, Палацкій, Коляръ и иншѝ великѝ Славяне наколи-бъ жили въ великôй Россіи, були-бъ дуже маленькими людьми, — дармá, що я имъ ставивъ за прикладъ невеличкѝ Атены, а всесвѣтну славу мужѣвъ Греціи. Погорда та дôткнула и мене, коли одинъ зъ нихъ запытавши мене, чи малювавъ бы я портретъ царя и получивши вôдповѣдь, що я охочо прийму ся за сю роботу и надѣюсь єи довершити добре, бо я вже два разы малювавъ портретъ цѣсаря нашого въ великихъ розмѣрахъ, — вôдповѣвъ менѣ добродушно: „Такъ вы настоящій царёмазъ — взмітєсь за дело!“

Я не принявъ ся за дѣло, а загадавъ повернути домôвъ.

Про тѝ и тымъ подôбнѝ спостереженя росказавъ я разъ Галичанамъ въ притомности одного држе честного Москаля. Но якъ-же мене здивувало, коли они оповѣданя и жалѣ мои приняли холодно; тôлько Москаль обôзвавъ ся до мене:

„Хиба-жь вы думаєте, що въ Россіи хто-небудь читає Хомякова? Хиба-жь вы вѣрите, що вôнъ тутъ для кого пророкомъ? Вôнъ — апостолъ Славянъ а не Русскихъ! Мы-жь за

богато маємо самолюбія, за надто перецѣняємо себе, за надто вѣримо въ нашу силу и за надто много выкохали въ собѣ цинизму, щобы такихъ мизеракôвъ, якъ Славяне, шанувати и любити. Славянизмъ бувъ недавно у насъ въ модѣ, — бо се йшло въ ладъ зъ нашою политикою. Вôнъ бувъ тôлько порывомъ однои хвилѣ и мы готовѝ були — коли-бъ того правительство на правду було хотѣло — богато пожертвувати безъ свѣдомости того, що дѣємо. Не перечу, у насъ есть серце, добре серце; однакъ будьте певнѝ, що такъ якъ мы и безъ глубшого заинтересованя готовѝ все на хороше дѣло, готовѝ навѣть пôдняти ся за Славянъ, такъ само мы готовѝ такожь, и то вже на другій день, копнути васъ ногою и насмѣятись надъ вами такъ якъ смѣєсь брутальна сила „кулакъ“ надъ просячою милостинѣ немочею. Се вже хиба нашого выхованя. Згадайте, що мы прозываємъ Французôвъ — *Французíшкі*, Нѣмцѣвъ — *Немчýркі*, — Полякôвъ — *Палячíшкі* а васъ — *Хахлышкі*; ще хвиля, а будете чути, якъ злаємо Славянъ — и може не безъ причины — *братушкамі машеннічкамі*!...

Я завстыдавъ ся за нихъ, за славянофилôвъ, съ котрыми доси — було що було — таки идентификувавъ ся. — „Якъ то? Они не читають великого Хомякова! Не слухають громового голосу его святои лиры? Не идуть за нимъ, за пророкомъ своимъ, що неначе той голубъ архи Ноя, высоко пôднѣсшись по-надъ руины и трупы потопа, несе намъ благовѣстну вѣтку оливну мира и долѣ? Хиба-жь ихъ душею не потрясають слова его, котрѝ звертає къ Россіи:

Въ судáхъ черна́ непра́вдой чо́рной
І і҆гомъ ра́бства клеймена́
. . . . . .
І всякой ме́рзости пална́
Скаре́й, амо́й себя́ вадо́ю пакая́нья,
Да ҆громъ двайнаво наказа́нья
Не ҆ря́нетъ надъ твае́й ҆лаво́й!

Хиба-жь нѣчимъ для нихъ его просьба ко „всероссійскому орлу“, передъ котрымъ вычисливши всѣхъ Славянъ, що пробувають у тяжкôй неволи, кôнчить:

О вспóмні іхъ, арѝолъ палнóчі,
Прішлі імъ звóнкій твой прівѣтъ!
Да іхъ утѣшітъ въ рáбской нóчі
Твоéй свабóды ѧркій свѣтъ!
Питáй іхъ піщей сілъ духóвныхъ,
Питáй надéждой лучшіхъ днéй,
И хладъ сердéцъ єдінакрóвныхъ
Любóвью жáркою сагрéй!

На те Москаль розсмѣявъ ся, тай каже: — „Свабóды яркій свѣтъ?“ — Яка-жь у насъ свобóда? На всѣхъ языкахъ все мовчить! „Питáй іхъ піщей сілъ духовныхъ?“ — Якихъ? Задубѣлого въ формахъ (гóршь католицизму) православія? „Надéждой лучшіхъ днéй?“ Хиба-жь ты не бачишь, якъ тутъ всѣ пóдвалины моральности пóдкопанѝ и все у насъ иде до соціяльнои революціи? Не бачишь гною правительственнои машины? Добра надѣя, не ма що казати!“

— „Коли-жь такъ, брáте, — озвавъ ся я, до живого порушеный — то якъ-жежь менѣ розумѣти слова Хомякова на повстанье польске въ р. 1831., коли каже:

Патóмства плáменнымъ праклѧтямъ
Да бýдѣтъ прéданъ тотъ, чей гласъ
Протівъ Славянъ, славянскімъ брáтямъ
Мечі вручілъ въ прѣступный часъ!

. . . . . .

Да бýдутъ прóкляты прéданья,
Векóвъ ісчéзнувшіхъ абмáнъ —
И пóвѣсть мщéнія страданья
Вінá нѣісцѣлімыхъ ранъ!

— „Такъ розумѣти — вóдповѣвъ гóрко благородный Москаль — що Хомяковъ проклинає польскихъ патріотóвъ — за те, що они пóднесли бунтъ противъ кнута, що Хомяковъ бажавъ бы, щобы всѣ Славяне забули всю свою минувшóсть въ користь нашу, въ користь Россіи“.

Такій судъ я учувъ зъ устъ „настоящого „Масквіча“, убогого чиновника, котрый для того бувъ убогимъ, що не хотѣвъ красти и пóдлитись; се бувъ именно той самъ, котрый якъ я ему радивъ ити за-для высокого жалованя и скоршои емеритуры на службу въ Царство Польске, сказавъ менѣ незабутнѝ слова: „Въ Пóльшу? У насъ парядочный

чєлавєкъ нє ходітъ служіть въ Пóльшу. Какъ мóжна нєщастный народъ папрать наґамі?“

Такихъ людей бачивъ я и бóльше. Такихъ людей має Россія много — и они суть залогомъ єи будущины.

Єго слова плыли зъ глубокого перекону и трафили до мого перекону; однакъ они подѣйствували якъ обухъ сокиры, они оголомшили мене и на мене ударили памороки.

Я попрощавъ ся съ приятелями и выйшовъ на улицю. Бувъ ясный вечеръ. Морозъ скрипѣвъ пôдъ ногами, саночки извощикôвъ пролѣтали то сюдъ то тудъ блыскавкою, а народъ товпивъ ся коло одного шинку, зъ за стѣнъ котрого було чути спѣвы. Я зайшовъ туда.

Були то народнѝ московскѝ спѣваки. Они спѣвали свои протяжнѝ пѣсни и вывискували такими голосами, якихъ я доси и не чувъ нѣколи. И спѣвъ той менѣ выдавъ ся дикимъ, дуже дикимъ.

Наразъ заграла одна мелодійка и ударила мене въ саме серце. Бувъ то тôлько одинъ тактъ, але вôнъ нагадувавъ менѣ щось лагôднѣйшого, щось милѣйшого, — щось рôдного. И менѣ нагадалась Галичина, нагадались нашѝ пѣсни прекрасни, наша чаруюча коломыйка. Я пригадавъ собѣ, якъ то я ходивши до першои нормальнои клясы въ Дрогобычи въ 1848 р. выйшовъ бувъ на мѣсто придивити ся торжеству по причинѣ данои конституціи. Пригадавъ собѣ, якъ менѣ якась панночка кокарду пришпилила до грудей. Пригадавъ собѣ, якъ господарь всадивъ менѣ на голову конфедератку. Передъ моими очима станули двѣ музики, а коло кождои зъ нихъ иншѝ люде. Я чувъ, якъ одна грала „краковяка“, а друга „коломыйку“. Я видѣвъ себе, якъ я важивъ ся, за котрою музикою пôйти, чувъ, якъ я крикнувъ: „то наше!“ и пôйшовъ тамъ, де грали „коломыйку“. Все те я ясно видѣвъ въ онôй хвили — и слёзы, горячѝ слёзы покотились изъ моихъ очей — и я не мôгъ вже вытримати на тôмъ мѣсци и выйшовъ, и довго бродивъ по-ночи, якъ дурный, безъ мысли, безъ тямки, чого глядаю, чого менѣ треба?

Я чувъ то на кождôмъ кроцѣ, що я въ чужинѣ, що бôльше, я чувъ, що апостолы моєи идеѣ лицемѣрять, бо розпôзнавъ, яка велика рôжниця межи россійскими славянофи-

лами у Раєвского, а тыми самыми славянофилами у нихъ дома.

Тамъ все — вабило, все — манило къ Россіи, — ту все — вôдтручувало. Братерску любовь являли они (и мали справдѣ въ серцю) якъ тамъ, такъ и ту; однакъ коли они тамъ хотѣли мати зъ Славянъ, а по крайнôй мѣрѣ зъ насъ, Русинôвъ — Москалѣвъ, то ту були бôльше отвертыми и не признавали насъ за „Русскихъ“, а були мѣжь ними и мужѣ, котрй мене каяли за панруссизмъ, говорячи, що се „не честно — покидати свôй народъ въ користь другого. Любѣть насъ, якъ и мы васъ любимо, а се буде найкрасшій панславизмъ и благовѣстъ свободы и лучшои долѣ для всѣхъ насъ“.

До того показалось менѣ, що Москалѣ, якъ ученй такъ и низшй клясы, котрй я также старавъ ся спôзнати, — що до характеру зовсѣмъ иншй, якъ мы. Рôжниця та объявлялась въ ихъ холоднѣйшôмъ темпераментѣ, въ ихъ реализмѣ, въ привязаню низшихъ верствъ до формъ и въ многôмъ, многôмъ иншôмъ. Навѣть напрямъ въ ихъ — безперечно высоко стоячôй штуцѣ бувъ зовсѣмъ иншій, якъ той, котрый у насъ плекавъ ся.

На вечеркахъ у Ламанского, професора университету, котрого отець бувъ тогды сенаторомъ а братъ директоромъ всероссійского національного банку, збирали ся люде свѣтлй, благородній, любителѣ Славянъ, якъ дѣйствительный штатскій совѣтникъ Гильфердингъ, слѣпець Ширяєвъ и щирй покровителѣ Галичанъ. И я, хоть и якъ брыдивъ ся товариствомъ россійскимъ Царства Польского, не мôгъ не почути глубокого поважаня и привязаня до тыхъ передовыхъ людей Россіи.

Однакъ мимо того и мѣжь ними все а все говорило до мене стома языками, стома голосами: „Ты не Москаль, ты Русинъ!“ — а панруссизмъ, якій тутъ величають, зъ єго державностею, зъ єго китайскими стѣнами обведенымъ православіємъ, зъ єго непобѣдимою перевагою великоруского елементу надъ всѣми народностями славянскими, — єсть страшеннымъ зміємъ, котрый для выгоды одного племени пожре всю долю и всю свободу прочихъ славянскихъ племенъ.

Але-жь идею, котра разъ закоренила ся въ серци, не

такъ легко зъ вôдтамъ прогнати, особливо коли противъ неи не засіяє тамъ образъ красшои, яснѣйшои, спасеннѣйшои идеѣ.

И я придержуваvъ ся тои идеѣ за-для немочи нашои, за-для невѣры въ свои власнѝ народнѝ силы, за-для убиваючои переваги россійскои словесности, за для россійскои державнои и економичнои силы, — придержуваvъ ся, хоть и не вѣривъ вже въ єи єдино-спасеннôсть, а клонивъ пôдъ неи голову, якъ клонить ся пôдъ судьбу, пôдъ якесь неумолиме фатумъ.

Що бôльше, я переставъ вѣрити въ братню помôчь Россіи и выливъ свôй жаль до неи въ елегіи надъ памятникомъ Петра Великого, котру, пôсля поломѣннои апострофы до великого самодержця, кôнчивъ словами:

„Аднáкъ напрáсна я взываю,
Напрáсна къ ліку ſóлосъ шлю,
Напрáсна... ſрудь тамъ чуſуннáя,
Чуſýнъ не слы́шітъ ſрусть мою.

Шутя́, руſáя мимо йдьóтъ
Талпá вєсьóлаво нарóда;
Ана насъ Нéмцамі завйóтъ,
Мєня́ счітáєтъ съумасóрóдамъ.

ſарда Рассія насъ не знáєтъ,
Пірýєтъ въ радостяхъ Маскваá,
А подъ Карпáтомъ умірáєтъ,
Въ . . . . . єй сєстрá....

И я покинувъ користнѝ роботы, покинувъ обѣцювану менѣ стипендію, покинувъ надѣѣ на славу, котру менѣ всѣ люде — за-для композиційного таланту въ искуствѣ ворожили, и поѣхавъ, не вступаючи нѣгде по дорозѣ, до дому вôтця мого, въ нашѝ Карпатскѝ горы.

Я не розказавъ всего, що я видѣвъ, що я чувъ и що менѣ приключалось въ Россіи. Не все-жь бо и годить ся розповѣдати.

Однакъ про те, якъ я тамъ бивъ ся зъ гадками, якъ я болѣвъ душею, нехай посвѣдчить се, що я за цѣлого пôвъ року мого пробуваня за кордономъ анѣ однои ночи не мôгъ передъ ранкомъ заснути и успокоивъ ся ажь тогды, коли я почувъ Русь мою пôдъ ногами, коли въ нужденнôй корчмѣ

въ Стенавѣ пôдъ часъ великои заверюхи срѣтивъ ся я нежданo зъ вôтцемъ и выплакавъ ся на єго груди....

Менѣ дѣяло ся такъ, якъ дѣє ся тому, що утративъ осквернену милу душѣ своєи, а не годенъ єи покинути. Я тамъ сохъ, жовкъ и туманѣвъ.

Отець не радъ бувъ зъ того, що я вернувъ ся зъ Петербурга. Однакъ отець — вôтцемъ: вôнъ простивъ, нагнавъ мене до роботы и я вымалювавъ образъ „Печера въ Страчу“ (нынѣ власнôсть п. Площаньского), а милуючи успокоювавъ ся и поволи приходивъ до себе.

Лѣтомъ я читавъ въ-третье Шекспира и полюбивъ єго; не дививсь на рускѝ галицкѝ книжки и газеты, не политикувавъ, а коли до того прійшло, такъ и здобувавъ ся вже на такѝ слова: „И чи-жь намъ конечно выпереджувати судьбу? конечно самохôть въ грôбъ лѣзти? Хто намъ заручить, що за 100 лѣтъ буде? Наше дѣло ратувати рускôсть. Чи она буде московска, чи украинска — абы руска!“ — А все таки видѣлось менѣ, що мы повиннѝ оперти ся на народнôй мовѣ, коли не хочемо загинути, — бо глупымъ було бы то правительство, котре-бъ позволило на „москву“ въ Галичинѣ.

Менѣ указувано на великѝ просвѣтнѝ користи, якѝ, мовлявъ, дасть намъ языкъ великорускій. Я не перечивъ; однакъ я вôдповѣдавъ, що языкъ не єсть цѣлею, а средствомъ, именно средствомъ до просвѣты; а що просвѣтѣ той языкъ найлѣпше служить, котрый для всѣхъ верстовъ народа найприступнѣйшій, тожь мы повиннѝ триматись языка народного. Горе народови, котрого интелигенція говорить иншимъ, якъ вôнъ, языкомъ!

Однакъ все те я говоривъ рôвнодушно и додававъ: „Робѣть собѣ, якъ хочете, менѣ все одно!“

Зъ осенею я найшовъ свою давну енергію и поѣхавъ до Львова, на хлѣбъ заробляти.

У Львовѣ пôйшовъ я до Богдана Дѣдицкого, розказавъ єму все, що мôгъ, и просивъ не допустити до дальшои еміграціи нашои интелигенціи въ Россію; а почувши, що и Куземскій выбирає ся въ Холмъ, пригадавъ я собѣ зъ горемъ слова, котрѝ я сказавъ бувъ у Варшавѣ Сѣдорскому управляючому греко-уніятскими дѣлами въ Царствѣ Поль-

скôмъ: „Мы не дамо вамъ Куземского, вôнъ намъ потрѣбнѣйшій!“ — и я пôйшовъ до св. Юра.

Куземскому я оповѣвъ, що дѣяло ся въ Холмѣ, и вôдклонювавъ єго вôдъ выѣзду; а коли вôнъ менѣ объяснивъ, що єго взаємины зъ митроп. Ливиновичемъ суть того рода, що вôнъ уступити мусить, то я радивъ єму оперти ся тамъ на Холмякахъ.

Куземскій вôдъѣхавъ и Юръ стративъ єдину голову, що мала бодай охоту вызвати зъ свого народа таланты и интелектуальнѣ силы. Нѣхто окрôмъ него не погадавъ о тôмъ, бо нѣкому навѣть и не снило ся про самостôйнôсть рускаго народности.

У Львовѣ попали ся менѣ въ руки и рускѣ книжки и газеты, що въ Галичинѣ плодили ся. Не дивниця, що я, привыкшій до россійскаго языка, не мôгъ ихъ безъ обрыду читати и мусѣвъ звиняти Москалѣвъ, що смѣяли ся надъ язычіємъ „*Слова*“ и прозывали єго „*ерундою*“.

Инакше принявъ я книжки малорускѣ, именно повѣсти Марка Вовчка. Мене ударила вôдъ разу рôжниця мовы и стилю.

Вôдгадувавъ я вправдѣ и давнѣйше тѣ рôжницѣ межи мовою великоруского а нашою; однакъ нѣколи они менѣ не ставали такъ переконуючо передъ очи, якъ теперь, коли я изъ знаньемъ московскаго выговору станувъ око въ око съ чистою, якъ слеза малорусчиною.

Супокôйна гармонія слôвъ, незрôвнана простота стилю и высоко-гуманнѣ идеѣ тыхъ повѣстей, непорочна любовь народа, котра зъ нихъ вѣяла, обдавала мене, якъ то кажуть, неначе йорданскою водою. Менѣ нагадала ся пѣсня народна:

„Ой дѣвчино, дѣвчинонько,
Яка-сь ми миленька,
Якъ у лѣтѣ, при роботѣ
Вода студененька...“

и менѣ ставали слёзы радости въ очахъ на видъ тыхъ жемчугôвъ словесныхъ, якѣ мы маємо.

Я взявъ ся за студію нашои мовы; я читавъ и полюбивъ всѣмъ серцемъ творы Т. Шевченка, П. Кулѣша „Чорну раду“, Нечуя повѣсти и иншихъ, — и менѣ було такъ, якъ тому, що выйшовъ зъ межи стѣнъ свого выдуманого раю

въ истинный божій рай зъ єго пахучою, теплою и свѣжою весною. Я чувъ, якъ єхне и гине велике божище душѣ моєи; я чувъ, якъ єго мѣсце занимає любовь живои, свѣтлои красы моєи любои, обезславленои мовы мого доброго, подоптаного, до житя простягаючого руки народу.

Я зненавидѣвъ идею змосковщеня нашого народа, якъ ненавидѣвъ идею полонизаціи, и старавъ ся всѣми способами єи подорвати.

Защитники московщеня нашого языка высмѣвали нашѝ словеснѝ труды и кольпортували чудовищнѝ травестіи языка Кулѣша въ єго переводѣ библіи, въ родѣ такихъ якъ: „хай дуфає Сруль на пана“.

Ихъ глумъ, ихъ погорда своєи рѡднои мовы и початковыхъ змаганьсловесныхъ — плекати и приспособляти єи до совершеньства, выдавались менѣ такъ неприродными и нерозумными, якъ погорда вѡтця до дитины, що не може съ такимъ розумомъ говорити до него, якъ коли бы була вже дорослою. Натомѣсть плеканье и поблажливу любовь до всего питомого свого, хоть бы оно було и якъ мизерне, ставивъ я за першу и найголовнѣйшу признаку правдивого патріотизму.

Насъ сердила тая недостача позитивного патріотизму у бѡльшои части Русинѡвъ и мы глумили ся зъ ихъ книжного языка, пригадуючи анекдоту зложену давнѣйше на заступника ректора семинаріи львѡвскои, о. Цѣпановского, въ котрѡй сказано було, якъ то вѡнъ заговоривъ одного разу до селянина:

— „Человѣче! возможно ли сквозѣ сіє бреніє безъ опасности поврежденія сапогъ перегрясти?“

— „Не розумѣю по нѣмецки“ — вѡдповѣвъ селянинъ.

— „Глаголеши, аки бы не былъ єси бдяще“.

— „Таки не розумѣю по нѣмецки, єгомосць“ — була вѡдповѣдь селянина.

Мы цвѣркали имъ въ очи тымъ, що коли въ Галичинѣ почало входити въ моду слово „господинъ“, одинъ старенькій священикъ учувши єго кѡлька разѡвъ вѡдъ розмовляючихъ мѣжь собою гостей своихъ, обѡзвавъ ся до входячои

жѣнки: „Але-жь господине! панове за тобою допытують ся а ты не показуєшь ся!“

Я розповѣдавъ про те, якъ я одною разу деклямувавъ на однôмъ празнику у мого вôтця Хомякова и якъ одинъ священикъ запытавши свою сусѣдку: „Czy pani co rozumiała?“ и почувши ѣи вôдповѣдь: „Ani słowa!“ — запримѣтивъ: „I ja także nie rozumiałem wiele; ale prawda, jakie to śliczne?“

Всѣ тѝ сатиры, котрыми мы однѝ другихъ обкидували, роздували въ серцяхъ Русинôвъ наремности, роздвоювали ихъ чимъ разъ ширше и шкодили велико не тôлько однôй або другôй партіи, але навѣть и цѣлôй рускôй справѣ въ Галичинѣ.

Вертаю до себе. Запôзнавши ся зъ нашою мовою на писаняхъ найзнатнѣйшихъ украинскихъ писателѣвъ, — я изъ соромомъ прочитавъ коректу моихъ поезій, що почавъ бувъ печатати въ Коломыи, и написавъ сейчасъ до Мих. Бѣлоуса, просячи ѣго, щобы друкъ застановивъ и попаливъ все, що вже було напечатане. Я рѣшивъ ся переробити „Ярополка“.

Побôчь студіи языка, я познакомлявъ ся близше зъ моимъ народомъ, котрого и свои и чужѝ прозывали „быдломъ“ а въ котрôмъ я найшовъ бôльше здорового накорѣнку и бôльше благородныхъ инстинктôвъ, чимъ въ пануючихъ надъ нимъ клясахъ. Я переконавъ ся, що всюды, де тôлько священикъ довшѝ роки працювавъ надъ тымъ народомъ, — народъ благороднѣвъ, якъ цвѣтка на грядцѣ, пещена рукою любови; я переконавъ ся, що той народъ умѣѣ бути вдячнымъ, умѣѣ навѣть пômстити кривды того, кого вôнъ любить.

Пôдъ той часъ бувъ судіею а перше всемогучимъ „бециркcфорштегеромъ“ въ Сколѣмъ якійсь Лявриxъ. Вôнъ мавъ родича, завзятого патріотника, Мождзіньского. Той Мождзіньскій агитувавъ мѣжь селянами противъ мого вôтця и прозывавъ ѣго зрадникомъ, „москалемъ“, и Богъ знає чимъ. Притомнымъ тому бувъ одинъ старшій славчанскій кмѣть, Василь Пронь. Слухавъ вôнъ, слухавъ, а въ конець не стало ѣму терпцю и вôнъ, не зважаючи на те, що Мождзіньскій — своякъ всемогучого Лявриха, вхопивъ мого патріотника за обшивку и вдаривъ нимъ о землю съ словами: „Цытьте, паночку, и не кажѣть нѣчого на нашого попа, бо васъ роздавлю, якъ жабу!“

Я переконавъ ся, що нашь народъ пôйде за тымъ, кого полюбить, я переконавъ ся, що єму треба тôлько просвѣты, и я приступивъ до завязуючого ся товариства „Просвѣта“, котрого головою бувъ тогды молодый суплентъ, Наталь Вахнянинъ.

Однакъ съ приступленьемъ до того товариства я ще не зовсѣмъ приступивъ до сторонництва народного. Я бувъ противный кулѣшôвцѣ для Галичанъ, мене мерзило штучне, непотрѣбне и незручне кованье слôвъ въ языцѣ тогдѣшныхъ галицкихъ народовцѣвъ, я не радъ бувъ лайцѣ на нашу святоюрску старшину, котру я звыкъ бувъ шанувати, мене болѣло цькованье на Россію, — а надто въ моєй души вôдзывало ся ще вôдъ часу до часу — особливо по горячихъ сваркахъ съ Поляками — краканье могучого, россійского орла пôвночи, Хомякова.

Приступаючи до „Просвѣты“, я гадавъ причинити ся также до умореня того нещастного нашого народного роздвоєня — и я кликавъ и просивъ всѣхъ моихъ знакомыхъ вступити пôдъ єи хоругвь и погодитись бодай на однôмъ поли, на поли всѣмъ намъ спôльнôмъ, на поли народнои просвѣты.

Але не збули ся мои надѣѣ. Старшина галицкои Руси напятнувала основателѣвъ „Просвѣты“ знакомъ народнои апостазіи, купленои польскими грôшми, и старала ся выкликати мѣжь Русинами ненависть до того товариства. А я жь тамъ у выдѣлѣ засѣдавъ, а я жь о кождôмъ дѣлѣ знавъ, я бачивъ кождый крейцарь, що на сю „Просвѣту“ жертвували єи основателѣ. Я бувъ свѣдкомъ щирои, безкористнои працѣ тыхъ людей, бувъ свѣдкомъ ихъ горячого патріотизму и живъ зъ ними всѣми такъ зъ-близька, що передо мною годѣ було укрыти щось негарного. Я переконавъ ся, якъ чорна, якъ пôдла була клевета, котру кинено на Н. Вахнянина, мовь-бы то вôнъ бувъ агентомъ Чарторыйского, якъ нѣкчемно поступали тіи, що О. Партыцкого чернили о запроданье себе Полякамъ.

Я старавъ ся оправдати юрцѣвъ, бо мое серце було тогды все ще подѣлене, и я неначе до обохъ сторонництвъ належавъ. А оправдувавъ я ихъ тымъ, що деякі украинофилы самі подали причину до того, щобъ на партію упавъ

неоправданый докôръ запроданя себе Ляхамъ. Именно завинили Ксенофонтъ Климковичь и Федôръ Заревичь. Перший выдававъ „Мету“, а коли она перестала выходити, поѣхавъ до Вѣдня, бравъ грошѣ вôдъ Раевского, редагуючи по московски „Славянску Зарю“, а повернувши до Львова выдававъ разомъ зъ Федоромъ Заревичемъ, давнѣйшимъ редакторомъ „Вечерниць“, за польскй грошѣ „Русь“.

Однакъ пôзнѣйше я переконавъ ся, що юрцѣ добре знали, якъ Климковичь тôлько для хлѣба редагувавъ „Зарю Славянску“, якъ нѣгде не спроневѣривъ ся своѣй народнôй идеи, и що якъ вôнъ, такъ и Заревичь и О. Левицкій обняли редакцію „Руси“ тôлько для того, щобъ она не попала въ небезпечнй для Русинôвъ руки; юрцѣ знали, якъ они експлоатували Абанкура и якъ довели „Русь“ до того, що Голуховскій велѣвъ выточити процесъ редакторови тои рускои офиціознои газеты за надмѣрне выступуванье и пôдбурюванье противъ Полякôвъ и противъ него самого... Они те знали, бо самй менѣ про те оповѣдали, а клеветали на народну партію для того, що бояли ся розгрому.

И они не завелись. Въ роцѣ ачейже 1869 вôдбувавъ ся звычайный збôръ „Рускои Бесѣды“. На той збôръ явились украинофилы въ комплетѣ; юрцѣвъ прийшло менше и украинофилы були въ перевазѣ. Они постановили выкористати ситуацію и пересадити кôлькохъ изъ своихъ въ выдѣлъ „Бесѣды“. Случайно стало ся такъ, що въ зарядъ „Бесѣды“ увôйшла бôльшôсть „молодыхъ“.

Що-жь, думаѣте, старшина наша зробила? Чи лишила ся въ „Бесѣдѣ“, безпечна своеи почтенности и заслугъ своихъ, котрыхъ ѣй нѣхто не вôдмовлявъ? Чи старала ся вплынути холоднымъ розмысломъ на молодй умы, щобъ не допустити до грозячого роздвоєня? Нѣ! Она громадно выступила зъ „Бесѣды“, а выступила, полишивши тамъ незаплаченй вкладки по 60—80 гульденôвъ, и управляючи „Народнымъ Домомъ“ старшина тая пôдвысшила чиншь, а опôсля и выповѣла „Бесѣдѣ“ помѣщенье въ тôмъ, народными грôшми здвигненôмъ прибѣжищи рускôмъ.

И той крокъ нашои галицкои старшины уважавъ я за неполитичный за непатріотичный, за шкôдный для рускои

справы въ Галичинѣ; бо ажь вôнъ роздѣливъ галицку интелигенцію на два ворожи собѣ рускі таборы.

Були вправдѣ и давнѣйше рôжницѣ, а рôжницѣ значні, крыючи ся пôдъ покровомъ правописного пытаня, але Русины жили спôльно и сварились та мирились пôдъ одною стрѣхою. Вôдъ теперь стало инакше. Русины почали паювати ся въ два политичні сторонництва, почали одни другихъ уникати, обносячи ся по за плечима и подаючи тымъ самымъ въ руки ворогôвъ своихъ бичь на себе.

Зъ украинского табору выгукувано на юрцѣвъ, що они москалѣ, зъ юрского на украинофилôвъ, що то Поляки, — и ненависть до народного руского языка переняла юрцѣвъ такъ, що они высмѣвали щоденно языкъ нашъ, выносили ся по-надъ народъ, зъ котрого выйшли, плювали въ очи нашôй славнôй козаччинѣ, що за волю головы положила, и остентативно почали мѣжь собою уживати языка — польского.

Якъ бы нынѣ чую — коли я зайшовъ одного разу до гостинницѣ, де теперь Штатмилеръ, и заставъ тамъ двохъ моихъ знакомыхъ, що пôзнѣйше высокі мѣсця заняли мѣжь Русинами, — якъ-бы нынѣ чую тую вôдповѣдь, котру менѣ они дали на мое пытанье: чому говорять мѣжь собою по польски? — „По московски, кажешь, — вôдповѣли они — не знаємо, по хлопски говорити не хочемо, отже говоримо цивилизованою польскою мовою!“

Що за цинизмъ, яка слѣпа ненависть до свого! Имъ и въ умъ не приходило, що кожда мова въ устахъ хлопа есть хлопскою, а въ устахъ освѣченого чоловѣка есть мовою освѣченою.

Такі и тымъ подôбні насмѣшки на нашъ прекрасный языкъ, чувъ я часто — и ревно плакали до мене слова вôтця мого:

Ой лиши зъ руска дѣтинѣ спѣвати,
Бо руска думка — сумный хрестъ на гробѣ,
А руска мова — соромъ на подобѣ,
А руске серце — туга степовая,
А руска доля — сирота нѣмая...

Такі и тымъ подôбні выпадки вôдвернули мене зо-

всѣмъ вôдъ партіи старшины а прилѣпили до партіи молодшихъ. Я розумѣвъ, що можна любити и московске и своє, я не мавъ нѣчого противъ засады: „et hoc faciendum et illud non omittendum“ — и я то видѣвъ на выучаючихъ добре языкъ московскій украинофилахъ; однакъ щобы любовь языка, котрого навѣть и не знає ся гараздъ, такъ выперла зъ серця языкъ свôй рôдный, языкъ свôй матерній, щобы нимъ мерзитись, щобы єго передъ ворогами єго подавати на поругу, — я того не мôгъ помѣстити въ своєй головѣ — и моє серце вôдвернуло ся зовсѣмъ, вôдвернулось на вѣки вôдъ тои идеѣ, котру я любивъ, котра такй неприроднй дивогляды породила въ своєй утробѣ.

Политична ситуація була тогды для насъ грôзна. Министерство було противъ насъ и политичный розумъ наказувавъ занехати спорôвъ и дѣлати сполученими силами. Тайнй доносы Голуховского на галицку Русь представили єи — не безъ причины — у правительства и монарха за таку, що жене на ослѣпъ въ рамена Москвы, и заступникъ маршалка сойму Лаврôвскій переконавъ рôкъ передъ тымъ послôвъ рускихъ, що имъ треба взяти ся за иншу политику, єсли маємо уратувати вôдъ заглады народнôсть нашу въ Австріи.

И они взялись. Лаврôвскій выготовивъ въ формѣ угоды съ Поляками — актъ, що заключавъ въ собѣ жаданя Русинôвъ зверненй до сойму.

Въ виду неблагосклонности короны, въ виду противности министерства, въ виду упадку выкориставшого насъ тôлько централизму и въ виду того, що краєвй справы таки мусѣли рѣшати ся въ соймѣ, — треба було, будь що будь, держатись ажь до останку тои такъ званои „угодовои политики“ и хто знає, може бы намъ и удалось було въ кôнци хоть що-то выторгувати для рускои народности.

Инакше склало ся. Нашй московскй приятелѣ — (кôлька лѣтъ передъ тымъ навѣть самъ П. Кулѣшь въ письмѣ до Дѣдицкого) перестерѣгали Русинôвъ передъ згодою съ Поляками, а нѣмецкй централисты писали листъ за листомъ до нашихъ послôвъ — не входити въ нѣякй уклады съ Поляками, а станути въ рѣзкôй опозиціи противъ нихъ и противъ федералистичного правительства.

Рускй депутованй идучи за Наумовичемъ и Галькою

лишили Лаврôвского, бa навѣть станули орця противъ него и угрупувались коло В. Ковальского, — а Лаврôвскій, выбраный головою товариствъ „Бесѣда“ и „Просвѣта“, старавъ ся оперти свою угодову политику на украинофилахъ — и розладъ мѣжь Русинами заостривъ ся ще бôльше.

До того розладу причинили ся не мало обѣ тй дѣятельнй и безперечно патріотичнй личности, Лаврôвскій и Ковальскій.

Я знавъ обохъ, — однакъ не симпатизувавъ нѣ зъ однымъ нѣ зъ другимъ.

Ковальскій бувъ шорсткій, перецѣняючій себе, автократъ, а Лаврôвскій масненькій политикъ. Першій дѣлавъ деструктивно на Русинôвъ черезъ свою нетолеранцію до всего того, що не ишло ему пôдъ ладъ, а другій черезъ очевидне змаганье купити собѣ людей рôзными матеріяльными обѣцянками.

И анѣ той анѣ сей не мали высшого погляду на рѣчи, высшого полету мысли, — словомъ, нѣ одинъ не бувъ тымъ все-любячимъ, все-обнимаючимъ, за все дбаючимъ генiемъ народнымъ, на котрого бы можна неначе на якій образъ дивитись, котрого бы можна було за неоспорный авторитетъ узнати и смѣло за нимъ ити, куды лишь поведе.

Ковальскій опиравъ ся и опирає ся и доси на Нѣмцяхъ централистахъ, а Лаврôвскій опиравъ ся на польскôй аристократiи и стоявъ за федерализмомъ. И не могло инакше статись, якъ тôлько такъ, що я, котрого реминисценціи славянскй нѣякъ не позволяли братати ся зъ Нѣмцями, пôйшовъ за Лаврôвскимъ, хоть и не дуже ему вѣривъ, а пôйшовъ бôльше для того, що вôнъ дававъ опору народному сторонництву и накликувавъ: залишити высоку политику, а занятись всею душею народною просвѣтою и всякою, якъ то называють, органичною працею.

Я не повиненъ властиво тыхъ рѣчей споминати, бо они не заставляли мене роздумувати надъ собою и не родили въ моѣй души новыхъ гадокъ и сумнѣвôвъ. Однакъ я чиню се тôлько для того, щобы пояснити, якъ се склалось, що я довшій часъ занявъ ся народными справами, дѣлавъ у „Просвѣтѣ“, надзорувавъ „театръ рускій“ и писавъ; мене абсорбувала праця и я не думавъ довшій часъ нѣ надъ собою, нѣ надъ долею Руси.

Робило ся, робило ся много и я бувавъ участникомъ не одного спасенного дѣла, втявъ не разъ и велике дурачество, гадаючи, що Богъ зна' якъ мудро роблю.... то людска рѣчь. И про те все нехай вже хто иншій згадує и пише. Не про свои дѣла я тутъ говорю, а про те, якій вôдгомôнъ въ души моѣй и якій вплывъ на мене мали переконаня и дѣла другихъ людей.

По при горячковôй просвѣтнôй роботѣ сторонництво наше не спускало зъ ока и угодовои политики Лаврôвского, вôдъ котрои мы таки дечого сподѣвали ся.

Политика та упадала. Она и такъ була не на руку польскимъ загорѣлцямъ, а тутъ ще показало ся, що за нею не стоить нѣхто бôльше, тôлько Лаврôвскій, кôлькохъ послôвъ и нерозвинене ще добре сторонництво народне руске.

Поляки тѣшили ся, що для насъ не будуть потребували дѣлати уступокъ, надѣючи ся, що наше роздвоєнье само скрутить намъ вязи, — и мы стали побоювати ся, що наколи не прийде до якого-такого компромису мѣмъ нами, а „юрцями", упадокъ Русинôвъ въ Галичинѣ стане ся лишь пытаньемъ часу.

Тогды впавъ Н. Вахнянинъ на гадку заснувати политичне товариство пôдъ давною назвою „Руска Рада", котре бы лучило всѣхъ Русинôвъ для обороны загроженои народности нашои, и говоривъ о тôмъ зъ о. Павликовымъ.

Гадка приняла ся, прийшло до компромисового комитету и засновано спôльными силами „Руску Раду".

Однакъ не всѣ народовцѣ були вôдъ разу за приступомъ до того спôльного политичного товариства, уважаючи той крокъ за абдикацію зъ надѣй своихъ на самостôйнôсть народности нашои. Вели ся довгѝ и горячѝ споры pro и contra въ помешканю К. Сушкевича, котрый бувъ вôдъ самого 1860 року душею народнои партіи и ѳи дѣланя.

Якъ вôнъ, такъ и Вахнянинъ, Партыцкій, Романчукъ, Олекса и Омелянъ Огоновскѝ, Ильницкій, А. Сѣчинскій, а навѣть самъ Лаврôвскій освѣдчили ся за приступленьемъ до „Рады Рускои" — и мы почали вписувати ся въ члены того товариства, а щобы мати директиву въ нашихъ поступкахъ, мы выготовили народну програму, звязались держати ѳи свято и постановили заложити свôй политичный органъ.

Тымъ часомъ рознесли ся слухи, що мы хочемо розбити „Раду Руску". Святоюрцѣ занепокоились и я бѣгавъ вôдъ

одного до другого, запевняючи всѣхъ, що намъ анѣ въ гадцѣ таке непатріотичне дѣло, що мы постановили уникати всего, що́ бы могло на загальныхъ зборахъ объявити наше роздвоєнье. Я показувавъ навѣть списъ тыхъ осо́бъ, котрыхъ мы хотѣли мати въ выдѣлѣ, и выказавъ, що мы хотѣли зъ своєи партіи то́лько трехъ людей пересадити въ зарядъ товариства.

Не помогло. Противники наши́ постановили выкинути зъ товариства всѣхъ вписавшихъ ся мужѣвъ народного сторонництва, а мы, довѣдавшись о то́мъ, вымогли на Лаврѳвско́мъ, що въ тако́мъ случаю выступить зъ „Рады Рускои“, мотивуючи той крокъ неполитичнымъ и непатріотичнымъ поступованьемъ юрцѣвъ.

Признаю ся, що я не вѣривъ, щобы до того прийшло. Я кинувъ ся межи священство руске, що було зъѣхалось на зборы, уговорювавъ, просивъ и перестерѣгавъ, щобы не давити згоды въ само́мъ зародѣ; а слова мои були горячи́, були переконуючи́.

Тямлю, якъ я въ свѣтлицяхъ „Бесѣды“ въ притомности многихъ а многихъ схопивъ одною рукою о. Бучацкого зъ Яргорова, а другою єго сына и крикнувъ отвѣчаючи на инвективы о. Бучацкого:

„Вы працювали и страдали весь вѣкъ сво́й для Руси и се сынъ вашъ посвячувавъ ся вже за-молоду для неи всею душею, всею силою своєю. Вы патріотъ — и во́нъ патріотъ. Вы хочете блага руско́й народности и во́нъ, вашъ ро́дный сынъ, хоче того самого. Однакъ вы кажете, що вы — Москаль, а во́нъ каже, що во́нъ — Русинъ. Батьку, рѣжь сына! — сыну, рѣжь батька! Иншои рады не знаю, коли не хочете згоды!“

Не помогло. Священики були добре оброблени́ и не по́йшли за своимъ чутьемъ, а по́йшли за злопамятною порадою юрцѣвъ.

„Рада Руска“ выкинула зъ свого лона заложителѣвъ своихъ, выкинула всѣхъ голоснѣйшихъ народовцѣвъ, окро́мъ К. Сушкевича и Лаврѳвского, и напятнувала змаганя народного сторонництва пятномъ чорнои зрады.

Що́ она бо́льше постановила и якъ выступивъ Лаврѳвскій а за нимъ и патріотъ безъ змазы К. Сушкевичь, —

о тôмъ не стану говорити. Скажу тôлько те, що той крокъ „Рады Рускои“ довершивъ роздѣлу рускои суспôльности и ослабивъ галицку Русь на 10 лѣтъ позбувши ся такого политичного ума, якъ Н. Вахнянинъ, такои интелектуальнои и ораторскои силы, якъ Андрѣй Сѣчинскій, такого характера, якъ Сушкевичь, талантôвъ якъ В. Барвѣнскій, В. Навроцкій и многихъ, многихъ способôныхъ и горячо-патріотичныхъ людей.

О собѣ скажу, що мене той вердиктъ „Рады Рускои“ — по просту — поразивъ, бо чого́ якъ чого, але того я нѣякъ не надѣявъ ся дочекати, щобы мене, котрый тôлько и тымъ грѣшивъ, що надто Русь любивъ, тая Русь выкинула за дверѣ.

Самолюбство моє було глубоко уражене; я ходивъ якъ туманъ и разъ-у-разъ зôтхавъ, повторяючи слова однои поезіи батька мого:

„Бодай то руской думочки не знати,
Серця не чути, долю переспати!“

Однакъ я не пересыплявъ долѣ; я почавъ мѣркувати, що зъ того буде? Я боявъ ся зближаючого ся упадку галицкои Руси. Мы були розстроєнѣ.

Зганьбленѣ передъ цѣлою Галичиною — за те, що любили народъ свôй, осужденѣ вôдступниками за те, що плекали свою рôдну мову, проклятѣ зрадниками за те, що мы не хотѣли Русь нашу друляти суньголовъ до гробу, — намъ не лишало ся нѣчого иншого, якъ придержуватись Лаврôвского, хотяй вôнъ скомпромитувавъ насъ мотивами свого выступу зъ „Рускои Рады“. Вôнъ бо не державъ ся того, що мы єму припоручили, а выкориставъ ситуацію для себе въ той способъ, що закинувъ Павликову и всему зборови „нелояльнôсть“, надѣючись, що черезъ те якъ правительство такъ и Польща будуть єго и партію єго попирати.

Вôнъ скомпромитувавъ насъ тенденціями голошеными въ заложенôй часописи „Основа“, котрои редакторомъ поставивъ скомпромитованого Ксенофонта Климковича, а котра мала на зовсѣмъ иншихъ началахъ станути и розвивати ся. Вôнъ вмовлявъ статьями тои газеты въ Полякôвъ и правительство, що народне сторонництво єсть уклôннымъ правительству и пріязнымъ Полякамъ, — а се зовсѣмъ не було правдою —

и довѣвъ въ кôнци до того, що єго всѣ вôдступили и якъ перше противъ „Руси“ Федора Заревича, такъ теперь противъ єго „Основы“ прилюдный протестъ поставили.

Але-жь бувъ то и послѣдный часъ заявити ся противъ политики Лаврôвского. Яко партія мы вже тôлько ледви дыхали, — и я хоть ишовъ зъ нею, але йшовъ такъ, якъ той жовнѣръ, котрый знає, що тамъ, де єго ведуть, головою наложить. Я не мавъ надѣѣ на осущенье моихъ идеалôвъ, не мавъ надѣѣ на самостôйне житье мого народу. Передъ моими очима ставали всѣ перепоны въ своѣй майже непоборимôй силѣ, регочучись зъ нашого безсиля. Не страхавъ мене, правда, деспотизмъ въ Россіи и єго пригнетаюча интелектуальна и матеріяльна сила, не страхавъ мене и нерозумъ австрійского правительства, не боявъ ся я навѣть грôзныи переваги сполученыхъ съ Жидами Ляхôвъ — а боявъ ся я ôдуру самыхъ Русинôвъ. Боявъ ся тымъ бôльше, що я той ôдуръ знавъ, що нимъ бувъ такожь зачадженый, що на него довго а довго хорувавъ и не мôгъ цѣлыми роками опамятати ся и прийти до себе.

И я подôбно дитинѣ, що въ темнôй хатѣ зъ боязни спѣває и проганяє страхъ свôй голосомъ, — выспѣвувавъ: „Ще не вмерла Украина“, деклямувавъ Шевченка и вливавъ цѣлу свою душу въ єго слова: „Въ своѣй хатѣ своя правда и сила и воля“, додаючи тымъ собѣ вôдваги и електризуючи другихъ вѣрою, котрои не було въ моѣй груди.

Першу искру тои надѣѣ запаливъ въ моѣмъ серцю Украинець Гладкій, мужь свѣтлый и розважный, указуючи на Украину зъ миліонами народу чисто-рускаго, зъ єи богатыми мѣстами и патріотичными дворянами.

Я слухавъ, слухавъ єго розказôвъ, а далѣй забравъ ся и поѣхавъ съ почтеннымъ купцемъ нашимъ Дыметомъ въ златоверхій Кіѣвъ.

Я замешкавъ въ Лаврѣ и сидѣвъ тамъ щось два мѣсяцѣ, рисуючи зъ старыхъ памятникôвъ и малюючи для друкарнѣ печерскои Лавры образець „Воскресеніе“.

Вечерами я выѣзжавъ на мѣсто, заходивъ до дѣятелѣвъ украинскихъ и бувъ свѣдкомъ ихъ народныхъ праць.

Тихо, крадькома, ночею, неначе тй первй христіяне, що въ катакомбахъ збирали ся, сходились они на умовлене мѣсце.

И що-жь, гадаєте, що́ они тамъ робили? Конспирували? острили шаблѣ и кували списы? динамитовѣ бомбы припрaвляли и готовили повстанье?... Они редагували украинскій словарь и оживляли заморену душу музикою матернои мовы, съ котрою передъ божимъ свѣтомъ и людьми примушенѣ були ховатись.

„Доборолась Украина до самого краю!“ Народъ, що колись повелѣвавъ всѣй Руси; народъ, що проливъ море крови за свою свободу; народъ, що родивъ Богданôвъ и Дорошенкôвъ, народъ, що родивъ Несторôвъ и Тарасôвъ, — той великій, красный, благородный и богатырскій народъ лежавъ — за двѣста лѣтъ збратаня въ Москвою — „окованый, одуреный, кадилами обкуреный“, нѣ живъ нѣ мертвъ, и боявъ ся очи пôднести, боявъ ся не то сказати, що вôнъ жіє.... боявъ ся слово речи въ своѣй рôднôй мовѣ!

По єго церквахъ голосили ся проповѣди по московски; по єго школахъ учено по московски; мѣщанъ и купцѣвъ єго зводили на жебры московскѣ зайды, а сынôвъ єго, сынôвъ розкидувано по всѣй Россіи, щобъ тôлько не на рôднôй, не для рôднои землѣ працювали!...

И то мали бути тѣ идеалы, те велике щастье, котре я и другѣ уготовляли своѣй бѣднôй Галичинѣ? И то мала бути та свобода, котрои надѣялись Галичане? И за те мы мали терпѣти кривды вôдъ Ляхôвъ и вôдъ нашого правительства? Розступись земле!

Однакъ гадавъ бы кто, що Украинцѣ сепаратисты и що за те ихъ бье московскій кнутъ.

Де тамъ! Они-жь черезъ мене переказували, щобъ Галичане занехали нерозумнои лайки на Россію. Они-жь всѣ горѣли для славы и чести Россіи. Они-жь були всѣ за єдностею державною народôвъ Россіи. Они тôлько бажали свободы для свого рôдного слова.... И якѣ-жь они сепаратисты?

Однакъ „добросовѣстнѣ“ мои краяны денунціювали ихъ за такихъ, денунціювали ихъ за полонофилство и за соціялизмъ — и правительство россійске здавило груди Украины, неначе тѣ Татары, що по битвѣ надъ Калкою усѣли обѣдати на умираючôмъ рускôмъ святôмъ князю, що не хотѣвъ пити кобылячого молока.

И они, и Украинцѣ не хотять того кобылячого нектару, — они хотять своєи питомои стравы. И будуть єи мати!

Es schmiedet kein Hammer die Kette so fest,
Dass sie sich durch Kraft nicht zerreissen lässt;
Der Hammer schmiedet, die Kraft zerreisst, —
Doch die grösste Kraft ist des Menschen Geist.

Въ Кіѣвѣ пôзнавъ я такожь ученыхъ, якъ Антоновича и Житецкого, поета Старицкого, музику-композитора Лисенка, и бувъ одного разу запрошеный на вечерокъ єго превосходительствомъ Галаганомъ.

Галаганъ, нынѣ сенаторъ россійскій, єсть богатымъ и щедрымъ Украинцемъ, удержуючимъ своимъ коштомъ одну гимназію. Вôнъ довѣдавъ ся, що ось то въ Кіѣвѣ пробуває такій а такій чоловѣчокъ зъ Галичины, и хотѣвъ спôзнати рôжницю межи нимъ а живучими тамъ Галичанами.

И спôзнавъ єи. Я зайшовъ къ нему. Галаганъ высокій хорошій мужчина съ правильными линіями лиця, показавъ ся менѣ дуже дистингованымъ и интелигентнымъ. Вôнъ принявъ мене ввѣчливо и розмовлявъ зô мною прекраснымъ руско-украинскимъ языкомъ.

Я заставъ тамъ Юзефовича и кôлькохъ иншихъ знатныхъ людей; були тамъ вже и мои краяны. Я говоривъ съ господаремъ по нашому, а съ моими краянами по московски.

Розговôръ пôйшовъ про Галичину и мои краяны понижали яко мога свою рôдну землю, прозывали Сушкевича и Партыцкого запроданцями ляцкими — и заслугували за те ласкавый усмѣхъ высокопоставленого перевертня Юзефовича, свого протектора.

Я бувъ тронутый до живого тымъ, що они такъ гнѣздо своє каляють, я ихъ ганьбивъ за те; однакъ я простивъ имъ въ моѣмъ серцю, озырнувши ся на те, зъ якои я школы у Раєвского выйшовъ и яке они выхованье получили дома.

Въ кіѣвскихъ Украинцяхъ добачивъ я бôльше демократизму, чимъ націоналізму, однакъ ихъ змаганье зôлизитись до народу и пôднести той народъ къ собѣ, змаганье чисто гуманитарне, правдиво христіянске, выдалось менѣ дуже важнымъ и потрѣбнымъ для розвитку нашои народности.

Въ Кіѣвѣ указали менѣ и на людей, о котрыхъ истнованю я доси знавъ дуже мало; указали менѣ соціялистôвъ —

а найпочтеннѣйшій люде вôдзывались о нихъ — особливо о однôй женщинѣ — такъ, якъ вôдзываємось о первыхъ христіянахъ, якъ вôдзываємось о святыхъ.

Тій люде мене интересували и вôдстрашували. Я чувъ про нихъ де що и менѣ здавалось, наче чую глухій гримоты якогось закованого пôдъ землею титана. Я въ нихъ видѣвъ кровь, запеклу чорну кровь, бухаючу зъ внутрѣшнои тяжкои язвы россійского организму и менѣ нагадались слова Хомякова:

„Въ судáхъ черна́ неправдой чôрной
И всякой мєрзости пална́!
Скарéй! амой себя вадою пакаянья,
Да ſромъ двойнаво наказанья
Не ſрянєтъ надъ твоéй ſлавой!

Однакъ я не глядавъ зъ ними знакомства. Не було вже коли. Моя калитка выпорожнялась и я вôдъѣхавъ, хоть менѣ добрій черцѣ Николаѣвского монастыря предкладали мѣсце директора при своѣй „рисовальнôй“ школѣ. Я полюбивъ ихъ, благородныхъ черцѣвъ Лавры, однакъ я не хотѣвъ покидати и такъ вже розбитихъ и здесяткованыхъ рядôвъ галицкорускои интелигенціи.

Емиграція моихъ краянъ въ Россію выдавалась менѣ по просту утечею зъ „заповѣданого поля“, а я хотѣвъ бути подôбнымъ пчôлцѣ, котра зносить изъ всѣхъ усюдôвъ мѣдъ и вôскъ до свого улія, хоть може и знає, що той улій — не єи улій, хоть може и догадуєсь, якъ прийде господарь и забере ѣй велику часть єи пожитку.

Я выѣхавъ и не мôгъ вздержатись вôдъ того, щобъ не объявити моєи погорды для деспотизму въ Россіи. Я брызнувъ гордостею въ очи урядникови полиціи, котрый менѣ (на моє жаданье) дававъ розписку за взятыхъ зъ мене 50 копѣєкъ якоись пашпортнои належности. Вôнъ написавъ тамъ. „К. Н. Устіяновичу, австрійскому подданому“ — а я перервавъ єму съ бутою: „Вы ашібаєтєсь, у насъ нєтъ пôдданыхъ... я ſражданінъ!“

Я выѣхавъ, дослѣдивши, що Кіѣвъ тôлько на око бôльше змосковщеный, чимъ Львôвъ спольщеный. Я переконавъ ся, що хоть Украина спить, то спить она тôлько неначе та добре зъорана и озиминою засѣяна нива пôдъ снѣгами марта, вы-

жидаючи первого житьедайного поцѣлунку сонця близькои весны.

Я выѣхавъ поцѣлувавши ся съ Чубинскимъ, попрощавъ его и княжій Кіѣвъ словами его псалома: „Ще не вмерла Украина!“ попрощавъ ся, чуючи, якъ въ моѣмъ серцю пускає надѣя свой третій листочокъ до животворячого сонця.

Роздавъ ся свистъ машины и поѣздъ рушивъ зъ мѣсця. Холодный вѣтеръ замѣтавъ снѣгами, а на перонѣ стояла женщина, скромно убрана, проводячи окомъ когось зъ вождѣжаючихъ.

Була то та сама нигилистка, котру менѣ одного разу показали Украинцѣ. Сумне ои лице яснѣло несказанымъ супокоємъ и енергіею, а зъ устъ ои пронесло ся слово: „эта не жертва, эта должность“.

Биля неи станула убога, проводячи когось слезами и окрываючи лахманами дитину, що мала на рукахъ. Наразъ нигилистка споглянула на неи, зняла башликъ зъ головы и покрывши нимъ ридаюче дитя, отойшла сквапно, не оглядаючись.

Я дививъ ся зъ отвертого вокна вагону на сю христіянску милостиню и черезъ Богъ знає яку асоціяцію гадокъ обозвало ся щось до мене: „А коли россійске правительство не позволить на розвой малорусчины, а коли оно убье благороднй змаганя Украинцѣвъ и не допустить до того, щобъ они зъ Москалями, якъ вольнй браты зъ вольными братами жили и подносились — тй насъ помстять!“

Противъ мене сидѣвъ якійсь старый войсковый — не знаю якои ранги. И той бачивъ дѣло нигилистки и его взрушила милостиня и онъ воркнувъ утираючи слёзу: „Козырь дѣвка, ей Богу, козырь дѣвка!“ — и почавъ зо мною розмову. Вонъ розпытувавъ про Галичяну, про нашу народность, и коли я ему все розповѣвъ, що его могло занимати, покивавъ головою и сказавъ:

„Да всьо эта прекрасна. Я жалею надъ судьбою вашей народності і будьте увѣрены, што мы Русскіе ґатовы пріznать украінскую народность і ея автанаміческія аспіраціи; аднакъ — скажіте, пажалуйста — чемъ аправдаете вы ваше право къ жізні? Ведь здесъ жівйотъ толька то, што неабходіма нужнымъ не толька себе, а также і всемъ друґімъ. Вы-жь умерлі отъ таво, што сталісъ ізлішны. Неужелі эта

разумна васкрѣшать мертвѣца, катораво жізнь нѣ прінесьотъ нікаму пользы? Развѣжь вы думаѣтѣ, што существованье вашѣй народності каму нібудь неабхадіма нужноѣ?“

— „Якъ же нѣ? — вôдповѣвъ я, — не будь нашои народности, не буде и федераціи Славянъ, а останесь тôлько деспотизмъ огромного великоруского племени надъ всѣми другими, — не буде и свободы. а коли она и буде, то разомъ зъ нею повстануть и національнѣ пытаня. Наша жизнь — запорука свободы и лучшои будучности, взаимнои любови Славянъ!“

Мы довго ще говорили о тôмъ предметѣ и честный образованый Москаль сказавъ до мене на прощаню: „Вы правы! і єслі вы толька нѣ будѣтѣ ставать пратівъ Рассіі, то будьтѣ увѣрѣны, што мы нѣ будѣмъ препятствавать вашѣму дѣлу“.

Чудо и диво. Москаль се говоривъ, Москаль, старый не малый чиновникъ державы; а Поляки, въ котрыхъ интересѣ лежать здвиги рускои силы, не тôлько що не узнають того, але всѣми силами старають ся пôдкопати нашу силу и не дати ѣй розвинутись, не тямущи на те, що, коли удасть ся имъ придавити народнôсть нашу въ Галичинѣ, то загине она и въ Украинѣ, — що тогды безповоротно припаде великорускому елементови 18 міліонôвъ Русинôвъ и лавина 60 міліонôвъ Россôвъ роздавить безпощадно роздѣлену, безсильну жмѣнку Полякôвъ.

Я призадумавъ ся и менѣ жаль стало Полякôвъ, що они неначе потопаючій, котрый попавъ на другого тонучого, хапають ся насъ безъ памяти, хапають ся въ боязни смерти, и обнимаючи и обезвладняючи нашѝ рухи, — тягнуть насъ на дно вира, зъ котрого не буде ратунку. Однакъ я не тративъ ще и за нихъ надѣѣ. Я вѣривъ въ розумъ людскій, вѣривъ въ застанову и розмыслъ, и надѣявъ ся, що съ часомъ и Поляки прозрять и догадають ся, де ихъ интересъ и сила.

Въ такôмъ настрою душѣ я приѣхавъ до Львова и говоривъ и дѣлавъ пôсля тыхъ моихъ переконань и агитувавъ за згодою мѣжь сторонництвами рускихъ централистôвъ а рускихъ федералистôвъ, помимо перфидіи товариства „Рускои Рады“.

Однакъ тôлько разъ ще попробувавъ я пактувати зъ мужами руско-централистичнои партіи, разъ одинъ, коли Мар-

килъ Желехôвскій кинувъ мысль скликати „вѣче“ въ Галичи. Я зайшовши тогды зъ нимъ, чи съ Сушкевичемъ — не тямлю добре — мѣжь старшину „Рускои Рады“, предложивъ плянъ скликаня вѣча и просивъ, щобы въ тôмъ вѣчу взяли участь оба сторонництва пôдъ проводомъ членôвъ „Рускои Рады“. (Ходило о протестъ противъ польскои резолюціи.)

— „А чому-жь вы тои манифестаціи не зарядите и не зробите самѝ?“ — спытавъ одинъ изъ нихъ.

— „Бо вы поставили насъ въ таке становище, що мало хто повѣрить въ щирôсть патріотизму нашого и дѣло готово не конче удатись“, — отвѣчаю.

— „Такъ! А патріотичнымъ выступомъ на вѣчу, хочете, пôдъ нашою хоругвою доказати Русинамъ, що вы такѝ добрѝ патріоты, якъ и мы. Дякуємо. То єсть противъ нашого интересу, — тожь и не буде зъ того нѣчого...“

И дармо я представлявъ, що до такои манифестаціи и ихнѝ и нашѝ силы, коли роздѣленѝ, не достаточнѝ, дармо переконувавъ я, що треба получитись, дармо выказувавъ важну цѣль и великѝ користи зъ того вѣча, — тымъ людямъ не ходило, видко, о нѣякѝ цѣли, не ходило о заинтересованье и поученье народа, а ходило имъ тôлько о партію и о власть, котрою они дорожили, изъ-за котрои они бояли ся припустити насъ до хоть-бы найменшого спôвъудѣлу въ народныхъ справахъ.

Що бôльше, я прийшовъ до глубокого переконаня, що они не способнѝ управляти рускимъ народомъ; що они не умѣють выплодити зъ него силъ и выкористати ихъ въ хосенъ єго; що они — старый дуплавый пень, крыючій при серцю крыхту своєи пары, пень не пускаючій вѣтвъ зеленыхъ, пень, въ котрого холоднôмъ и гнилôмъ дуплѣ выводять ся ящерицѣ и змiѣ...

И мои гôркѝ жалѣ на нихъ малюе досадно пѣсня, котру находжу помѣжь записками того часу, де я передвиджуючи грôзнѝ часы звертаю ся до нихъ и кажу:

О Юръ, о Юръ!
Ты выжидаєшь чорный днины
И радуєшь ся, мовь дитина,
Мздовоздаятелямъ страшнымъ.

Не радуй ся!... на дню бо симъ
Вся власть твоя и блескъ пропаде
И ангелъ страшнои заглады
Ударить въ твôй „Народный Дôмъ“!

О Юръ! о Юръ!

Твôй плугъ, що ты державъ роками,
Той духъ злый вырве тобѣ въ рукъ
И сѣть розтягне, мовь павукъ,
Надъ всѣми тыми головами,
Що ты на нихъ стоявъ вѣками,
И украде тобѣ ихъ всѣхъ!

О Юръ! о Юръ!

И зерно те, що ты нѣкчемный
Для себе въ нашу землю клавъ,
Хоть и дозрѣе въ день той темный —
Не ты будешь его збиравъ!
И зъ голоду ты пухнуть будешь,
И будешь бити ся у груди
За путь неправды, що въ народѣ
По нѣй ходивъ ты, наче злодѣй!

О Юръ! о Юръ!

И дармо выдаси на судъ
Сынôвъ свободы, — а твôй людъ,
Що загуде въ воскресни звоны,
Дôзнае ся, й рôкъ не мине, —
Що вôнъ звонивъ на похороны
Своѣй свободѣ и рôдне,
Святее слово вгнавъ до гробу....
На довгіи роки до гробу!

О Юръ! о Юръ!

И сй роки будуть течи
Хоробовъ въ каятью й жалю
На себе, Бога й свѣтъ, а ты,
Ты, Юръ, и ти, що у краю
Верховодили нашôй братъѣ,

По гáкуткахъ бýдуть ховáтись —
Ажь съ страшнымъ Гáлича проклятьемъ
Не лáжуть у могилу спати.

И вродить ся нове тогды,
Здорове, красне поколѣнье —
Пôйде молитись на гробы
Своихъ пророкôвъ и насѣнье,
Що сѣяли передъ роками
На дармо по сухихъ земляхъ —
На ново кинуть въ скибу сю
Рабóства слёзою змóчену...
И изôйде насѣнье тое
И въ пышный колосъ зацвите,
И зрадує ся нимъ весною
Все, що остало ся живе.
И плôдъ дозрѣе золотый
На кормъ душѣ всегó нарóда
И блысне знову день святый
Любы и долѣ и свобóды!

Я подаю сю поезію не на те, щобы память нашихъ, зъ многихъ взглядôвъ почтенныхъ отцѣвъ вôдъ св. Юра и партію рускихъ централистôвъ подати на поругу. Я знаю, що якí они були — такí були, а нѣхто имъ патріотизму заперечити не може, — а подаю сю поезійку тôлько для того, щобъ наглядно показати, якій тогды духъ мене пронимавъ и якъ я дививъ ся на змаганя и дѣла нашихъ централистôвъ.

О. Стефанъ Качала охолодивъ мене; вôнъ наповнивъ серце мое духомъ терпимости и выказавъ, що наша нужда не въ тôмъ, що Юръ и рускí централисты сякí та такí, — бо правительство хоть-бы и найгôрше, все таки лѣпше вôдъ нѣякого, — а нужда наша въ тôмъ, що анѣ у Юра, анѣ у насъ нѣхто нѣкого не хоче узнати авторитетомъ.

Пôзнѣйше переконавъ мене Володиславъ Федоровичь, що намъ Русинамъ хибує тôлько доброго политика, котрому бы всѣ повинувались, а котрый оперувавъ бы партіями, разъ сею а разъ тою, якъ коли треба. Тогды показалось бы, що и централистичне руске сторонництво могло бы великí для народности и свободы положити заслуги.

Коротко по сѣмъ выбравъ ся я зъ Львова до Володислава Федоровича, перероблятн „Ярополка“, до чого мене намовивъ покôйный Володимиръ Дръ Ганкевичь.

Однакъ закимъ то наступило, зайшла одна рѣчь, о котрôй ту такожь згадати не пошкодить. Одного разу прибѣгає до мене знакомый питомець духовнои семинаріи и розповѣдає, що якійсь молодый Москаль снує ся по ботаничнôмъ саду и розговорює съ питомцями, допытуючи ся, чи не знають они способу, якъ бы якúсь важнй письма перекрасти черезъ кордонъ въ Россію. Москаль — штука не певна — каже — та чи не пôйшовъ бы я довѣдатись вôдъ него, що вôнъ и за чимъ вôнъ ту?

„Ну, про мене“ — кажу — „побачимо!“

И я зайшовъ въ ботаничный садъ и заставъ на лавцѣ молодого жовтогривого чоловѣка, що розмовлявъ живо зъ однымъ питомцемъ. Я приступивъ къ нему и заговоривъ его мовою. Мы познакомились и вôнъ почавъ менѣ розповѣдати о замѣреныхъ революційныхъ здвигахъ въ своѣй вôтчинѣ. Я слухавъ его пильно, выпытувавъ о цѣляхъ тыхъ тайныхъ здвигôвъ. На те вôнъ показавъ менѣ спорый жмутъ паперу, обнимаючій програму тайного товариства, до котрого належавъ, и прочитавъ менѣ дещо зъ неи. Однакъ все то, що вôнъ читавъ, выдалось менѣ такъ запутанымъ, такъ неяснымъ и вызыркувало на свѣтъ божій зъ такои, що такъ скажу, глубокои ямы, що я довго не мôгъ доторопати: чого они властиво хотять и куды идуть?

Менѣ видѣло ся, що бачу передъ собою чоловѣка, котрый оббухавшися всячины, утративъ и ту крыхôтку розуму, що мавъ, а занедужавши вôдъ того, маячить до мене зъ горячки. Однакъ слова его плыли зъ такъ глубокого переконаня, его очи горѣли такимъ огнемъ вѣры и такою спрагою помочй бѣднымъ и подоптанымъ — а хоть бы за те прийшло и наложити головою, — що вôнъ упокоривъ бутну безпеку моеи высшости надъ нимъ и я почавъ застановлятись и розбирати его теоремы и доктрины.

Вôнъ говоривъ о незавиненôй нуждѣ бѣдного чоловѣка, говоривъ о вѣковѣчнôй несправедливости въ товариствѣ людскôмъ, говоривъ о безмилосердноôмъ, роздавляючôмъ тиранствѣ капиталу и о новôтнôмъ узаконенôмъ невольництвѣ людей;

выказувавъ, якъ панує сила надъ правомъ, якъ нынѣ „homo homini lupus“ и запытавъ въ кôнци: „Якъ вамъ не верне ся ротомъ той обѣдъ, що єго споживаєте, на самъ споминъ тыхъ милiонôвъ бѣдныхъ, що пôдъ сю хвилю — коли вы розперѣзуєте поясъ и собѣ прибагаєте, — не мають може що и въ ротъ покласти и омлѣвають зъ голоду, вытягаючи даремно до працѣ высохлѝ и безсильнѝ руки?“

Вôнъ говоривъ неясно и сухо, заикувавъ ся, голосъ єго бувъ подôбный беканю козы, а лице єго було мизерне и погане. Однако въ словахъ єго було такъ много христiянскои любови, такъ много сокрушаючои правды, що они неначе блыскавицѣ прошибали мою душу, и я кинувъ крадькома зъ рота цигаро, що єго куривъ, встыдаючись прибагôвъ, що до нихъ бувъ привыкъ, а въ моѣмъ серцю обôзвали ся давно колись учутѝ слова Прудона: „La propriété c' est le vol!“

— „Но якъ же зарадити лиху?“ — спытавъ я по неволи.

Вôнъ почавъ говорити о комунизмѣ въ московскихъ селахъ, заговоривъ о Бакунинѣ и Огарёвѣ и выслухавши мои сумнѣвы, додавъ, що ихъ дѣло — розвалити лихо; нехай будують тѝ, що прийдуть по нихъ.

Однакъ на споминъ тыхъ двохъ соцiяльныхъ революцiонерôвъ московскихъ ударили мои мысли въ иншiй бôкъ и я єго не слухавъ бôльше.

Менѣ прийшли на гадку Раєвскiй и иншѝ московскѝ славянофилы, якъ они глумились надъ соцiяльною мизерiєю „гнилого Запада“ и якъ они (мужѣ правительства, противного всякôй соцiяльнôй реформѣ) вабили нашѝ молодѝ народолюбнѝ серцѝ теорiями Огарёва, якъ указували на комунизмъ землѣ въ московскихъ селахъ и якъ величались гордо, що они все то зъ давенъ-давна вже мають, за чимъ „гнилый Западъ“ глядає, неначе за утраченымъ раємъ.

Пригадавши собѣ Раєвского — пригадавъ я собѣ и мою Русь: побоявъ ся космополитизму соцiялистôвъ, бо космополитизмъ бувъ у мене гробомъ моєи народности; побоявъ ся и за Россiю, вѣруючи, що поки Россiи — поти Славянъ, и не принявъ ся ширити тои теорiи въ Галичинѣ, не пôднявъ ся и перекрасти письма за кордонъ. Того послѣдного я и не мôгъ принятись, бо мы не мали и не маємо нѣякихъ тайныхъ зносинъ съ закордонскою братiєю.

Я ѥму сказавъ, що у насъ не ма грунту для соціяльнои революціи, що у насъ конституція и що мы идучи явно, дорогою права можемо здобувати поволи все, чого народъ нашь самъ вôдъ себе забажаѥ. Однакъ накидувати ѥму щось такого, що вôнъ криво зрозумѣти и черезъ те себе знищити може, — мы не хочемо.

Мимо то я не мôгъ народови мому не забажати бôльшои охоты до спôлокъ, бо сильно розвитый (у насъ) индивидуализмъ роздробляѥ нашй силы и гне насъ пôдъ ноги сполученымъ експлоататорамъ нашои землѣ. Для того зажадавъ я, повернувши до мого помешканя, вôдъ Маріяна Дылевского [злощастного шурина нынѣшного министра Земялковского], котрому я якійсь часъ дававъ у себе притулокъ, щобъ менѣ постаравъ ся о книги трактуючй о соціологіи. Вôнъ менѣ вычитавъ зъ якоись французкои книжки, котрои назвы не тямлю: якъ то зъ первопочатку запанувавъ теократизмъ въ имени Бога; якъ по нѣмъ прийшовъ до власти автократизмъ въ имени короля; якъ французка революція повалила короля и запанувало мѣщанство въ имени капиталу и якъ теперь бунтуѥ ся станъ четвертый, робôтничій, хотячи все обвалити и запанувати во имя працѣ. Однакъ я не богато лизнувъ зъ тыхъ книжокъ, и поѣхавъ зъ намовы Володимира Дра Ганкевича до Володислава Федоровича на село, де пробувавъ пôвтора року майже безперерывно, то малюючи, то пишучи, то читаючи дѣла великихъ натуралистôвъ и Бокля, котрого выслѣды (въ ѥго „Исторіи цивилизаціи Англіи“) дуже важный вплывъ мали на мене. Именно ударили мене три правды, до котрыхъ вôнъ дôйшовъ.

Перше, що характеръ и судьбу кождого народа выкохуѥ пôдсонье и земля, а кують обставины, що пôдъ ними живе; друге, що церковь служить тôлько собѣ, а не народнымъ цѣлямъ; а трете, що реформа тогды тôлько приймаѥ ся въ народѣ, коли ѥи потребу самъ народъ глубоко почуѥ и ѥи зажадаѥ.

До того всего вынѣсъ я зъ книгъ великихъ натуралистôвъ и те переконанье, що такъ якъ съ цивилизаціею людства змѣняѥсь ѥго пôйма о Бозѣ, такъ и змѣняти ся зъ нею

повинна церковь; инакше пропаде, а на єи мѣсце вступить нова, вôдповѣдаюча пôймамъ людства того часу.

Сй тезы обговорювавъ я часто зъ Остапомъ Терлецкимъ (пôзнѣйшимъ соціологомъ). Я учивъ ся реально дивитись на исторію и на свѣтъ божій, не мôгъ однакъ погодити ся съ тымъ, щобы плюнути на весь князѣвскій періодъ нашихъ дѣй, що завинивъ пôзнѣйшій нашь упадокъ; не хотѣвъ нашу нынѣшну Русь вôдорвати вôдъ єи кореня и посадити на битôмъ шляху, боячись, щобы не здохла пôдъ ногами народôвъ.

Що до церкви, то я видѣвъ добре зъ єи-жь исторіи, якъ она ставала тогды тôлько по сторонѣ покривдженого народа, коли се ишло поручь зъ єи хôсномъ; бо она була (у всѣхъ народôвъ и всѣхъ вѣръ) цѣлею самôй собѣ. — Однакъ менѣ здавало ся, що хоть церковь и есть цѣлею самôй собѣ, — повинна также статись могучимъ средствомъ до блага народôвъ.

Русины пôзнали се инстинктово. Они голосили все а все, що интересъ народный есть интересомъ церкви, а интересъ церкви есть интересомъ народнымъ, — тожь народнôсть и церковь повинны другъ друга вспирати. Але-жь цѣлею нашои церкви бувъ властиво католицизмъ и тая цѣль могла насъ такъ зъабсорбувати, якъ Полякôвъ. Католицизмъ есть идеєю космополитичною и мы Русины, служачи єму вѣрно, видѣли въ тôй службѣ упадокъ своєи народности; а щобъ до того не прийшло, треба намъ було выбороти якъ найширшу автономію рускои церкви.

Прийшовши разъ до такихъ переконань, почавъ я пильнѣйше приглядатись нашôй справѣ обрядовôй и симпатизувати съ тымъ рухомъ.

Трета правда, що реформы, хоть бы и найкрасшй, не приймають ся въ народѣ, наколи ихъ накидає ся зъ горы, — правда, котру стверджає исторія на кождôмъ своѣмъ листку, — напоила мене великою радостею и надѣєю.

Не спольщили насъ 500 лѣтъ Польщѣ, не змосковщили 200 лѣтъ Москвы, — даремнй и нынѣшнй змаганя нашихъ полономанôвъ, марна робота нашихъ москвоманôвъ, безъумнй надѣѣ ультрамонтанôвъ! Народъ нашь бувъ, есть и буде, свѣтска интелигенція наша остане ся чисто-народною инте-

лигенцією, а клиръ свѣтлый и либеральный, клиръ идучій поручь съ наукою, поступомъ и потребами народа останесь нашимъ, рускимъ клиромъ. Всѣ змаганя, всѣ „реформы“, всѣ „успѣхи“ ворогôвъ будуть тôлько крыгою, що зъ верхи скувала рѣку, и пырснуть, якъ она, за першимъ проблескомъ весны, и пôйдуть, пôйдуть долѣ водою.

И те переконанье выперло зъ мого серця весь запеклый гнѣвъ до ворогôвъ мого народа, гнѣвъ, котрый неразъ давнѣйше рвавъ ся зъ мене зикомъ: „крови менѣ, крови!“

Я чувъ, що мôй народъ безпеченъ. Я бувъ спокоенъ о єго долю.

Но бôльше ще, чимъ слова Бокля, утвердивъ мене въ тôй безпецѣ одинъ Ирландець, съ котрымъ я зôйшовъ ся случайно передъ образомъ Матейка на всесвѣтнôй выставѣ у Вѣдни, куды я бувъ выѣхавъ зъ Вôкна въ яри 1873 року.

Я стоявъ передъ малюнкомъ „*Король Батура пôдъ Псковомъ*“, а стоявъ умученый и заголомшеный всѣми тыми чудами цивилизаціи, вынаходôвъ и штуки, що ихъ бачивъ на выставѣ, и тяжка дума давила мою голову: „И ты бы може чимъ тутъ похваливъ ся, и не одинъ Русинь по при тебе.. Та не ма у насъ проводу, не ма тои голсвы зъ любовію до свого анѣ у Юра, анѣ въ Народнôмъ Домѣ, анѣ въ Ставропигіи, котра бы вывела рускй таланты въ люде на славу и честь свого народу!... Чи будемо мы коли свѣтити чимъ небудь мѣжь народами? Чи зможемо стати по-при нихъ?... А мусимо, мусимо, — бо коли не зможемо, то хоть бы мы и отрясли ся зъ Польщѣ и Москвы позбули ся, то попадемо въ рабство тяжше, гôрше, — въ рабство индустріи и капиталу чужинцѣвъ....“

И коли се такъ думаю, наблизивъ ся дъ минѣ человѣчокъ малый, коренастый, съ острыми, выдатными чертами а рудымъ волосьемъ, и запытавъ ломаною нѣмеччиною, що представляе той малюнокъ, на котрого я дививъ ся. Я оповѣвъ ему и мѣжь нами завязавъ ся розговôръ. Но якъ жежь мене здивувало, що вôнъ, выдаючись за сына зеленого Ерина, вôнъ, католикъ и обыватель Великои Британіи, почавъ хвалити и величати Москалѣвъ и россійске правительство.

Упало слово по словѣ и я довѣдавъ ся вôдъ него, що вôнъ и многй его краяны такъ великою палають ненавистею до

Англичанъ, що радѝ бы вôйны ихъ зъ Россіéю и побѣды Москалѣвъ надъ Великою Британіéю. Вôнъ розпытувавъ про Россію и про мою народнôсть, а я поучивъ éго, о скôлько се було можна вчинити не многими словами, и уявнивъ éму нашу сумну долю.

— „И вы ще можете казати, що ваша доля сумна?“ заговоривъ вôнъ хмурно по хвили. — „Не вартъ той народъ — выбачайте — жити, що маé землю пôдъ ногами, маé свôй кусникъ хлѣба и свою рôдну мову въ ротѣ, свою вѣру и свою народну литературу, — а ще нарѣкаé на долю и не вѣрить въ свою будучнôсть! Що бы вы почали, коли-бъ вамъ було такъ, якъ намъ? Англичане выдерли намъ землю, Англичане зробили насъ своими парíясами, Англичане утяли намъ языкъ нашъ, взяли намъ мову, менѣ выдерли навѣть прôзвище старинне и славне, — все взяли, все, а мы ще не падемъ у вôдчаянье, ще маéмо надѣю, не хочемо и не будемо Англичанами! А коли всѣ нашѝ змаганя будуть даремнѝ, то — згадаéте моé слово — мы кинемо тôй змíй, що насъ живцемъ пожираé, таку страву въ éи ненасытне черевище, що вôдъ неи трѣсне!“

Свою гнѣвну рѣчь прорывавъ вôнъ англíйскими — менѣ не зрозумѣлыми — проклонами и фразами, — и така лють скакала зъ éго очей, що менѣ и чудно и лячно було дивитись на него.

Я зробивъ кôлька замѣтôвъ и старавъ ся éго успокоити, бо мы ишли Пратеромъ, а люде на насъ ззырали ся, гадаючи, що мы сваримось; однакъ вôнъ нетерпѣливо перервавъ мои выводы и сказавъ злобно и гôрко усмѣхаючись: — „Вы того не розумѣéте и будете ажь тогды добрымъ патрíотомъ, коли спôзнаéте, що то значить — не мати землѣ, не мати мовы, а чути и знати, що éсть ся народомъ, народомъ кôпанымъ, наче собака, ногою“.

По сихъ словахъ ôтойшовъ Ирландéць порôвнавшись съ якимсь убого убранымъ чоловѣкомъ, а я усѣвъ на лавцѣ и думавъ ще довго надъ éго словами. И насъ пожерла Польща живцемъ наче змія, и прийшли народы и убили éи палками. Но щожь? мы живѝ, мы не умерлѝ... якѝжь мы нездарнѝ и нѣкчемнѝ, що житьемъ тымъ покидуéмъ ся и наставляéмъ голову другôй страшнѣйшôй пащоцѣ!

Зъ Ирландцемъ я не стрѣчавъ ся бо́льше — во́нъ видно самъ не бажавъ того — але его образъ такъ ясно стоить передо мною, що я кождои хвилѣ готовъ его вырисувати зъ памяти.

У Вѣдни запо́знавсь я мѣжь иншими и зъ маркизомъ Бакемомъ, первымъ секретаремъ министра Штремавра, нынѣшнымъ намѣстникомъ Шлезка. Во́нъ сприявъ Русинамъ и перестерѣгъ мене говорячи, що анѣ министерство, анѣ Нѣмцѣ нѣчого доброго для насъ учинити не можуть, поки мы не будемо тымъ, чимъ бути повинни́ — Русинами. Во́нъ переконавъ мене также о правдѣ сло́въ по́дмаршалка сойму Ю. Лавро́вского, що корона и дво́ръ усомнились о вѣрности Русино́въ и по́дозрѣвають насъ о московско-православни́ тенденціи.

Бувъ я такожь и у Раєвского. Я знавъ, що во́нъ довѣдаєсь о моѣмъ приѣздѣ, и не хотѣвъ, щобъ на мене жалувавъ ся за те, що я его не во́двѣдавъ. Однакъ показало ся, що моя ввѣчливо́сть була зовсѣмъ не потрѣбна.

Раєвскій принявъ мене на порозѣ и не хотѣвъ мене собѣ нагадати. Попросивши сѣдати, говоривъ холодно, урывисто, наче-бъ чого боявъ ся, и я по ко́лькохъ хвиляхъ вставъ и розпрощавъ ся зъ нимъ, мовь зъ незнакомымъ....

Иванъ Головацкій, котрому я розповѣвъ про сю стрѣчу, засмѣявъ ся и спытавъ:

— А якъ же вы були одягнени́?

— Якъ салоновый джигунъ.

— Коли-бъ не те, то я бы по́дозрѣвавъ, що во́нъ боявъ ся....

— Чого?

— Щобъ вы у него не просили грошей.

Я почувъ, якъ менѣ жаромъ обсыпало лице. Я завстыдавъ ся. Очевидно, ту много змѣнило ся.

Я пригадавъ собѣ первы́ хвилѣ мого знакомства зъ Раєвскимъ; пригадавъ собѣ, якъ той чорнобай чаруєавъ и паморочивъ наши́ молоди́ душѣ надѣями на востокъ, на востокъ, на землю обѣтовану; згадавъ, якъ вже тогды найкрасши́ наши́ силы уходили на служ́бу въ Россію; числивъ, якъ много ихъ туды по́йшло.... якъ много найдорожшои рускои крови убуло Галичинѣ, — згадавъ все, що чувъ и бачивъ на земли то́й обѣтовано́й, згадавъ и много иншого, чого менѣ тутъ писати не годить ся, и въ свѣдомости того, що Россія безпечно

и гадки не маѣ про Галичину, — гнѣвъ, лютый гнѣвъ стинавъ менѣ зубы и пôднимавъ моѣ волосье.

— „И то маѣ бути помôчь богатого, могучого брата? то поцѣлунокъ утираючій слёзы ѣго вѣковѣчнои нужды: забирати намъ всѣ тй силы, що мы ихъ кохали на оборону своѣи народности, цѣдити зъ насъ каплю по капли кровь — на радôсть ворогамъ нашимъ?...

Не братъ — а ворогъ такъ робить; не братъ — а Юда такъ цѣлуѣ.

Коли Хмельницкій здавъ ся на вашу опѣку, вы ѣго землею, здобутою кровью, зъ Ляхомъ подѣлились; коли сонце волѣ въ Европѣ засіяло, вы гôрше Ляхôвъ насъ въ ярмо запрягли и вольную волю, окуплену моремъ крови и полону, вы на Украинѣ въ пôдданство змусили; а коли въ Варшавѣ Ляхи бунтувались, вы имъ Русь, Волынь и Подôлье польщити вволили, — а теперь насъ знову — по глупому Польщу давну роздѣливши — нѣôы жалуѣте и вабите къ собѣ мизернымъ грошемъ!

О! якъ бы вы насъ на правду любили и каялись зъ того, що давно зробили — вы бы институціи нашй обсыпали добромъ, щобъ сталисъ крѣпостями народности нашои, вы бы простерли руку надъ нашимъ бѣднымъ народомъ, зъ пôдъ котрого нôгъ чортова сила землю краде й грабить — и мы и той народъ вдячнй слёзы ливъ бы на васъ дивлючи ся неначе на Спаса.... А вы?... Купуѣте душѣ собѣ на послугу! Крадете сына нужденнôй вдовици и учите ѣго плювати на матѣрь! Громъ и пекло!“

Скоро по тôмъ повернувъ я въ гостинный дôмъ В. Федоровича въ Вôкнѣ. На Федоровича я не мôгъ мати вплыву. На те я мавъ за мало науки. „Ex omnibus aliquid, ex toto nihil“ квалификуѣ добре на товариша, але не даѣ переваги. При тôмъ я не бувъ нѣ славнымъ маляремъ, нѣ великимъ поетомъ, тожь и не диво, що менѣ тамъ рожѣ не стелили ся пôдъ ноги. За те научивъ ся я много вôдъ Федоровича и вôдъ ѣго товариства, — и мрѣѣ, котрй въ насъ запалявъ Лаврôвскій, упадали. Вôнъ казавъ намъ надѣятись на руску историчну шляхту. Я пôзнавъ потому кôлькохъ изъ шляхты и — не надѣявъ ся бôльше. Такъ якъ Львôвъ менѣ нагадувавъ все а все поговôрку: „Jak świat światem, nie był Polak

Rusinowi bratem“, такъ по стрѣчи съ шляхтичами польскими менѣ звонили въ уха слова Сирокомлѣ:

„Bił chłopów pałką,
Poił gorżałką,
Miał arendarza — и т. д.,

а по при нихъ вôдзывала ся украинска пѣсня Кулѣша:

„Поки Рось зоветь ся Росью,
Днѣпро въ море льеть ся —
Поти серце украинське
Съ панськимъ не зживеть ся!“

Я ще переконавъ ся, що такъ звана демократія польска, особливо полу-панки и урядники суть далеко бôльше фанатичными ненавистниками Руси, чимъ высока аристократія, котра неразъ выховуе свои дѣти въ пошановаю руского клира и въ терпимости для русчины, — коли противно, „тромтадрація“ польска — я не разъ чувъ се — научала дѣти ненавидѣти и гудити Русь до крайности. Не добромъ то ворожило на будуще и я бачивъ ясно, що якъ съ кимъ, то певно не съ „тромтадратами“ прийде намъ годити ся.

О Вол. Федоровичу не скажу богато. Вôнъ бувъ тогды дуже молодый и мавъ великій наклôнъ до автократизму. Вôдъ того часу вôнъ много змѣнивъ ся и научивъ ся много; выдававсь однакъ и тогды вже дуже способнымъ и ревнымъ патріотомъ, хотяй его тогдѣшный патріотизмъ бувъ може бôльше негативнымъ, чимъ позитивнымъ. А все таки ставивъ вôнъ гордый кличь, горду заповѣдь для себе и для насъ: „Русь для Русинôвъ“. Дай Богъ, щобы тая заповѣдь була ему провôдною звѣздою! Дай Богъ, щобъ вôнъ кохавъ ей въ своѣмъ горячôмъ серцю надъ всю суету мірску! Дай Богъ, щобъ вôнъ — якъ она того хоче — посвятивъ ся безъ заднёи гадки весь а весь рускôй справѣ, а я переконаный, що вôнъ — при своихъ политичныхъ способностяхъ, при своѣй соціяльнôй выразумѣлости и при своихъ широкихъ и высокихъ вѣдомостяхъ — мôгъ-бы взяти навѣть провôдъ Русинôвъ галицкихъ и помогчи имъ облечись въ таку силу, о котрôй на теперь и не думаемо.

Зъ Вôкна поѣхавъ я въ Сучаву, а зъ вôдтамъ въ Румунію — и проживъ кôлька мѣсяцѣвъ въ прекрасно положеныхъ и роскôшныхъ Яссахъ. Яссы и Букарештъ менѣ вы-

дали ся бôльше знѣмеччеными и бôльше стогнучими пôдъ кощавою лабою жидôвъ, чимъ Львôвъ.

Въ Яссахъ пôзнавъ я зôйшовшого на бѣду князя Кантакуцена, колишнёго богатого претендента зъ россійскои руки на престолъ Молдавы по Кузѣ. Послужилась нимъ Россія — не удалось — стративъ величезный свôй маєтокъ, дѣти єго выховувались у тестя князя Горчакова, а вôнъ самъ дыхавъ зъ милостинѣ своякôвъ. Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan...

Єму завдячую богато вѣдомости о Молдавѣ и о деякихъ политичныхъ дѣлахъ и взаєминахъ єго краю зъ другими державами и о занятю Румуніи Австрією пôдъ часъ кримскои вôйны.

Въ Яссахъ запôзнавсь я и зъ однымъ знаменитымъ мужемъ Молдавіи, съ п. Яковомъ Негруцці, (нынѣ министеръ Румуніи) и бачивъ у него славного поета Александрі, аристократа розмовляючого по французски, а пишучого гарнй румунскй поезіи.

Яковъ Негруцці познакомивъ мене съ словесностею свого народа и я переконавъ ся зъ радостею, що мы Русины таки не слабшй вôдъ Румунôвъ, такъ якъ не низшй и вôдъ многихъ другихъ народностей, а вôдъ деякихъ въ Европѣ навѣть сильнѣйшй.... Я почувъ ростучу силу нашу, я затуживъ за рôдною землею, зъ котрои вѣсточки не мавъ, — и я покинувъ веселу и богату Молдаву.

Згадаю ще тôлько, що я въ Яссахъ познакомивъ ся зъ латинскимъ ксёндзомъ Краснопольскимъ, ревнымъ а честнымъ Полякомъ. Вôнъ ходивъ въ шизматицкôй рясѣ, зъ довгою поважною бородою. Въ єго костелѣ святкували ся свята пôсля шизматицкого календаря и — о диво! — єго нѣхто не пôдозрѣвавъ о шизму и москву. Въ єго костелѣ правилась часто и руска служба божа.

Тамъ познакомивъ ся я также зъ Русинами. Они були выходцѣ зъ Галичины и Буковины, а прийшли сюда такъ само за хлѣбомъ, якъ тй нашй выходцѣ, що пôйшли въ Россію. Але яка рôжниця, яка пропасть межи одными а другими! Молдавскй Русины витали мене, якъ вытаємо найдорожше, що маємо. Ихъ очи зависли на моихъ устахъ, подаючихъ вѣстку о рôднôй земли, ненане бъ я голосивъ євангеліе, а слухи ихъ не пропускали нѣ одного слова

рôднои, вже майже позабутои мовы — и я, радуючись ихъ щирымъ душамъ, ихъ патріотизмови, кидавъ (вечеряючи мѣжь ними на Святый Вечѣръ) съ слезою въ очахъ „кутю“ по пôдъ стелю, споминаючи Русь нашу святую....

А були то люде простѝ и бѣдни, зарôбники, каменарѣ и ремѣсники, котрыхъ струженѝ руки я стискавъ, котрыхъ мизернѝ лиця я цѣлувавъ. „Повернемо домôвъ, повернемо!“ — говорили они жалôстно, — „повернемо, лишь дещо заробимо, повернемо голову покласти на рôднôй земли! ...“ А нашѝ московскѝ выходцѣ повернуть? Якъ дѣти лишають холодну спопелѣлу хату и гробы вôтця и матери своєи — такъ и они покинули Русь свою. Покинули и не згадають про неи, не плачуть єи слѣзами, не радують ся єи радощами, — найшли чужу маму и встыдають ся своєи, неначе той ледачій сынъ, що выйшовъ въ паны и рôдного батька въ хату не пускає... Нѣ, они не повернуть въ хату нову, що мы будуємо, — а коли-бъ и мали повернути, то певно хиба на те, щобъ єи зруйнувати власными руками святотатскими....

Въ Яссахъ спôзнавъ я и многихъ Полякôвъ. Мѣжь ними а Русинами найшовъ я также рôжницю, а то таку, що коли Поляки нѣ зъ сего нѣ зъ того росли въ маєтки, Русины при найщирѣйшôй праци и при спосôбностяхъ бѣдували. Полякъ всюды вкрутить ся, все зъумѣє выкористати. Єго шѣстку приймуть люде за гульдена, коли Русинъ не дôстане за гульдена навѣть и шѣстки. Причина того лежить въ слабôмъ єгоизмѣ Русина. Вôнъ не має тои гордости и меткости и тои безвзглядности, що Ляхъ, — хоть має зъ природы бôльше таланту ôтъ Ляха, — и то наша найбôльша народна хиба, причина нашого пониженя.... „Инакше-бъ намъ дѣти ховати, инакше научати! Любовь до всего, що своє, любовь до свого народа и до себе самого — то перва заповѣдь, котрои якъ не будемъ держатись — можемо загинути мимо всѣхъ талантôвъ и всеи працѣ, що робимо,“ — погадавъ я собѣ тогдѣ, — „нынѣ бо на свѣтѣ або ты зъѣшь когось, або тебе зъѣдять, — а ягниця не поконає вовка.“

На Буковинѣ проживавъ я то въ Сучавѣ у вôтця, то въ Радôвцяхъ у брата, то въ Серетѣ у шурина, малюючи портреты и пишучи I-шій и II-гій томикъ моихъ поезій. На Буковинѣ менѣ сподобало ся дуже. Тогдѣ ще не занявъ ся

бувъ шовинизмъ румунскій и вся верхня суспôльнôсть, зложена зъ всякихъ народностей, жила въ згодѣ, терплячи себе посполу въ своихъ народныхъ идеалахъ и змаганяхъ. Навѣть всѣ вѣроисповѣданя були перенятѝ тою терпимостею и я неразъ бачивъ при однôмъ столѣ руского уніятского попа съ попомъ православнымъ румунскимъ, зъ монофизитомъ вôрменскимъ, съ пасторомъ кальвинскимъ, що бôльше, съ ксёндзомъ латинскимъ. Всѣ они жили въ приязни и терпимости и видѣло ся, що надходить нова ера, ера правдивого святого христіянизму. Навѣть мѣжь Русинами и Поляками не чувъ я слова суперечки. Славянска федерація такъ и стояла передо мною и я неразъ мовлявъ: „Щó бы то за рай бувъ, якъ бы чума забрала тыхъ кôлька сотъ крикунôвъ, що на Русинôвъ горлають по Галичинѣ!“

Однакъ я видѣвъ добре, що тои згоды на Буковинѣ лишь поти, поки одна зъ тыхъ народностей не возьме переваги надъ другими, и я укрѣпивъ ся въ переконаню, що зô шкодою державы и Славянства не буде добра, не буде згоды въ Галичинѣ, поки ѥи не подѣлять на руску и польску, бо нынѣшна перевага Полякôвъ ѥсть такъ велика, що они не чують потребы годитись зъ обезсиленými Русинами; а черезъ те нашь край и засудженый на народнѝ споры и на взаимну ненависть народности рускои съ польскою суспôльностею на Руси.

На Буковинѣ прийшовъ я такожь до того догаду, що лучше було Австріи кинути старыми традиціями о королевствахъ и князѣвствахъ объ землю, коли давала конституцію, а заложити новôтну державу на новôтный ладъ, роздѣляючи ѥи на округи по народности безъ уваги на колишнѝ границѣ и передавненѝ права. А коли-бъ до того корона застерегла права народныхъ меншостей въ тыхъ народныхъ округахъ, не було-бъ и завистныхъ народныхъ спорôвъ въ многоязыкôй Австріи.

На Буковинѣ кидалось менѣ въ очи, якъ то лѣпше людямъ жити въ малôй державѣ, чимъ у великôй, въ котрôй голова краю не може нѣколи такъ добре знати всѣхъ и о всѣхъ, якъ то дѣѥ ся въ маленькихъ земляхъ — и я не мôгъ не пристати на догадъ вôтця мого, що: поки зелѣзного канцлера, поти и нѣмецкои державы безъ малыхъ удѣльныхъ кня-

зѣвствъ. Пригадають собѣ колишнѝ столицѣ давнѣйшій добробытъ и хто знае — поверне все идъ минувшому.

Голосъ изъ Галичины доходивъ насъ рѣдко, а доходивъ тôлько до Сучавы, и мы мало знали о тôмъ, що дѣялось на нашôй земли. Тямлю однакъ добре, якъ одного разу вывязалась була мѣжь нами въ Сучавѣ диспута изъ за пропаганды за отверезеньемъ народа, котра тогдѣ захвалювалась (и вôтцемъ моимъ) въ „Словѣ“. Отець заявлявъ надѣю на успѣхъ тои пропаганды лишь на тогды, наколи позаводять ся „читальнѣ“ — чого, судячи по тогдѣшнôй оспалости Русинôвъ, не надѣявъ ся дожити. Мы були иншои гадки, мы надѣялись.

— „Дай Боже“ — сказавъ отець — „однакъ до того треба мати такихъ народолюбцѣвъ мѣжь попами, якихъ буває дуже мало. Треба и смѣлѣйшихъ свѣтскихъ, чимъ вы єсьте. Треба правдивыхъ отцѣвъ народа, треба неложныхъ демократôвъ, а такихъ нема, — бо мы выхованѝ по шляхотски. Скажѣть менѣ: чи найдете такихъ священикôвъ, що волять при своѣмъ столѣ посадити честного господаря, анѣжь першого-лѣпшого діюрниста або окомона? Чи богато мѣжь вами свѣтскими такихъ, що не засоромять ся поцѣлувати добрячого селянина, хоть кождый зъ васъ не бачить въ тôмъ зла — поцѣлувати хлопску дѣвку?“

Отець переставъ, а велика правда и гôрка иронія єго слôвъ сѣдала на нашѝ очи и гнула ихъ въ долину.

— „Интересъ церкви, интересъ народный, ба навѣть интересъ свôй власный“ — говоривъ отець дальше — „приказують священикови пильнувати школы, бо школа выховує молоде поколѣнье, єго будучу паству. А богато вы маєте такихъ, що не зважають на нѣякѝ обиды и учать въ школѣ?... Интересъ церкви, интересъ народный, ба навѣть интересъ власный приказують занехати шумныхъ весѣль и празникôвъ, щобъ и хлопъ, котрый дивить ся на попа, якъ на свѣчку — занехавъ ихъ такъ само и не выводивъ жидови остатнои коровы зъ стайнѣ за угощенье гостей своихъ. А чи богато такихъ, що толкуючи слова Христа: „Марто, Марто, печеши ся и молвиши о многъ, єдино же єсть на потребѣ!“ — жиють такъ скромно, якъ Богъ приказавъ и не дають поганого прикладу картами и бенкетами? Чи богато такихъ, що стараютъ ся пôднести селянина къ собѣ и признають єго за брата,

якъ того Христосъ хоче? Чи много такихъ, що завдадуть собѣ того мозольного труду вчащати до читальнѣ и толкувати и научати ѳи членовъ съ хосномъ для церкви, народности и для себе? Интересъ церкви, интересъ народный и власный хосенъ каже намъ держати честь духовенства высоко, каже намъ выкидати зъ межи себе священиковь негодныхъ, каляючихъ свой станъ и деморализуючихъ поганымъ прикладомъ людъ. Въ кождомъ деканатѣ знайдете такого; а про те нѣхто на него не поднесе голосу и всѣ пристають зъ нимъ и подають ѳму руку, зъ чого користають вороги нашй — и такъ спадае ганьба поодинокихъ на весь клиръ и ширить сумнѣвы вѣры въ народѣ и пониженье рускаго духовенства...“

— „Добродушность, мягкосердность нашого клира не позволяе здоптати виновниковъ“, — сказавъ одинъ зъ насъ.

„Такъ. Але та мягкосердность буде причиною упадку церкви и вѣры и поки нашь клиръ не буде поступати по словамъ Христа: „аще тя соблазняетъ рука, урѣжь ѳи, а око, выколи ѳго“, — не вѣрю въ таку повагу духовенства, якои намъ треба для поднесеня вѣры и народности нашои.“

Я чувъ глубоко правду тыхъ словъ. Я знавъ поповъ, що выдавались за найкрасшихъ народолюбцѣвъ, а вытуманили лихвою сотнѣ моргувъ землѣ у своѳи-жь паствы. Я знавъ такихъ, котрыхъ дѣти босй ходили, а они програвали сотки въ карты або пропивали добро своѳ и жѣнки. Я знавъ такихъ, котрыхъ безъ ваги задавивъ быхъ власными руками.... Однакъ то були одиницѣ, а проче духовенство я знавъ за честне и народолюбиве, хоть оспале, несмѣле и непорадне. Менѣ прийшли на гадку и тй ревнй слуги церкви и народа, котрыхъ смѣло можна бы поставити поручь самыхъ апостоловъ Христа и я обозвавъ ся: „Суть такй подлй, суть; але ихъ мало, дуже мало. Все проче, то свѣтле и красне, а мѣжь тыми свѣтлыми и красными суть и правдивй звѣзды народа и мы поименуемо чорныхъ и выкленемо ихъ въ часописяхъ нашихъ, выполемо куколь зъ пшеницѣ...“

— „Не важте ся!“ — перестерѣгавъ отець. — „Не забувайте, що мы клиръ, що мы каста, и що нашимъ первороднымъ грѣхомъ ѳсть кастовость и непогрѣшность, дарма, що мы не латинскй а рускй попы. Попробуйте и на найгоршого зъ насъ указати палцемъ, — а повстане проти васъ вся

каста и горе народности вôдъ того роздѣлу! А вплывайте вы на добрыхъ, котрыхъ есть огромна бôльшôсть, вплывайте на тыхъ безпорочныхъ апостолôвъ вѣры и свобôды, на тыхъ мученикôвъ за народнôсть, котрыхъ, слава Богу, не мало: нехай они постарають ся о те, щобы клиръ выкинувъ зъ мѣжь себе безъ милосердія всѣхъ недостойныхъ имени рускаго клиру...“

Въ тôмъ дусѣ старавъ ся я вплывати на знакомыхъ священикôвъ, пробуваючи то въ Стрыйскихъ горахъ, то на Подôлю, то въ Коломыи, то знову въ горахъ. Однакъ мои слова не находили вôдгомону, такъ якъ и не загрѣвали нѣкого до ентузіязму за идею самостôйности нашои народности, — хоть я и не найшовъ клира перенятымъ идеею панруссизму. Причины неудачи були многи. Я чувъ те глубоко, якъ то и я колись бувъ панроссомъ. Мои слова тратили силу перекону и я здержувавъ ся тамъ, де було бухнути гнѣвомъ, а горячивъ ся тогды, коли не було и найменшои причины. Моѥ молодковате лице, моя наивнôсть и недостача глубшихъ вѣдомостей будили недовѣрчивôсть въ слухачахъ. Они гладили мене по лици, якъ добру дитину, и безпечни своеи высшости надо мною, надъ непрактичнымъ поетомъ — котрого поезій нѣхто не читаѥ — усмѣхались добродушно до моихъ выкладôвъ и пересторогъ. А пересторогы не були безъ раціи. Я бачивъ тихо а безпечно грядучу полонизацію и указувавъ на ѥи причину въ тôмъ, що нашi рускi централисты кинули клятву на словесни змаганя партіи рускихъ Федералистôвъ, черезъ що я рѣдко де по домахъ рускихъ находивъ рускi книжки. Полонизаційна система шкôлъ, ставляюча греблю вплывови нѣмецкои мовы, чинила злишными книжки нѣмецки, а польска словеснôсть старалась заступити ихъ своими выдавництвами. Молодѣжь руска кидалась на кормъ душевный подаваный въ мовѣ польскôй, дѣвчата починали вже навѣть и говорити мѣжь собою по польски, — а все то для чого? Для того, що руска словеснôсть була анатемизована зъ горы, а московскихъ або на-пôвъ московскихъ книгъ було дуже мало, а и то, що знаходилось подекуды, не було интересне и любе, а ялове и для молодѣжи, особливо для дѣвчатъ, тяжко зрозумѣле. Такъ централистична партія, намѣ-

ряючи убити украинщину въ користь россійщины, передавала нашу суспôльнôсть полонизаціи.

Мене неразъ гнѣвало, що мене нѣхто не слухав, а коли слухав, то хиба тôлько для того, що я сынъ Николая зъ Николаєва. Однакъ по довшому розмыслѣ я не мôгъ за те винити нѣкого. Прецѣ-жь одинъ зъ найстаршихъ врархôвъ нашихъ, чоловѣкъ высоко-образованый, котрый мене зъ дитины знавъ и любивъ, вôдповѣвъ було на пытанье, чи и Устіяновича не завôзвати бы на нараду львôвскихъ Русинôвъ, що скликувавъ митрополитъ Іосифъ Сембратовичь: „Не треба, тажь то чоловѣкъ безъ становища...“

Недостача того становища и часто прикре матеріяльне положенье уймали моимъ словамъ на повазѣ. Моя гордôсть крышилась чимъ разъ бôльше и я перестававъ спорити, починаючи приходити до переконаня, що я порожный и щербатый збанъ, въ котрого вправдѣ богато увôйшло — и вытекло воды, а лишивъ ся тôлько намулъ и пѣсокъ.

Въ тыхъ часахъ приготовивъ я до друку III-ій томикъ своихъ поезій и написавъ въ передмовѣ слова: „Подаю вамъ, краяны, мизерный хлѣбъ, вôвсяный хлѣбъ, але за то свôй, непозиченый, некраденый“ — а тяжкѝ сумнѣвы непокоили мою душу: — Що жь зъ того, що мы пишемо и пишемо, коли нѣхто того не хоче, нѣхто не читає!

Такѝ и многѝ иншѝ причины, котрѝ дотыкали моєи власнои особы, робили мене чимъ разъ бôльше апатичнымъ до всего.

Але россійско-турецка вôйна вырвала мене зъ тои апатіи. Въ менѣ обôзвавъ ся духъ Славянина и не зважаючи на те, якъ Россія у себе дома господарує, не зважаючи на слова Драгоманова, котрый писавъ, що *„до чистого дѣла и рукъ треба чистыхъ“*, — я тѣшивъ ся мовь дитина сходячôй свободѣ Болгаръ и славословивъ побѣдоносну Москву.

Однакъ не довго бувъ я веселый. Менѣ пожалували ся рускѝ малярѣ, що окрасу церкви св. Юра не поручено рускимъ силамъ, а вôддано емигрантови польскому, котрый кулисы малювавъ въ Скарбка театрѣ, а ловивъ нашихъ крылошанъ на брехню, що въ Петербурзѣ малювавъ великій, славный Исаакіевскій соборъ.

На сю вѣстку пригадавъ я собѣ слова Литвиновича,

сказанѝ на першихъ засѣданяхъ руского клюбу, коли декотрѝ депутованѝ радили, кôлько то намъ треба учитись, щобъ вывырôвнати Полякамъ въ соймѣ: „Wir brauchen nichts zu lernen und nichts zu thun. Die Regierung wird uns Alles geben, denn man braucht uns auch!“

По що старатись? по що любити и вспирати своє? по що образувати силы народа? Wir brauchen nichts... а впрочѣмъ чи котрый Русинъ годенъ що порядно и добре зробити?... Єсть вправдѣ кôлькохъ артистôвъ рускихъ... але св. Юръ потребує силъ лучшихъ и.... нанявъ за 22.000 мазайла кулисъ. А за єго прикладомъ пôйшла новѣйшими часами и капитула перемыска, вôддаючи окрасу церкви въ руки якогось незвѣстного кракôвского маляря, бо, якъ крыл. Шашкевичь высказавъ ся, рускѝ малярѣ нѣчого не умѣють....

Лихо зъ нами! Нема въ насъ вѣры въ своє, нема въ насъ пошанованя свого, нема въ насъ навѣть того, що вовчиця має — нема любови до свого! И поки не будемо мати все своє обнимаючого, все своє любячого, все розвиваючого народного заряду, — поти даремнѝ нашѝ труды.... упадемо!

Въ тыхъ часахъ якось прийшла и вѣсть о увязненю рускихъ молодыхъ людей, котрыхъ обжаловано о соціялизмъ. Я читавъ про нихъ въ газетахъ и мене заболѣло то, що польскѝ часописи бла̀городнѣйше о тыхъ молодыхъ идеологахъ обôзвались, чимъ „Слово“. Мене вкололо, що оно кинуло на нихъ каменемъ, безъ ваги на те, що се молодѝ, горячѝ народолюбцѣ, котрѝ дались увлечи свому серцю и попали на хибну дорогу. „Слово“ денунціювало просто цѣлу руску федералистичну партію о соціялистичнѝ и анархичнѝ тенденціи. Встыдъ, ганьба, паскуда!

Чого „Слово“ страшить и денунціює? Тажь соціяльна квестія — стара якъ свѣтъ. Чимъ же бувъ крикъ о panem et circenses? Чимъ були змаганя бла̀городныхъ Гракхôвъ? Христіяне первѝ були комунистами, а Спарта майже комунистичною державою. Нѣ, спрага загоити раны, що ихъ бье товариство людске, спрага улекшити нужду бѣдному, спрага зломити ярмо соціяльнои неволѣ — не єсть грѣхомъ, а честнотою. Тôлько дороги можуть бути блуднѝ — и за те, що молодѝ люде попали може на блудну стежку, за те ихъ „Слово“

анатемизує и мече болотомъ на всѣхъ народовцѣвъ... Страхъ, до якои паскуды може довести партійный фанатизмъ!

Я знавъ, що соціяльнымъ пытаньемъ занимавъ ся нашь министеръ Шефле; знавъ, що Бисмаркъ самъ информувавъ ся въ тôй справѣ у соціялиста Ляссаля, — и мене розцѣкавила рѣчь. Я мавъ часъ, попавъ и на деякѝ національно-економичнѝ книжки и почавъ застановлятись надъ тою квестією, бо она и насъ не въ однôмъ дотыкала, а мы ще й доси не выробили собѣ ясного понятя о нашôмъ економичнôмъ положеню и не маємо нѣякои економичнои програмы.

Однакъ не довго я занимавъ ся тыми гадками и праця о хлѣбъ насущный абсорбувала мене довшій часъ, ажь съ кôнцемъ 1881 року покликали мене товаришѣ мои до Львова заложити сатиричну часопись „Зеркало“.

Я забувъ, згадати на своѣмъ мѣсци, що я ѣздивъ трома опадами на Угорщину и що познакомивъ ся тамъ зъ декотрыми вплывовыми Русинами, мѣжь иншими съ п. Годинкою и о. Мустіяновичемъ.

Всѣ они були повнѝ хвалы для А. И. Добрянского. Але-жь и не диво. А. И. Добрянскій бувъ головою, бувъ — що такъ скажу — судьбою угорскои Руси.

Єго знаменитый организаторскій талантъ, єго чародѣйнѝ руки зъелектризували заумерлу Русь и пôдвели єи до житя. Вôнъ сотворивъ и зъорганизувавъ руску свѣтску интелигентну суспôльнôсть на Угорщинѣ и убравъ цѣлу Мараморошь въ одѣжь руску. За часôвъ того великого чорнобая були всѣ уряды и вся верхнина суспôльности рускою, а письмо и бесѣда руска звершенили въ одинъ метъ мадярщину.

Однакъ — жаль сказати — все було штучне и провоковане правительствомъ; для того и стало доти, доки стояло те правительство. Мараморошска Русь не жила своимъ житьемъ, а чужимъ, не будувала на своѣмъ народѣ и на єго мовѣ свою народнôсть и долю свою, а на чужинѣ. — Єи очи задивлювались въ далечь, а єи серце мостило мосты черезъ горы и землѣ до сподѣваного Вєфлєема. Она жила неначе той аскетъ, що замѣсть працювати въ поли на „насущный“, все моливъ и моливъ ся до св. Николы, угомоняючи голоднѝ и босѝ дѣти словами:

„Цытьте, дѣточки, цытьте! Наша земля родить

тôлько вôвсяный хлѣбець; пôдождѣть хвильку, а прийде св. Никола и принесе намъ колачь!“

А св. Никола не приходивъ; явивсь тôлько ворогъ и выдруливъ старого зъ хаты и запрягъ дѣти у ярмо неволѣ.

Прогнано А. И. Добрянского, прогнано урядникôвъ рускихъ, переполохано духовенство, настали часы мадярскои тираніи и не було кому боронити. Верхнина руска, що неначе якій завоюватель держала вправдѣ якійсь часъ Русь зъ верху, не могла пустити въ народъ корѣня; тожь зъ ѳи упадкомъ упала и народнôсть угорско-руска, а упала для того, що не була свойска народна, не выйшла зъ серця, тôлько зъ розуму, — була выдумана, выпещена, неначе яка завôконна цвѣтка чужого пôдсоня и якъ она, мусѣла — пересаджена на поле — вянути пôдъ буйными вѣтрами и згинути вôдъ голоду.

И для того, що Русь угорска не була народна и не походила зъ серця, не дала она своему народови нѣ однѣсѣнького поета и не заспѣвала нѣ однѣсѣнькои такои пѣсни, що почата въ серцю проникала бы и загрѣвала бы кожде серце и живила тамъ огонь народнои любови. А той народъ такъ прекрасный, такъ здоровый и смѣлый, що на нѣмъ найкрасшй надѣ можна-бъ будувати!

— „Цытьте, дѣточки, цытьте! Покиньте вôвсяникъ! Святый Никола принесе колачь!“

Св. Николы „дасть-Бôгъ“, а ѣсти хоче ся и Мараморошска Русь млѣе голодомъ, упадае вѣрою и не маючи нѣ одного образу, до котрого могла бы молити ся, гне невôльничо шию у финске ярмо, реве весело: Eljen Kosuth! Eljen Magyarorszag! — и цѣлуючи руку, що ѳи бье, забуває на Русь, на славянство и завмирає на ново.

И заумре — и буде поти спати, ажь ѳи збудить такій голосъ, котрый потрафить заговорити до ѳи серця. На нынѣшный крикъ, на нынѣшный плачь: „Насъ давлять, насъ мучать, — ратуйте, хто въ Бога вѣрить!“ — она не повстане.

Той крикъ вôдчаяня и тревоги, той станъ безнадѣйности чувавъ я дуже часто и въ Галичинѣ. Выдавали ѳго найлучшй патріоты нашй и млоили нимъ вôдважне серце руске. „Не наша сила, не наша сила!“ — гомонѣло и гомонить ще доси по всѣй Галичинѣ и вялить руки нашй. И той

крикъ есть такъ великимъ головництвомъ, есть такъ великою зрадою, мовь крикъ воина середъ борбы на заповѣданому поли: „Не наша сила, спасаймо ся!“ Той крикъ есть головною причиною нашихъ неудачь, нашои поневѣрки и глуму у ворогôвъ нашихъ, той кличь ломить нашу вѣру въ себе, заливае кровію нашй надѣѣ и кидае насъ здеморализованыхъ, знеохоченыхъ и стревоженыхъ пôдъ ноги тымъ, що вѣрують въ себе и въ свою будучнôсть. А деморализація и трусливôсть не вартй лучшои долѣ. Ихъ поконати — погадавъ я собѣ — зможе тôлько терроръ — и съ тою гадкою приѣхавъ я до Львова и выявивъ мои переконаня передъ приятелями.

Но якъ жé я здивувавъ ся, коли они мене по просту высмѣяли, говорячи: „А тобѣ що такого?... чи тамъ свѣтъ дошками забитый, зъ вôдки ты приѣздишь?... Тажь ты зовсѣмъ не знаешь, що за тыхъ девять лѣтъ, якъ тебе тутъ не було, зробило ся!“

И справдѣ, тй куты, де я пробувавъ, були истинно мовь-бы заклятй. Я ледви знавъ, що выдае ся якесь „Дѣло“ и якась „Батькôвщина“ та „Зоря“ и „Шкôльна Часопись“ и иншй выдавництва. Я бувъ неначе той воинъ, що то ту, то тамъ стоить пôдъ часъ битвы; стоить вправдѣ бодро и смѣло, однакъ видячи тôлько ворогôвъ и чуючи свистъ ихъ куль коло уха, не може знати, якъ иде битва — и зъ свого вузенького мѣсця критикуе дѣланя головнои кватиры. Я мавъ вѣру и надѣю въ побѣду нашои доброи справы але я не мавъ евиденціи, якъ она стоить и коли звершенить перепоны.

И се у Львовѣ, неначе въ головнôй кватирѣ, переконавъ ся я, що наша справа на цѣлôй линіи поступила быстро на передъ. Поступила она на легальнôй дорозѣ, поступила не безплодными демонстраціями, не самымъ вороганьемъ противъ Ляхôвъ або правительства, а поступила супокôйною а вытревалою працею людей таланту и пожертвованя. Стараньемъ нашихъ людей прийшли мы вже до того, що майже всю науку свѣта можемо дôставати въ языцѣ рôднôмъ. Пôдховались новй литературнй таланты, появились повѣсти, якихъ у насъ ще не бувало („Boa Constrictor“ Ив. Франка), зросла драматична словеснôсть, збогатѣла наша музика, словарь Евгенія Желехôвского выказуе богатство на-

шои мовы. Народна нива, засѣяна добрымъ зерномъ, выдає що-разъ бôльше читалень, громадскихъ ссыпôвъ збôжа и касъ позичковыхъ. Повстають такѝ товариства, якъ „Народна Торговля“, „руске товариство Педагогичне“, товариство рускихъ ремѣсникôвъ „Зоря“. Геніяльне перо пок. Володимира Барвѣньского здобуло рускôй печати почесть навѣть у ворогôвъ єи а чиста и свята идея нашои самостôйности народнои обнимає що-разъ ширшѝ круги. Здвигненье дѣвочого пансіону руского у Львовѣ свѣдчить о незрôвнанôмъ патріотизмѣ и жертволюбности Русинôвъ... Я переконавъ ся, що єсть намъ чимъ похвалитись, єсть кимъ повеличатись, єсть кого и ушанувати... Почавши вôдъ трудôвъ Омеляна Огоновского и Исидора Шараневича, а скôнчивши на муравлинôй праци найменшого зъ дневникарѣвъ и жертводаѣвъ, — кождый Русинъ робить свою повиннôсть, а все то все складаєсь на незрушимѝ пôдвалины нашои будучои долѣ...

Дуже дає ся почувати недостача рускихъ книжокъ бѣлетристичныхъ по рускихъ домахъ — хоть ихъ такъ много друкуєсь у Львовѣ; поки тая недостача не выровнаєсь, — не буде безпеки вôдъ полонизованя и єзуиченя галицкои Руси, бо и сильный духъ упадає безъ душевнои стравы такъ само, якъ тѣло безъ тѣлесного корму.

Натомѣсть бачимо нынѣ поступъ на поли нашихъ партійныхъ взаєминъ. Спôльнѝ комитеты выказали, що мы не въ однôй справѣ можемо и повиннѝ подати собѣ руки, а обставины политичнѝ приказують намъ залишити споры о те, що въ насъ буде [споры подôбнѝ до спорôвъ церкви о „гомоузіосъ“ а „гомоюзіосъ“ и о те, чи духъ св. „вôдъ отця“ чи „вôдъ отця и сына“ походить] — а заняти ся щиро и згôдно справами нынѣшнои добы. Рѣчь ясна, що якихъ переконань и єсть Петрушевичь, а всѣ єго працѣ не припадають нѣкому иншому въ хосенъ, якъ тôлько воскресшôй и розвиваючôй ся народности нашôй. То само скажу о Наумовичу, то само о товариствѣ имени Качковского, то само о всѣхъ иншихъ. Кожда ихъ праця — коли лишь реальна — причиняєсь до розбудженя нашого народу, до скрѣпленя патріотизму и веде до самопôзнаня, до пôзнаня своєи стôйности и силы — хоть бы они и чого иншого зъ тыхъ праць сподѣвали ся.

Такъ само дѣє ся и зъ роботою полонизаційного Поля-

кôвъ. Навѣть ницѝ пашквилянты причинили ся и причиняють ся бôльше до розбудженя рускаго духа мѣжь Русинами, чимъ до наверненя ихъ въ ренегатство. Якъ кожда рослина ссе зъ землѣ лишь тѝ соки, котрѝ ѣй потрѣбнѝ, такъ само и Русинъ зъ найпротивнѣйшои єго народности книжки затямить тôлько то, що єго душу руску крѣпить и ховає. Даремнѝ ludowe wydawnictwa! даремнѝ kółka rolnicze! даремна єзуитска пропаганда! Одиницѣ, десятки може упадуть вôдъ тои дурѣйки, — але упадуть тôлько на примѣръ для живыхъ и здоровыхъ миліонôвъ....

Все то я скоро понявъ у Львовѣ и мои взаємины съ Поляками стали менше наремнѝ. Я успокоивъ ся цѣлкомъ о народнôсть нашу и безнаремно дививъ ся на ихъ змаганя.

Я почавъ порôвнувати нашѝ часы съ часами вôйнъ и бунтôвъ козацкихъ и отъ якій билянсъ уявивъ ся менѣ:

За Хмѣльницкого сказавъ Оссолинскій до Козакôвъ: „Маєте шаблѣ, не дайте ся!“ — а за нашихъ часôвъ каже намъ цѣсарь: „Маєте конституцію, не дайте ся!“

За Хмѣльницкого стояло по нашôй сторонѣ священство и народъ, — такъ само и нынѣ стоять они при рускôй идеи — а по при нихъ интелигенція.

За Хмѣльницкого бороли ся противъ насъ гетьманы: латина, дитина и перина и рускій князь Ярема — и нынѣ тôлько перекинчики тримають въ Галичинѣ Польщу.

Однымъ мы стоимо высше по-надъ тамтѝ часы — идеєю, знатьемъ того, чого намъ хотѣти, а то значить такъ много, що намъ не бояти ся Берестечка — хиба що знову, якъ Хмѣль, будемо надѣятись на якогось хана, котрый насъ зрадить.

За Хмѣльницкого Русинôвъ мучили и карали смертею — а нынѣ хто намъ що вдѣє, коли ступаючи по законнôй дорозѣ добуваємо правъ своихъ!

Га! послѣдного хиба труса и нездары треба на те, щобъ усомнитись и руки за поясъ заложивши надѣяти ся золотыхъ дуль зъ вербы!

Я такъ не усомнѣвавъ ся и такъ ставъ безпечный свого, що мене неразъ и жаль бравъ дивитись на ту нещасну Польщу.

Кимъ она вславилась? — Русинами!

Русинами були єи найславнѣйшѝ мужѣ, якъ Острож-

ский, Ходкевичь, Сапѣги, Замойскій, Чарторыйскій и Собѣскій и ѣй на горе спасъ ѥи рускій князь Ярема Вишневецкій вôдъ козацкого погрому и вôдъ заведеня демократичныхъ порядкôвъ въ Польщи.

Кимъ она стоить? — Чужинцями и тыми-жь Русинами.

Переструнчу всю ѥи цивилизацію, а все, що въ нѣй славнѣйше — не буде польске, а чуже.

Но годѣ! Минули вѣки, що роджали перекинчикôвъ и Польща буде мусѣла станути на своихъ мужахъ. Побачимо, яка буде! А тымчасомъ выкохуѥ польска словеснôсть молодѣжь въ засадахъ середновѣчного духа, плюѥ на Хмѣльницкого и на борбу Напѥрского о свободу люду; смѣѥ ся въ демократіи, зове хлопа „bydłem“ и наче локай тримаѥ ся панскои клямки...

А паны? Паны смѣють ся надъ своими каплунами демократичными и въ гадцѣ, що Римъ за ноги зловили, служать долею вôтчины своѥи тому-жь Римови, выступаючи неначе гладіяторы на арену съ пожертвованьемъ: „Salve Roma fatum nostrum, morituri te salutant!“

И мы, що тее добре знаѥмо, — намъ не стати при своѣмъ, намъ не вѣрити въ будучнôсть нашу?

Мы-жь на леду не будуѥмъ, а на народѣ. Народъ не провалить ся, якъ лѣдъ, а тягне, якъ той атласъ, зъ землѣ свои силы.

Розважмо! На Буковинѣ добродушный Русинъ румунщивъ ся для святого супокою, въ Угорщинѣ нѣбы для свободы мадярщивъ ся, въ Россіи московщивъ ся зô страху, въ Польщи стававъ дѣля гонору Ляхомъ... Мы всѣхъ обдѣлювали нашою кровію и силою душѣ, всѣхъ робили славными... Годѣ того! Не даймо бôльше нѣ однои каплѣ рускои крови! не даймо нѣкому! Скористаймо ѥи для себе, а не буде тои силы, щобы насъ звершенила!

И Поляки не будуть вѣчно блудомъ крутитись въ завзуиченôмъ колесѣ. Я вѣрю въ розумъ людскій. Они прозрять, що бючи насъ, убивають себе и — хто знаѥ, чи не прийде той часъ и та година, въ котрôй рука, що сегодня на насъ стискаѥ ся люто, не стане насъ молити о ратунокъ!

На моихъ сходинахъ съ Поляками всѣхъ верствъ суспôльности, я добачувавъ не вôдъ нынѣ образуючу ся змѣну

въ ихъ политичныхъ пôймахъ. Именно идея славянского братства починає корѣнье пускати въ серцяхъ розважнѣйшихъ Полякôвъ. Перву вѣстку о тôмъ учувъ я зъ устъ Василіянина Володимира Терлецкого, котрый ѣдучи въ роцѣ ачейже 1863 зъ Д-ромъ Сарницкимъ на Угорщину, вступивъ бувъ на гостину до мого вôтця въ Славску.

Дивнѝ дороги житя переходивъ той чоловѣкъ. Повстанець польскій зъ р. 1831, емигрантъ, лѣкарь — вôнъ познакомивъ ся въ Парижи зъ мистикомъ Товіянскимъ и зъ Мицкевичемъ, познакомивъ ся съ Кайсевичемъ, засновникомъ ордена Змартвыхвстанцѣвъ, вôнъ загадавъ вôдограти важну ролю Валенрода, вступивъ въ Василіяны и приѣхавъ зъ Богъ зна' якими надѣями 1862 чи 1863 р. до Львова.

Однакъ вôнъ переконавъ ся скоро, що не буде въ силѣ надати иншій нагôнъ рускому движеню въ Галичинѣ и — хто знає — може и заентузіязмувавъ ся самъ огнемъ патріотичнымъ тогдѣшнои рускои молодѣжи у Львовѣ. Наша консисторія — коли не помыляюсь — постаралась о те, що правительство велѣло ємy выдалитись на Угорщину. Тамъ вôдорваный вôдъ руского народного житя а проживаючи пôдъ вплывами угрорускихъ корифеѣвъ не мôгъ вôнъ зреформувати — якъ того хотѣвъ — Василіянъ, утративъ надѣю не тôлько на свою мисію але и на Польщу — и честилюбивый выѣхавъ зъ Австріи въ Россію и перейшовъ на православіе.

Вôтцеви мому и менѣ выдавало ся, що вôнъ потайный Полякъ; о Сарницкôмъ мы думали такъ само.

Терлецкій принѣсъ намъ перву вѣстку, що Поляки починають роздумувати надъ тымъ: якъ бы славянску идею выкористати въ хосенъ Польщѣ.

Шкода того Терлецкого. Вôнъ коли бы бувъ лишивъ ся въ Галичинѣ, зреформувавъ бы бувъ Василіянъ непремѣнно; а зреформувавъ бы ихъ хоть бы для того, щобы вôдограти свѣтлу ролю мѣжь Русинами. Бувъ то чоловѣкъ не малыхъ вѣдомостей, чоловѣкъ таланту и енергіи, а при тôмъ честилюбивый и горячій, якъ Наумовичь.

По выѣздѣ Терлецкого положили Василіяне свои надѣѣ на Сарницкôмъ. Однакъ Сарницкій хоть и бôльше ученый, чимъ Терлецкій, не мавъ тои живости, що той, не мавъ про-

вôднои гадки, пôддавъ ся скоро индиферентизмови, гнуснѣвъ и.... не говорѣмъ дальше.

Славянофилство Полякôвъ почало однакъ прозябати ажь доперва по Седанскôй битвѣ. Я бувъ тогды у Львовѣ и зайшовъ одного вечера зъ малярями Грабовскимъ и Леопольскимъ до рѣзьбяря Філіпіёго. Тамъ бувъ также и знакомый менѣ поетъ польскій Корнель Уейскій. Мы просили его вôдограти „марсильянку“ и коли розпочали бесѣдувати о обставинахъ политичныхъ, почули вôдъ него отсй слова: „Dziś by mię za to nazwali zdrajcą; jednakże nie minie i lat dwadzieścia, a Polacy nie w Polsce będą szukać zbawienia, lecz w Słowiańszczyznie.“

И оно до того иде. Познань и Варшава накликують все а все на нашихъ польскихъ шовинистôвъ: „Не туды, не туды! Коли станемо противъ славянства — то оно насъ роздавить, неначе лавина гримуча зъ вершка горы...“

Мы бачимо вже нынѣ велику змѣну, — бо тй самй Поляки, котрй щe передъ кôлькома роками готовй були руки пôдняти противъ Славянъ а въ хосенъ Османôвъ, тй самй Поляки, що до недавна приплескували угнетеню Славянъ на Угорщинѣ и высмѣвали Чехôвъ, — тй самй Поляки бажають вже нынѣ зросту Болгарôвъ и Сербôвъ, хвалять Чорногорцѣвъ и Хорватôвъ, пôдносять голосъ въ оборонѣ Словакôвъ и чтять ческихъ патріотôвъ.

Я вѣрю въ розумъ людскій и надѣю ся, що и на насъ Польща иншимъ подивить ся окомъ, скоро тôлько покине идею „od morza do morza“ и загрѣвсь единоспасенною гадкою будучого братства славянскихъ народôвъ. А надѣя на воскресенье Польщѣ въ давныхъ границяхъ мусить упасти, бо мерцѣ не встають изъ грóбу.

На користь того братства Славянъ и на користь нашои народности дають ся чути голосы вже навѣть и въ прасѣ польскôй, — чого давнѣйше не бувало, — а навѣть суспôльнôсть польска въ Галичинѣ, котра до недавна такъ ворожо вôдносилась до Русинôвъ, що не одинъ зъ мѣжь неи — особливо окомоны и маломѣскй патріотники своихъ псôвъ прозывали „kozak, świętojurzec, rusinek“ и т. п., ба навѣть въ дѣтей защепляли свою божевôльну ненависть словами: „Bij Rusina Moskala!“ навѣть и ся суспôльнôсть охолодла въ своѣй

ненависти до русчины. Суть ще вправдѣ Поляки, котрѝ съ безприкладною ароганцiєю хотять насъ учити нашого языка и обряду, суть ще тупорылѝ шовинисты, котрѝ выглядають спасенiя Польщѣ вѝдъ знесеня руского календаря, вѝдъ накиненя намъ латинскои азбуки и вѝдъ златинщеня клира, — однакъ и тыхъ литаєсь чимъ разъ менше и менше, а пѝдростаюче молоде поколѣнье починає справедливѣйше и тверезѣйше дивити ся на руску справу, на идею славянского братства.

Яка-жь ся идея? якiй єи ладъ и рядъ? въ якiй способѝъ и коли она осущить ся?....

Я не знаю — а вѣрю. Она для мене упованьемъ, она для мене раємъ и якъ не знаю, якимъ буде рай небесный, такъ и не вгадати менѣ, якою она буде. Знаю тѝлько те, що намъ Славянамъ треба любови и братства мѣжь собою, треба бажаня свободы и рѝвности для кождого племени, а не спраги панованя одного надъ другимъ, сильнѣйшого надъ слабшимъ. А знаючи те и знаючи, що доля народѝвъ не росте въ десяткахъ, а въ соткахъ лѣтъ, мѣркую, що идучи дорогою справедливости и вырозумѣлости, дѝйдемо колись до того раю, котрого въ идеи братства, въ идеи Федерацiи народѝвъ славянскихъ вѝдчуває серце кождого Славянина, що не записавъ свою душу чортови гордости и панованя.

Правду сеи идеѣ вѝдчувають вже и декотрѝ свѣтлѣйшѝ Поляки, особливо зъ аристократiи — дарма, що бѝльша часть изъ нихъ ультрамонтанствомъ хоче ратувати Польщу на Руси. Они видять, що годѣ имъ, повединчимъ двѝрскимъ оазамъ посередъ великого руского народу нагинати той народъ туды, куды вѝнъ не хоче. Они чують глубоко великiй роздѣлъ межи народомъ рускимъ а собою. Чують, яке лихо для нихъ выйшло зъ того, що ихъ предки покинули руску вѣру й мову — чують ся чужинцями на Руси и окружають ся нѣбы сторожею емигрантами и Мазурами, тыми самыми Мазурами, що ихъ рѣзали, — и надѣють ся черезъ Єзуитѝвъ перемостити пропасть, що дѣлить вѣру хлопску вѝдъ панскои вѣры, надѣють ся благороднымъ демократизмомъ приблизити хату до двора и щодробливостею выдерти рускѝй идеи хлопско-руске серце.

Не поможе!

Я переконавъ ся на рускихъ вѣчахъ, що нашь народъ прозрѣвъ; я переконавъ ся на селѣ, що вонъ вже понявъ себе, говорячи о властителю бо́льшихъ посѣлостей своихъ сторонъ: „добрый панъ — шкода то́лько, що не Русинъ“.

А що до зримщеня рускаго священства и обряду, — то се гра зъ огнемъ. И лучше-бъ имъ було ратувати унію черезъ поворотъ на унію, нѣжь роздуваючи религійнѣ страсти — перти розжалованыхъ въ оболѣмы православія.

Лучше-бъ имъ було не ставати о́рця противъ того народу, зъ котрого выйшли и мѣжь котрымъ живуть до нынѣ, а станути зъ нимъ разомъ за его долю; лучше-бъ имъ було покинути плачь надъ гробомъ колишнои Польщѣ, покинути мерця, а живыми по́йти до нового житя съ живою масою рускаго люду.

И такъ оно буде. Та не швидко. Намъ треба выказатись силою, щобы силу притягнути къ собѣ. И коли маемо статись го́дными братства славянскихъ народо́въ — треба намъ ще добре и безъ утомы працювати надъ собою, щобъ у весѣльно́мъ убраню, въ вѣнци науки и въ лучахъ просвѣты станути помѣжь ними.

Обставины политичнѣ вплываютъ на судьбу державъ, розширяютъ и звужаютъ ихъ границѣ або кладуть ихъ до гробу.... Судьба народу залежить во́дъ него самого. Она така, якои вонъ вартъ. Будьмо-жь про те певнѣ, що коли то́лько схочемо жити, коли розвинемо до того потрѣбну енергію и коли будемо всѣ однодушно працювати надъ полѣпшеньемъ долѣ нашого люду, — то и будемо жити, — а во́льно́сть и самосто́йно́сть впадуть намъ — по́дъ кимъ бы то не було — самѣ въ подолокъ.

До такихъ переконань добившись я у Львовѣ, заглядаючи въ товариства то одного то другого сторонництва.

Однакъ я скоро пересвѣдчивъ ся, що зго́дливо́сть централистичного рускаго сторонництва не плыве зъ серця и не есть знакомъ почутя похибокъ, що ихъ пороблено, не есть порукою змѣны давныхъ переконань.

Языкъ народный и словесно́сть малоруску высмѣвувано, якъ и давнѣйше; якъ и давнѣйше ширено въ злой вѣрѣ

чорну клевету, що провôдники народного сторонництва суть на жолдѣ Полякôвъ; а хоть и збули ся слова Лаврôвского, що насъ правительство вôддасть на ласку и неласку Ляхамъ, — нѣхто и не припускавъ до головы того, що иокиненье политики Лаврôвского выйшло намъ на лихо. А тая политика хто знає, чи не була бы була доброю, спасенною — и не загнала бы була Лаврôвского тамъ, де зайшовъ, коли-бъ всѣ Русины були ви цѣпко держали ся.

Мы були-бъ мали доси рускй гимназіи и выклады на университетѣ, були бы обезпечили супокôйный, хоть и повôльный розвôй нашои народности въ Австріи. Поляки мусѣли бы були пристати на нашй жаданя, бо жадали для Галичины автономіи, а правительство вôдхрещувалось вôдъ нихъ тымъ, що Русины не годять ся на жаданя Полякôвъ. Мусѣли бы були уступити шовинисты польскй, бо мѣжь Ляхами — особливо мѣжь аристократіею — було много людей, котрй, якъ покôйный Сангушко, голосили: „Eu bloc przyjąć ugodę!“ — ба навѣть тогдѣшный маршалокъ сойму Левъ Сапѣга угомонявъ часто послôвъ польскихъ, негуючихъ правнй жаданя рускй, словами: „Jeźli sami coś mieć chcemy — musimy toż samo i Rusinom przyznać.

Нѣхто не хотѣвъ признати ся, що политика нашихъ райхсратôвцѣвъ була хибна и нужденна; грѣхи складувано на чужй плечѣ и власну нездарнôсть покрывано скаргою на всемогучу интригу ляцку.

Згôдливôсть централистôвъ нашихъ не показувалась навѣть на поли товарискôмъ и экономичнôмъ. Русина федералиста не принимано якъ и давнѣйше до заряду рускихъ институцій и стережено ся его якъ огню, навѣть въ житю приватнôмъ. Такъ було, що Русины однои и другои партіи радше сходили ся въ Ляхами и Москалями и чортъ зна' съ кимъ, нѣжь исъ собою.

Згôдливôсть показалась тôлько на поли политичнôмъ, а то лишь длятого, що безъ удѣлу народнои федеративнои рускои партіи централисты нашй нѣчого зробити не були вже годнй. Ба навѣть на тôмъ поли, на поли спôльнои борбы противъ перемагаючого ворога, показала ся въ безвстыднôй наготѣ низька зависть и боязнь передъ высшими талантами и сильнѣйшою енергіею людей народнои партіи. Въ доказъ

правды наведу тôлько одинъ фактъ про пок. Вол. Барвѣнского, котрого кандидатуру на посла до рады державнои централистична сторона львôвского выборчого комитету не хотѣла поставити, а зажадала кандидатуры накинувшого ся выборцямъ политичного трутня — Юзычинского.

Однакъ то сталося пôзнѣйше, а я повиненъ оповѣдати за порядкомъ. И такъ — якъ кажу — у Львовѣ я вôджившъ, порадувавъ ся великимъ поступомъ нашимъ и наѣявъ ся, що съ часомъ и нашѝ централисты прийдутъ до иншихъ переконань, коли побачуть, що народнôсть наша розвиваѥсь и росте помимо перепонъ и економичнои нужды.

Переконаню тому, що якъ зъ рускои такъ и зъ польскои стороны иде къ лучшому, давъ я голосъ въ розмовѣ зъ редакторомъ „Szczutk-a“ на кôлька днѣвъ передъ ухвалою сойму въ справѣ 10.000 гульденôвъ запомоги Змартвыхвстанцямъ. Я сказавъ до него: „По що тыхъ Змартвыхвстанцѣвъ! Мы вже зачинаѥмо поволи терпѣти ся и обѣ народности розвиваютъ ся побôчь себе. Побачишь, що прозябаюча згôдливôсть и выразумѣлôсть згасне, а засыпляючу ненависть пробудятъ въ нечуванôй силѣ Змартвыхвстанцѣ та ихъ братя Єзуиты!“....

Говорячи те, я высказавъ въ найумѣренѣйшôй формѣ загальне обуренье Русинôвъ и нашѝ обавы.

Однакъ пôдъ такъ небезпечными обставинами треба намъ було дѣлати якъ найогляднѣйше, щобъ не дати причины интервенціи ворога, щобъ не подати ѥму ножа на себе самыхъ.

Стало ся противно. Ударивъ Гнилицкій звôнъ и неначе зъ ведра полилось на нашу Русь всяке лихо и грôмъ за громомъ торощивъ и валивъ зъ нôгъ давныхъ вожакôвъ рускихъ. Заперто пôдозрѣныхъ о головну зраду и почались ревизіи и арештованя.

Розвязувано читальнѣ, вôдбирано селянамъ газеты и книжки рускѝ, почали ся безчисленнѝ конфискаты публикацій періодичнои печати, поставлено священство руске пôдъ дозôръ полиціи и шляхотскихъ дворôвъ, а обряду рускаго надзыравъ въ церквѣ жандармъ. Того лиха на насъ не було нѣколи въ Австріи, а ишло ще гôрше.

Процесъ о головну зраду покрывъ ганьбою наше лице

и уплѣвъ кнутъ на нашу народнôсть, котрого удары пригнули насъ и обезсилили.

Усунено архіерея, розбито капитулу, вôддано Василіянъ пôдъ дисциплину Єзуитамъ... Змартвыхвстанцѣ розказують у Юра, а Єзуиты простягають руку на семинарь рускій...

Иде, котить ся чорна хмара ультрамонтанства и латинизаціи, а зъ нею и реакція политична и все то, все — здобутки политики кôлькохъ людей, котрй глумлять ся народности нашôй, а котрыхъ голосу мы слухали и слухаємо ще до нынѣ: „Цытьте дѣточки, цытьте! Прийде св. Никола и принесе колачь!“

О, добрый колачь принесе вôнъ намъ! Вôнъ уже и принѣсъ єго. Мы єго споживаємо, мы нимъ чванимо ся. Колачь той — то деморализація.

Деморализація и нездарнôсть.

Деморализація, що наустила Наумовича понизити передъ судомъ свою рôдну мову, — деморализація, що наустила єго говорити передъ судомъ по польски; деморализація, що наустила єго просити прощѣ у присяжныхъ и обѣцювати за уневинняючій засудъ „працювати dla wspólnej naszej ojczyzny“....

Пекло и громы! Що-жь се за идея була, за котру волѣло ся було приняти ролѣ мерзенного шпіона, анѣжь мученика? Що се за идея, за котру не хотѣло ся показати, якъ умирає ся за волю? Що се за вѣра, за котру не хотѣло ся терпѣти, якъ терпѣли нашй предки?

То идея рабства плаченого, мизерно плаченого рабства и ницого самолюбства!

Такъ, идея рабства! А коли то не правда, — чому-жь не станувъ помѣжь ними хоть одинъ, котрый бы для пôднесеня духа несмѣлои рускои интелигенціи, для примѣру овечимъ молокомъ выплеканои рускои молодѣжи сказавъ правду, въ що вѣрить, скáзавъ: „Разъ мати родила, разъ вмирати треба!“

Тому, бо ихъ не грѣла идея житя народу свого, а идея рабства, негаціи и деструкціи, котра всему ростучому — ворогъ, котра все и всюды розоряти мусить....

Того демона деструкціи бачивъ я въ мужахъ антинароднои партіи не тôлько у Львовѣ — де выступали противъ

свому рускому зъ завзятѣйшимъ божевôльемъ, чимъ противъ польскости, — я бачивъ єго и въ Холмѣ, де они лютили ся на толеранцію правительства; я бачивъ єго и въ Петербурзѣ, де они казились на Москалѣвъ и зъ бôльшою ненавистею говорили о правительствѣ и синодѣ, нѣжь о Голуховскôмъ.

Того духа показали они на соймѣ въ роцѣ ачейже 1871 передъ цѣлою незрячою Галичиною, коли то Лаврôвскій поставивъ бувъ внесенье о постепенне заведенье выкладôвъ въ рускôмъ языцѣ на высшôй гимназіи рускôй у Львовѣ. Учебникôвъ не було — мусѣли доперва выготовлятись, — нѣ ученики, нѣ учителѣ не були пôдготовленѝ, — отже простый хлопскій розумъ наказувавъ жадати п о с т е п е н н о г о впроваженя языка рускаго въ высшôй гимназіи. Такъ нѣ. Нашѝ послы рускѝ наразили внесенье Лаврôвскаго на упадокъ, бо не вôддали на него своихъ голосôвъ, — и такъ стало ся, що противъ Русинôвъ самѝ Поляки ухвалили выклады рускѝ въ гимназіи въ „Народнôмъ Домѣ“, а Адамъ Сапѣга крикнувъ зъ трибуны на нашихъ patres patriae: „To wichrzyciele!“....

И бувъ то демонъ деструкціи, що казавъ имъ выписати ся зъ „Бесѣды Рускои“, полишивши тамъ великѝ неоплаченѝ вкладки, и заложити собѣ окреме касино.

Той демонъ казавъ имъ не давати салѣ „Дому Народного“ на театральнѝ и деклямаційнѝ представленя рускѝ, а вынаймати ихъ на шинокъ Пфінкови и для всякихъ диводурôвъ.

Той демонъ казавъ имъ вôдмовити помѣщеня и не спомагати достаточно важного товариства ремѣсничого „Побратимъ“ (черезъ що оно и упало).

Той демонъ велѣвъ имъ выкинути безъ найменшои причины народне сторонництво, бажаюче згоды, зъ „Рускои Рады“.

Той демонъ каже имъ посылати бурсакôвъ „Народного Дому“ не до рускои, але до нѣмецкои гимназіи.

Той демонъ велѣвъ имъ паралижувати „Просвѣту“ черезъ заложенье товариства им. Качковского, щобъ тôлько щось extra поставити.

Той демонъ вôддавъ малярку храмôвъ катедральныхъ

мазайламъ кулисъ, купує у жидôвъ фелоны и кресты, щобы лишь своє не пôдносилось.

Той демонъ деструкціи и нездарности выявивъ ся въ процесѣ Яворовского. Єго видко въ безплодности „Матицѣ и „Народного Дому“ и вôнъ — коли такъ дальше пôйде, — буде причиною упадку „вдовичо-сиротинского фонду“, погребе рускій банкъ и иншѝ институціи...

Той демонъ вôдбирає всѣмъ охоту до народнои працѣ, выкохує плаксивыхъ поетôвъ, нездарну молодѣжь и ширить по краю безнадѣйнôсть, жручи силы нашѝ въ небезпечныхъ демонстраціяхъ... Той демонъ єсть демономъ корупціи за грошѣ — и хоче выкликати черезъ море горя и слѣзъ интервенцію Москвы — а не погадає: „А що буде, якъ Москва програє?“

Той демонъ — то наше нещастье, то нашь грôбъ, смерть, безславна, гнусна смерть народности нашои.

Єго треба выкоренити зъ мѣжь насъ, а нѣ, — то пропадемо!

Жаль читати тее; правда, жаль и тяжко було менѣ се написати... Однакъ хтось мусить правду сказати, а сказати въ часъ, коли що помогчи має....

Я се зробивъ... розпнѣть мене за те!

* *
*

А вы мудрѝ, а вы ученѝ, не усмѣхайтесь горделиво до моихъ горячихъ надѣй, — а приймѣть въ серце одинъ досвѣдъ, що я єго принѣсъ до дому. Ото: я не стрѣтивъ на моєму пути такъ глупого чоловѣка, вôдъ котрого-бъ де чого не научивъ ся.

Згадайте сю правду читаючи мои споминки и подумайте, що хоть бы я и якъ малымъ бувъ передъ вами, а все таки досвѣды мои гôднѝ того, щобъ надъ ними застановитись.

В-3217
1992 1986

Зъ друкарнѣ тов. имени Шевченка
пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

B3217

B 3.217